

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
(YÖNETİM BİLİMLERİ)
ANABİLİM DALI

DİJİTAL GELİŞMELER
VE
YURTTAŞ KATILIMINDA DÖNÜŞÜM:
YÜKSELEN DİJİTAL KATILIM PRATİKLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Sebiha DÜZ

Ankara-2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
(YÖNETİM BİLİMLERİ)
ANABİLİM DALI

DİJİTAL GELİŞMELER
VE
YURTTAŞ KATILIMINDA DÖNÜŞÜM:
YÜKSELEN DİJİTAL KATILIM

Yüksek Lisans Tezi

Sebiha DÜZ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Filiz KARTAL

Ankara-2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
(YÖNETİM BİLİMLERİ)
ANABİLİM DALI

Sebiha DÜZ

DİJİTAL GELİŞMELER
VE
YURTTAŞ KATILIMINDA DÖNÜŞÜM:
YÜKSELEN DİJİTAL KATILIM PRATİKLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Filiz KARTAL

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

- 1- Prof. Dr. Filiz KARTAL**
- 2- Prof. Dr. Murat OKCU**
- 3- Prof. Dr. Barış ÖVGÜN**

Tez Savunması Tarihi: 24.06.2021

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Filiz Kartal danışmanlığında hazırladığım “DİJİTAL GELİŞMELER VE YURTTAŞ KATILIMINDA DÖNÜŞÜM: YÜKSELEN DİJİTAL KATILIM PRATİKLERİ (Ankara.2021)” adlı yüksek lisans ☒ doktora/bütünleşik doktora ☐ tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: .././....

Sebiha DÜZ

İmza

TEŞEKKÜR

Hayatım boyunca her alanda desteklerini ve yanımda olduklarını hissettiğim canım ailem Nursel, Sezai ve Semih Düz'e varlıkları için minnettarım.

Danışmanım olmayı kabul ettiği ve bu süreçte benden desteklerini esirgemediği için danışmanım Prof. Dr. Filiz Kartal'a; tez savunma jürimde yer almayı kabul ettikleri ve değerli görüşleri ile beni aydınlattıkları için Prof. Dr. Murat Okcu ve Prof. Dr. Barış Övgün'e sonsuz teşekkürler sunuyorum.

Akademik yolculuğumun henüz başında olsam da kıymetli yönlendirmeleri ve fikirlerine daima önem verdiğim değerli hocam Prof. Dr. Fethi Açikel'e teşekkürü bir borç bilirim.

Süleyman Demirel Üniversitesi'ndeki kıymetli çalışma arkadaşlarım ve hocalarıma, burada sundukları huzurlu çalışma ortamı ile sağladıkları destek için teşekkür ediyorum.

Uzun yıllardır ne zaman ihtiyacım olsa telefonun ucunda olduğunu bildiğim canım arkadaşım Aslıhan Kantoğlu'na müteşekkirim.

Her soru ve sorunumda yanımda olan, Mülkiye'nin bana kattığı güzel arkadaşlarım Aygün Karlı, Şeyma Saylak ve Şükrü Yılmaz; iyi ki varlar.

Tez yazımı sürecimde gerek akademik yorumları ile katkıları gerekse motivasyon kaynağım oldukları için, zorları kolay kılan değerli arkadaşlarım Duygu Aksu ve Büşra Hazal Ünal'a sevgilerimi ve şükranlarımı sunuyorum.

Son olarak, yuvamızı yaşanılır bu süreci ise atlatılabilir kılan canım Patik, iyi ki varsın.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	i
İÇİNDEKİLER	ii
ŞEKİLLER	iii
TABLOLAR	iv
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: YURTTAŞLIK KAVRAMINA GENEL BAKIŞ	5
1.1. Yurttaşlık Kavramına Yönelik Farklı Tanımlamalar	7
1.2. Tarihsel Gelişim Süreci İçerisinde Yurttaşlık	13
1.3. Liberal ve Cumhuriyetçi Yurttaşlık Anlayışları Çerçevesinde Yurttaşlık: Devrimler Çağı	26
1.4. Aktif (Katılımcı) Yurttaşlık.....	43
2. BÖLÜM: YENİ İMKANLARI VE SINIRLILIKLARI İLE DİJİTAL ÇAĞ	50
2.1. Dijitalizasyon, Dijitalizasyon ve Dijital Dönüşüm	52
2.2. Dijital Çağın Sunduğu Yeni Yollar ve Barındırdığı Riskler	56
2.2.1. Büyük Veri	57
2.2.2. Açık Veri ve Açık Devlet.....	62
2.2.3. Blokzinciri (<i>Blockchain</i>) Teknolojisi	67
2.2.4. Yapay Zeka Teknolojileri	70
2.2.5. Dijital Çağ'ın Toplum İdeali: Toplum 5.0	74
2.3. Dijital Toplumun Aşması Gereken Temel Engel: Dijital Bölünme/Dijital Uçurum.....	77
3. BÖLÜM: DİJİTAL DÖNÜŞÜM VE YURTTAŞ	84
3.1. Dijitalleşmenin Yönetim ve Siyaset Alanlarındaki Etkisi.....	84
3.2. Dijital Çağ'ın Yeni Yurttaş Tipi: Dijital Yurttaş	93
3.3. Dijital Çağ'da Katılım ve Aktif Yurttaşlık	95
3.3.1. Dijital Çağ'ın Katılım Pratiği: Dijital Katılım	96
3.3.1.1. Bilgilendirme (<i>Information</i>)	101
3.3.1.2. Danışma (<i>Consultation</i>)	103
3.3.1.3. Karar Alma Süreçlerine Katılım (<i>Involvement</i>)	104
3.3.1.4. İş Birliği (<i>Collaboration</i>).....	105
3.3.1.5. Yetkilendirme (<i>Empowerment</i>)	108
3.4. Dijital Çağda Yurttaş Katılımı İçin Sivil Teknoloji (<i>CivicTech</i>) Platformları... 110	
SONUÇ	114
KAYNAKÇA	119
ÖZET	133
ABSTRACT	134

ŞEKİLLER

Şekil 1: Bryan S. Turner’da Yurttaşlığın Bileşenlerinin Modellemesi	11
Şekil 2: Cohen’de Yurttaşlığı Meydana Getiren Üç Temel Element.....	12
Şekil 3: Sanayi Devrimleri	50
Şekil 4: Toplum 5.0’a Doğru	75
Şekil 5: Aktan’ın İyi Yönetim Unsurları Şeması	87

TABLÖLAR

Tablo 1: Bryan S. Turner'ın Yurttaşlık Tipolojisi36

Tablo 2: Tarım, Sanayi ve Bilgi Toplamlarının Karşılaştırması51

Tablo 3: Geleneksel Devlet ile Dijital Devlet Karşılaştırması85

GİRİŞ

Yurttaşlık, derin bir geçmişe dayanan ve etrafında çok çeşitli tartışmaların şekillendiği bir kavram olagelmıştır. Gerek haklar ve yükümlülükler bağlamında gerekse bir devletin siyasi bütünlüğünün bir parçası olma şeklinde siyasi bir anlam kazanmış, gerekse de devlet işlerine katılım boyutu ile başlı başına bir temsil öznesi olmuştur. Liberal düşüncenin etkisi ile ve onun çevresinde şekillenen ve kullanılan bireyci, özerk, eşitliğe dayalı yurttaşlık anlayışı ulus-devletlerle birlikte yerini farklı aidiyet biçimleri içeren ve hukuki-siyasal bir yapıda ifade edilen bir anlayışa bırakmıştır. Küreselleşme ile birlikte ise ulus-devletlerin ekonomik, sosyal ve siyasi anlamda sınırlarının silikleşmesi küresel yurttaşlık, dünya yurttaşlığı gibi ifadeleri doğurmuştur. Endüstri devrimleri ile de insanın teknolojiyi her alanda hayatına dahil etmesi, ulaşım ve iletişim devrimleri ile dijital teknolojilerin kullanımı ve yaygınlaşması da yurttaşlık anlayışını ve pratiklerini dönüştüren etmenler olmuştur.

Çalışmanın amacı, dijitalleşmenin, aktif yurttaş katılımını sağlama yönünde etkilerinin olup olmadığını ve dijital katılım pratiklerinin pekişmesine yapacağı potansiyel katkıyı tartışmak ve anlamaktır.

Nitekim, bu tez çalışmasında, yurttaşlık nosyonunun tarihsel gelişimindeki belirleyici noktaları da göz ardı etmemeye gayret ederek kavramsal ve teorik bir çerçeve sunulmakta, ardından bilgi ve iletişim teknolojilerinde yıllar içerisinde ortaya çıkan gelişmeler dijital dönüşüm bağlamında sosyal bilimler perspektifinden ele alınmaktadır. Bu genel çerçevenin ortaya çıkarılmasının ardından ise dijital dönüşümün etkisinde yurttaşlık kavramı ve pratiklerinde meydana gelen değişim, katılımcılık bağlamında dijital katılım yoluyla aktif yurttaşlığın inşası ve gelişimine katkısı üzerinden incelenmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde, yurttaşlığa kavramsal ve teorik bir çerçeve çizilmektedir. Bu yapılırken tarihsel arka planı ile birlikte kuramı inşa eden temel isimlerin katkıları, aktif yurttaşlık tartışmaları ile bağlantısı ekseninde ele alınmaktadır.

İkinci bölümün kapsamını, çalışmanın izleğinde belirleyici bir diğer başlık olan dijitalleşme konusu oluşturmaktadır. Bu kısımda, dijital çağ olarak da adlandırılan içinde bulunduğumuz dönemin, dijitalizasyon, dijitalleşme ve dijital dönüşüm kavramları arasındaki farklılık ve ilişkinin kavranmasından sonra temel bileşenleri ile ele alınması amaçlanmaktadır. Bu maksatla, yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinin hayatımıza kattığı - ve özellikle yönetim bilimleri ve siyaset bilimi açısından gerçekleşen dönüşümü anlamakta önemli yer tuttuğu düşünülen- *büyük veri, açık veri, açık devlet, yapay zeka teknolojileri, blokzinciri teknolojisi, toplum 5.0* gibi yeni teknoloji ve kavramlar üzerinde durulmaktadır. Burada çalışmanın bir sınırlılığının bulunduğunu hatırlatmakta fayda vardır: çalışma kapsamında başta yapay zeka çalışmaları olmak üzere dijital teknolojilerdeki gelişmelerin teknik boyutuna derinlemesine inilmemektedir. Bunun yerine, sosyal bilimler perspektifi içerisinde kalınarak bu gelişmelerin alandaki etkileri belirli başlıklar altında açıklanmakta ve ilgili literatürden yararlanılarak teorik olarak ele alınmaktadır. Burada da yine sosyal bilimler literatüründen ağırlıklı olarak yararlanılmaktadır.

Üçüncü bölüm, devlet-yurttaş ilişkisinde özellikle kamu hizmetlerinin sunumunda ihtiyaçların belirlenmesi, taleplerin ve sunulan hizmetlere ilişkin olumlu-olumsuz geribildirimlerin yöneticilere iletilebiliyor olması ile yurttaşların kamusal alana dahil olma ve birbirleri ile etkileşimleri anlamında aktif yurttaşlığın kurucu bileşeni olarak kabul edilen katılım konusunun dijital çağdaki durumunun, dünya genelindeki temel örnek uygulamalara da değinerek ele alınması ile şekillenmektedir. Ardından ise araştırmanın temel amacına da işaret edecek biçimde, dijital çağın yeni yurttaş tipi olarak dijital çağda aktif katılımcı yurttaşın olabilirliği, IAP2 (Uluslararası Halk Katılımı

Örgütü-*International Association for Public Participation*, iap2.org) tarafından geliştirilen beş basamaklı katılım merdiveni bağlamında aşamalı bir biçimde incelenmektedir.

Katılım da tıpkı yurttaşlık gibi oldukça fazla kullanılan ve bağlamına göre anlamı da değişkenlik gösterebilen muğlak bir kavramdır. Yönetim bilimlerinden siyaset bilimine sosyal bilimler disiplindeki temel inceleme konuları arasındadır. Katılım odaklı bir çalışmada, genelden özele, ülkenin yönetsel örgütlenme şeklinden kurum ve kuruluşlarının örgütsel yapısına; yerleşik yönetsel ve siyasi zihniyetten toplumsal normlara; yerleşik yurttaşlık kavrayışından bu yurttaşların yetiştiği aile, eğitim, kültür gibi çevrelere kadar pek çok belirleyici etmen ile birlikte katılımcılık düzeylerini ölçümleyecek parametreler ve farklı düzeylerde inceleme ve analizler gerekli olmaktadır. Tüm bu yönleri barındırabilecek bir kapsam ise söz konusu tez çalışmasının sınırlarını aşmaktadır.

Çalışma kapsamında literatürdeki tartışmalardan ve ilgi çekici olduğu düşünülen örneklerden yararlanılmıştır ve dünyadaki uygulamalar arasında kapsamlı bir karşılaştırma gerçekleştirilmemiştir, ayrıca özel olarak bir ampirik çalışma yapma yoluna gidilmemiştir. Zira dünyada yaşanan gelişmelerin detaylı ve kapsamlı bir şekilde verilmesinin araştırma konusunu aşarak bağlamı etkileyebileceği düşünüldüğünde, belli başlı önemli gelişmelere yer verilmesinin yeterli olacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın, dijitalleşmenin siyaset bilimi ve yönetim bilimleri alanlarındaki dönüştürücü etkisi e-devlet, d-devlet, e-demokrasi, dijital yurttaşlık, kişisel verilerin korunması, e-belediyecilik, akıllı kentler vb. tekil başlıklar etrafında konuşulurken bunları bir kenara bırakıyor olmasa da -bu tartışmaları kapsamaya çalışır şekilde- daha toparlayıcı bir çerçeve sunacak bir kapsama sahip olması bakımından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca, hazırlanan tez çalışmasında Türkçe literatürde oldukça az ele alınan aktif yurttaşlık ve dijitalleşme ilişkisinin incelenmesinin, yurttaşlık

tartışmalarının dijital çağdaki geleceğine dair bir fikir oluşturacak biçimde alanyazına teorik bir katkı niteliğinde olması beklenmektedir.

1. BÖLÜM: YURTTAŞLIK KAVRAMINA GENEL BAKIŞ

Sosyal bilimlerde bir çalışmaya temel teşkil edecek her kavramın ele alınmasında karşılaşılabilecek bir güçlük olarak yurttaşlık kavramının tanımlanmasında da bir belirsizlik mevcuttur. Kelime kökenine bakılacak olursa antik çağ kent devleti olan *polis* ve orta çağ kent devletlerine karşılık gelen *citee* 'ye mensup bireyleri anlatan *citoyen* veya *citizen* sözcüklerinde kaynağını bulmaktadır. Yurttaşlığın hak ve yükümlülükler, statü, kimlik, katılım, aidiyet/bağlılık gibi değişken bağlamlar ile beraber ele alındığı görülmektedir. Kavramın bu gibi boyutlar ile birlikte anılması ve farklı yönlerinin vurgulanması ile birbirinden çeşitli tanımlar ortaya çıkmıştır.

Leca'ya göre yurttaşlığı tanımlamada karşılaşılan bu durumun temel nedeni, “bir grubun toplumsal unsuru” olarak ele aldığı modern yurttaşlık kavramının “aile, cemaat, parti faaliyetleri, sendika ve işverenler birliği” gibi terimlerle içinin boşaltılması ve yurttaşlığın salt “modern siyasi topluluklara has bir unsur” gibi gösterilerek kısırlaştırılmasıdır (Leca, 1993, s. 59). Yurttaşlığı yeniden betimlemek ise “devlet-sivil toplum- kamusal alan denkleminin” yeniden inşa edilmesi ve günümüz demokrasilerinin de bu “değişken geometrili yurttaş tipi” üstünden yeniden kurulması zorunluluğunu doğurmaktadır (Üstel, 1999, s. 13).

Yurttaşlığın bir siyasal topluluk üyeliği şeklinde tezahür ettiği anlayışın kökenleri Antik Yunan uygarlığına değin götürülmektedir. Modern devlet üyeliği olarak yurttaşlık ise İngiliz, Fransız ve Amerikan devrimleri ile bağlantılı olarak ele alınmaktadır (Riesenberg, 1992 ; Kartal, 2010). Bu devrimlerin teorik arkaplanında süregiden tartışmaların merkezinde yer alan Machiavelli ve Rousseau gibi düşünürler yurttaşlığın cumhuriyetçi geleneğine; İngiliz iç savaşı etkisinde Locke ise liberal geleneğe kuramsal zemin hazırlamışlardır. 1688 İngiliz Devrimi ile parlamentonun önem kazanması ve 1776

Amerikan Devrimi'nde sürdürülen bağımsızlık savaşı hak vurgusu ile ifade edilen liberal yurttaşlık anlayışını; 1789 Fransız İhtilali'nin ulusçuluk zihniyeti bireyin ait olduğu siyasal topluluğa yönelik yükümlülüklerine vurgu yapan cumhuriyetçi yurttaşlığı ortaya çıkaracaktır (Touraine, 2002, s. 67-69). Turner'a göre siyaset felsefesinde yurttaşlık kavramı açık bir erdem nosyonu içermektedir: İngilizce karşılığı *citizenship* (*cité/zein*) olan yurttaşlık kelimesinin kendisi, burjuva toplumunun yükselişi ve özellikle de sivil toplum geleneği (*die bürgerliche Gesellschaft*) ile bir bağlantıyı gösterir (Turner, 1997, s.8).

İlk gündeme geldiği dönemlerden bu yana yurttaşlık, devlete ve birlikte yaşanan topluma yönelik hak ve yükümlülükleri içermesine ek olarak, bu toplumda alınacak kararlarda söz hakkına sahip olma anlamında siyasal süreçlere katılımı ve aidiyet vurgusunu da içerisinde barındırmaktadır. Temelde bu üç unsur etrafında çözümlenmesi söz konusu olsa da içinde bulunulan koşullara göre yurttaşlığa yüklenen anlam ve dolayısıyla yurttaşlık pratikleri farklılık göstermiştir. Topuzkanamış'a göre birey ve toplumun değişimi ile yurttaşlık statüsü de değişmektedir ve dolayısıyla yurttaşlığı yalnızca yurttaşın elinde bulunan hak ve sorumluluklar temelinde işlemek mümkün olmamaktadır (Evrar Topuzkanamış, 2013, s. 24).

Tarihsel süreç içerisinde kavramın yüklendiği çağrışımlarda meydana gelen bu dönüşümleri anlayabilmek ve yurttaşlığa günümüzün algı ve değerleri ile yaklaşarak anakronizm tehlikesine düşmemek için yurttaşlığın dönemsel olarak taşıdığı farklı anlamları okuyabilmek gerekmektedir. Bu amaçla bir sonraki bölümde yurttaşlık kavramı için geliştirilmiş çeşitli tanımlara yer verilecek ve bir kavramsal çerçeve sunulacaktır.

1.1. Yurttaşlık Kavramına Yönelik Farklı Tanımlamalar

Yurttaş, birçok aileden oluşan bir siyasal topluluğun üyesi olan, bu bağın getirdiği hakları paylaşan ve ortak faydadan yararlanan kişidir.¹ Bu tanım yurttaşlık tartışmalarına genelgeçer başlangıç noktası teşkil etse de kapsamı on sekizinci yüzyıldan günümüze kaçınılmaz olarak değişiklik göstermiştir. Tanımı oluşturan tekil kavramların geçirdiği bağlamsal dönüşüme içkin olarak yurttaşlık tartışmaları da farklı boyutlar kazanarak güncelliğini korumuştur. Kavramın farklı açılardan ele alınış eğilimini anlamaya girişmeden evvel yurttaşlığa yüklenen çeşitli tanımları incelemek yerinde olacaktır.

Yurttaşlığı inceleme merkezine alan tartışmalar 1990’lardan günümüze uzanan süreçte artarak devam etmektedir. Bu çalışmalarda ilgi, başlangıçta modern yurttaşlık nosyonunun arkaplanında yatan faktörlerin anlaşılmasına yönelik iken takip eden çalışmaların farklı yurttaşlık form ve/veya anlayışlarının belirlenmesine odaklandığı görülmektedir (Kymlicka & Norman, 2012, s. 185). Yurttaşlığın, bir yandan arzulanan bir ideali, bir yandan ise tecrübe edilen bir gerçekliği gösteriyor olması sosyal bilimlerin de siyaset felsefesinin de gerek doğrudan gerekse dolaylı şekilde ilgi alanında bulunan bu kavramın ele alınmasında karşılaşılan yöntemsel sorunların başında gelmektedir (Leca, 1991, s. 163). Üstel, bu durum için farklı bir ifadeyle, yurttaşlığı meydana getiren olgusal ve ilkesel olmak üzere iki boyutun mevcut olduğunu dile getirmektedir. Yurttaşlığın Antik Yunan döneminde kazandığı “erdem olma niteliğini” günümüzde de koruduğu ve bunun “ilkesel” boyutu oluşturduğu; burjuva liberal devrimleri ile birlikte ise yurttaşlığa bir hak ve ödevler yelpazesinin içkin hale geldiği ve bunun da “olgusal” boyuta karşılık geldiği aktarılmaktadır (Üstel, 1999, s. 51).

¹Diderot ve D’Alembert tarafından derlenen ve ilk yayımı 1751 yılında gerçekleşen *Encyclopédie*, “citoyen” (yurttaş) kavramının tanımını “celui qui est membre d’une société libre de plusieurs familles, qui partage les droits de cette société, et qui jouit de ses franchises,” şeklinde vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Citoyen, 1753).

Yurttaşlık ekseriyetle bir siyasi topluluğa üyelik, topluluğun edineceği ortak yararda pay sahibi olabilme hakkı ve üye olunan topluluğa karşı yükümlülük altına girme unsurlarından oluşur. Bir taraftan “birey olarak var olma” diğer taraftan belirli “bir topluluğa bağlı olma” (Kymlicka & Norman, 2012, s. 285) fikirleriyle bağlantılı olan yurttaşlığın tanımlanmasında araştırmacının baktığı yere göre gerek yasal statü (evrak), haklar, yurttaşlık bağı ile bağlı bulunulan devlete yönelik sorumluluklar gerekse de kimlik veya aidiyet boyutları ile bir çerçeve çizilebilmektedir. Muhtelif açılardan yaklaşılabilen katmanlı bir kavram olan yurttaşlığın tasavvuru ve pratikleri mekansal ve zamansal değişiklikler geçirerek de olsa canlılığını muhafaza etmiştir.

Yurttaşlığın tanımlanmasında dört farklı çerçevenin mevcut olduğu da ifade edilmektedir. Bunlar aşağıdaki gibi sıralanmıştır (Kadioğlu, 2012, s. 21):

- i. Görev ve sorumluluklar temelinde tanımlanan yurttaşlık,
- ii. Evraklar temelinde tanımlanan yurttaşlık,
- iii. Ulusal kimlik veya milliyet olarak tanımlanan yurttaşlık,
- iv. Haklar temelinde tanımlanan yurttaşlık.

Yukarıda sıralandığı gibi çalışmada bu dört farklı yurttaşlık tanımlamasını mercek altına alan Kadioğlu, kavramın salt bir tek yaklaşım temelinde algılanıp kullanılmasının, farklı açılardan yaklaşan taraflarda bir anlaşmazlığa yol açacağından ve kavramın diğer boyutlarının geri plana atılma riskinin doğacağından söz etmektedir.

Bireylerin yalnız ulus-devlete üyelikleri doğrultusunda var ve değerli oldukları fikri, yurttaşlığın milliyet yahut da ulusal kimlik ile anlamdaş olduğu kanısından ileri gelmektedir. Bu düşünce şeklinin temelleri Fransız Devrimi’ne götürülmektedir. Resmi belgeler (evraklar) temelinde tanımlanan yurttaşlıkta kimlik belgesi ve pasaport gibi yurttaşın hukuki statüsü bağlamında belirleyici olmaktadır. Yurttaşlığın haklar temelinde

tanımlanması² ise ilerleyen bölümlerde detaylıca incelenecek olan T.H. Marshall'ın³ sivil, siyasal ve sosyal haklar sınıflandırması ve bu hakların gelişim süreci liberal siyasal teori ile bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Görev ve sorumlulukları odağına alan yurttaşlık anlayışı ise cumhuriyetçi gelenekle bağlantılı olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşımdan, bireyin bir ulus-devlete olan bağıını tanımlamada haklar boyutunun yetersiz kaldığı fikrine dayanan tamamlayıcı yeni bir boyut olarak söz edilmektedir (Kadıoğlu, 2012, s. 22-30).

Yurttaşlığın tanımlanmasında daha birleştirici bir yaklaşım ise Isin ve Wood (Isin ve Wood, 1999: 4) tarafından geliştirilmiştir. Onlara göre yurttaşlık, bireyin bir devlete üyeliğini tanımlayan kültürel, ekonomik ve sembolik bir dizi uygulama ve deneyimi hem de medeni, siyasal ve sosyal hak ve ödevler ile belirlenen bir statü olarak tanımlanabilir. Yurttaşlık ne salt sosyolojik bir kavramdır ne de tamamen hukuki bir kavramdır; ikisi arasındaki bir ilişkidir. O halde yurttaşlık, hukuki ve siyasi bir statü olarak tanımlanabilirken, sosyolojik bir bakış açısıyla, bir devlete tamamlayıcı unsuru olarak üyelik şeklinde tanımlanabilir. Bu tanımlama ile yurttaşlığın kurucu yönü de vurgulanmış olmaktadır.

Turner'a göre (Turner, 1997, s. 6-9) ise yurttaşlığın temel sosyolojik bileşenleri yurttaşlık erdemi, sosyo-ekonomik kaynaklar, toplumsal kimlik, topluluk şeklinde sıralanmaktadır⁴ ve tartışmanın kökeni T. H. Marshall'a dayandırılmalıdır. Yine Turner'ın ifadesine göre sosyologlar, yurttaşlık kurumlarının kapitalist bir toplumda

² Yurttaşlık, ABD Yüksek Mahkemesi'nin bir kararında ifadesini bulduğu şekli ile "haklara sahip olma hakkı" olarak ele alınmaktadır (Trop v. Dulles, 356 U.S. 86, 1958, <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/356/86/> adresinden alındı).

³ T. H. Marshall, modern yurttaşlık literatürüne 1949 tarihli *Citizenship and Social Class (Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar)* adlı çalışmada haklar temelinde yaptığı bu üç boyutlu kategorizasyon ile önemli katkı sağlamıştır. Eserde İngiltere özelinde ele alınan modernleşme aşamaları ile yurttaşlık kavramı ve yurttaşlıktan kaynaklanan hakların ortaya çıkışı ve dönüşümü sivil, siyasal ve sosyal haklar kategorileri altında incelenmektedir (Marshall, 1950).

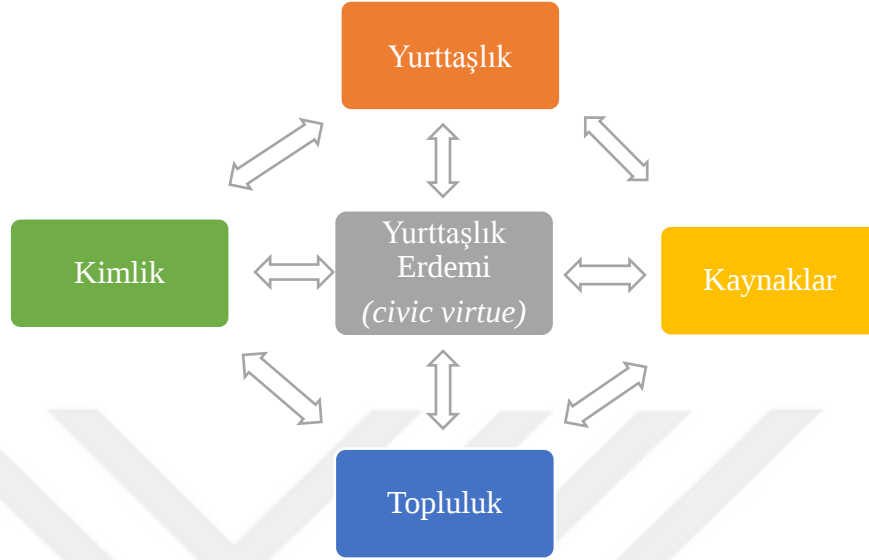
⁴ Turner (1997) bu bileşenleri şematik olarak da aktarmaktadır. Modelin kavramlarının Türkçeleştirilmiş haline çalışmada yer verilmiştir. Daha detaylı okuma için bkz. Bryan S. Turner (1997), *Citizenship studies: A general theory*, *Citizenship studies*, 1(1), 5-18.

piyasanın olumsuz sonuçlarından ve istenmeyen aşırılıklarından bireyleri ve grupları nasıl koruduğunu anlamakla ve eşitlik ile adalet hakkında sorularla ilgilenmişlerdir. Bu bağlamda yurttaşlık, bireylerin ve grupların toplumdaki kıt kaynaklara erişimini kontrol etmektedir. Resmi statüler ile atanan bu hak ve yükümlülükler, insanlara toplumdaki kıt kaynaklar⁵ üzerinde resmi bir hak yaratmaktadır. Yurttaşlık statüsünün verilmesi noktasında ise kaynaklar üzerindeki kontrol yetkisinin, modern toplumlardaki temel çatışma noktasını doğurmaktadır. Burada kastedilen ise yurttaşlığa alım ve yurttaşlıktan çıkarma kriterlerinin farklı toplumlardaki kapsayıcı ve dışlayıcı uygulamalarla yansımalarıdır. Endüstrileşmenin ilk aşamalarında yurttaşlık üzerine mücadelelerin çoğunluğu sınıf aidiyeti ve emek piyasasındaki sınıf çatışması bağlamında gerçekleşirken yirminci yüzyıl sonlarına gelindiğinde mücadeleler genellikle kültürel kimlik ve kültür tarihi eksenindedir. Bu mücadeleler ise cinsel kimlik, eşcinsel hakları, toplumsal cinsiyet eşitliği ve aborjinlik hakkında olmuştur. Yurttaşlık ve yurttaşlık erdemi de uygar ve çoğulcu bir demokrasinin temel bir bileşeni olarak görülmektedir. Bireyler yurttaş haline geldiğinde yalnızca kendilerine haklar ve yükümlülükler bahşeden bir dizi kurumun içerisine girmekle kalmaz, yalnızca bir kimlik kazanmaz ve/veya salt yurttaşlık erdemlerine (sivil erdemlere) göre toplumsallaşmazlar; aynı zamanda belirli bir toprak parçası ve geçmişe sahip bir siyasi topluluğun üyesi olurlar.

Turner yurttaşlığa sosyolojik bir bakış açısı ile yaklaşmaktadır çünkü ona göre yurttaşlığın “siyasal” modelleri birey-devlet ilişkisi ve siyasi haklar konularında daha keskin bir odağa sahiptir. Modern yurttaşlığa siyasi düşünceler tarihi çerçevesinden

⁵ Turner’a göre söz konusu kaynaklar öncelikle sosyal güvenlik, sağlık hizmetlerinden yararlanma, konut sübvansiyonları, emeklilik paketleri ve vergilendirme imtiyazlarıdır. Bununla birlikte 'Kaynaklar', geleneksel bir liberal çerçeve içinde, kamusal alanda kendi dilinizi konuşma hakları veya dini özgürlüklerle ilgili haklar gibi kültürel açıdan cazip gelen kaynaklara veya 'metalara' erişimi de içerir. Bu kaynaklar, bu nedenle, yalnızca barınma, sağlık, gelir ve istihdam gibi geleneksel ekonomik kaynakları değil, aynı zamanda eğitim, bilgi, din ve dil gibi kültürel kaynakları da içerir (Turner, 1997, s.6).

bakıldığında ise bu tartışmalar J.-J. Rousseau'nun toplum sözleşmesi teorisi ile başlatılmaktadır (Turner, 1997).

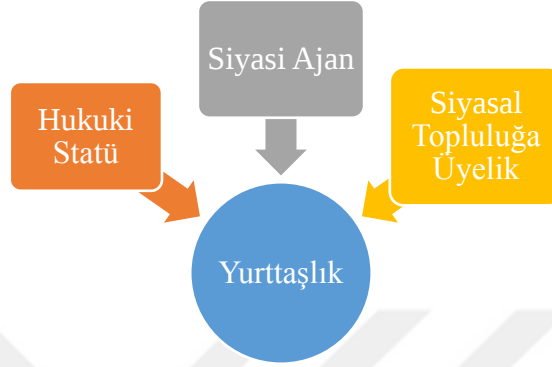

Şekil 1: Bryan S. Turner'da Yurttaşlığın Bileşenlerinin Modellemesi

Kaynak: (Turner, 1997, s. 6)

Yurttaşlık olgusunun devlet ile birey arasındaki ilişkinin tanımlanmasında önemli bir rolü bulunmaktadır. Hem bireyin devlet karşısındaki haklarını kullanması hem de devlete bağlılığı ile şekillenen yükümlülüklerini icra vasıtası ile birey yurttaş haline gelir. Cohen (1999), literatürde yurttaşlığın üç temel element üzerine oturtulmakta olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan ilk olarak *siyasi ajan olarak yurttaşlık*, karar alma ve müzakere süreçlerine katılımı barındıran bir boyutu ifade etmektedir. İkinci unsur, hukuki özne olarak bireyin, devletin korumasını talep etmesi ve mahkemede dava açabilmesini sağlayacak yasal olarak belirlenmiş bir dizi hak taşımasını anlatan *hukuki statü olarak yurttaşlık* şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Son olarak; özel bir bağın temellerini oluşturan, bir sosyal statüye ek olarak kendisi bir dayanışma, sivil erdem ve bağlılık

yaratmada belirleyici ve önemli bir kimlik haline gelebilecek bir kimlik kutbu sunan *siyasal topluluğa üyelik biçimi olarak yurttaşlık* ise üçüncü unsuru oluşturmaktadır. Bu üç bileşen aşağıdaki gibi şekillendirilmiştir:

Şekil 2: Cohen’de Yurttaşlığı Meydana Getiren Üç Temel Element

Kaynak: (Cohen, 1999, s. 248).

Antik Yunan kent devletlerinde, bireyin siyasal topluluğa üyelik statüsü edinmesini sağlayan yurttaşlık aynı zamanda bir ayrıcalık ve erdem olarak görülmekteyken Roma İmparatorluğu’nda yurttaşlık statüsüne hukuki nitelik de kazandırılmıştır.

Tarihsel sürece bakıldığında yurttaşlığın, teorik tartışmaların yanında birey ve devlet arasındaki ilişkilerin belirlenmesi bağlamında iktidar mücadelelerine de konu olduğu görülmektedir. Bu durum gerek hak talepleri gerekse de devletin yurttaşlarına atfettiği bir konumdan kaynaklanacak şekilde karşımıza çıkmaktadır. Modern yurttaş, ulus devlet sınırlarında devletin temel meşruiyet kaynağı olan ulusa karşılık gelmektedir.

Gellner (1992), uluslaşma ve ulus-devletleşme süreçlerini sanayileşme hareketleri ile birlikte ele almaktadır. Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş aşamaları ile birlikte bu toplumlarda iş görme biçimlerinin aidiyet pratiklerinde de belirleyici olduğunu

ve oluşan yeni toplum biçiminin geleneksel akrabalık bağları veya küçük topluluk örgütlenmelerinden öte daha büyük bir siyasal yapıyı da gerektirdiğini vurgulamaktadır. Gellner’a göre ulusçuluk da bu yeni toplum düzeninin lüzumu olarak kendini göstermektedir. Burada ulusçuluk temelinde tanımlanan yeni yurttaş da “hareketli, okuryazar, standart bir kültüre sahip, birbirinin yerini tutabilecek insanlar topluluğı” şeklinde ifade bulmaktadır (Gellner, 1992, s. 89).

Bugün de yurttaşlık günün gerekleri ve eğilimleri ile bağlantılı şekilde ulus devlet eksenindeki hukuki-siyasal özünden uzaklaşarak küresel yurttaşlık, kadınların sosyal, siyasal ve ekonomik hakları ya da mülteci hakları (Üstel, 1999, s. 13) gibi yeni yaklaşımlarla haklar temelinde gelişimini sürdürmektedir.

1.2. Tarihsel Gelişim Süreci İçerisinde Yurttaşlık

Yurttaşlık fikrinin gelişiminde Antik Yunan ve Sparta *polis*lerinin önemli yeri bulunmaktadır. Modern yurttaşlık anlayışı ile arasında büyük farklılıklar barındırdığı göz ardı edilmemesi gereken bir unsurdur. Dönemsel olarak karşılık geldikleri bağlam büyük değişiklikler göstermekte ise de Antik Yunan kent devletlerinde yurttaşlık ile birlikte incelenen “özgürlük”, “erdem”, “katılım”, “eşitlik”, “kamusallık”, “kamu yararı” gibi kavramlar modern yurttaşlık tartışmasının temellerini oluşturmaktadır. Sparta’da ise topluluğa bağlılık ve kahramanlık gibi erdemlerin ön plana çıkarıldığı görülmektedir.

Sparta’nın militarist ve köleliğe dayalı toplum yapısı nedeniyle Antik Yunan’da yurttaşlık düşüncesi Sparta kent devletine dayandırılmamaktadır (Kartal, 2010a, s.12). Heater’a göre ise Sparta kent-devletindeki yurttaşlık anlayışı bu gibi bazı sorunlu noktaları barındırsa da uzun vadede geçerli olacak yurttaşlık ilkeleri saptanabilmiştir. Buna göre yurttaşlar birbirleri ile temel eşitlik koşulları içerisinde bulunmalı; keskin bir yurttaşlık ödevi bilincine sahip olmalı; içinde yaşadıkları devletin siyasi işlerine katılım

göstermeli ve son olarak ise gerektiğinde ülkelerini savunmaya hazır olmalıdırlar. Kısmen bunlar çağlar boyunca takdire şayan nitelikler olarak görüldüğü ve kısmen de Sparta halkı gelişimleri için ağır bir bedel ödediği için, Spartan yurttaşlık biçimi sürekli bir hayranlık uyandırmıştır (Heater, 2004, s. 12-13). Sparta’da da Antik Yunan kent devletlerinde de yurttaşlık ayrıcalıklı bir kesime açık tutulmuştur ve yurttaş olarak adlandırılmaya uygun görülen bu grubun siyasal özgürlüğü üzerinden tartışılmıştır.

Antik Yunan’da yurttaşlık anlayışı Aristo’nun *Politika* eserinde aydınlatılmaktadır.⁶ Günümüzde olduğu gibi bu dönemde de yurttaşlık tek bir tanıma sahip değildir ve Aristo da bunun çeşitli nedenleri üzerinde durarak ideal bir yurttaşlık tanımı yapmanın güçlüğü’nün nedenlerini açıkladıktan sonra kime yurttaş denebileceği üzerine bir inceleme yürütür.

Aristo’ya göre bazı kişiler sadece taşıdıkları belirli niteliklerden dolayı yurttaş olarak adlandırılmaktadırlar oysa ki bunlar aslında gerçek anlamda yurttaş olarak nitelemeyecek kimselerdir. Bu ayrımı netleştirmek için yurttaş tanımını komplike hale getiren söz konusu ölçütleri şu şekilde sıralar: yerleşim/ikamet, yargı alanı/oy kullanma, çocuklar ve yaşlılar, kaçak ve suçlular gibi kötü şöhretli kimseler. Bu kişiler yalnızca sıralanan ölçütler nedeniyle yurttaş olarak adlandırılmaktalarsa da esasında site yönetiminde söz hakları olmadığını bu nedenle gerçek anlamda yurttaş kategorisinde yer alamayacaklarını ifade eder (Aquinas, 2020, s. 332-333).

Bu ayrımın ardından yurttaşın kim olduğu sorusuna cevap arayan Aristo’ya göre yanıt site yönetimine katılan ve siteyi ilgilendiren konularda söz hakkı bulunan kişidir. Bu tanımın da tüm rejimlerde ortak olamayacağının altını çizmeyi ihmal etmeyen Aristo

⁶ Aristo’nun devlet, politik rejimler, yurttaşlık, politik yapıların oluşum ve değişimi gibi bağlamlarda insan ve toplum hakkında görüşlerini ele aldığı *Politika* adlı eseri, kendisinden sonra gelen düşünürleri de yüzyıllar boyunca etkilemiş ve yönlendirmiştir. Bu kısımda Thomas Aquinas’ın *Politika* üzerine aldığı notlar ve özetin yurttaşlık hakkındaki kısa bir bölümünden yararlanılmıştır. Metnin Latince’den çevirisi C. Cengiz Çevik tarafından gerçekleştirilmiştir. Bkz. (Aquinas, 2020, s. 330-336) .

için, bahsedilen yurttaşlık tanımı ancak demokrasi için geçerlidir: “Çoğu kere, bir demokraside yurttaş olan (bir kimse) bir oligarşide yurttaş değildir” (Aristoteles, 1975, s. 70). Tanımın revize edilmesi gerekliliğinin üzerine Aristo, tüm rejimlerde ortak olabilecek bir yurttaş tanımı arar. Sonuç olarak yurttaş, kendisine kısıtlı zamana dayanarak belirli görevler verilerek mecliste söz sahibi olan kişi değil, düşünme ve yargı görevini üstlenebilecek kişidir (Aquinas, 2020, s. 333-335). İyi yurttaş ise üzerindeki yönetme ve yönetilme görevini en iyi şekilde yerine getiren kişidir. İyi yurttaş, “hem yönetmeyi hem yönetilmeyi bilmeli ve bu kapasiteye sahip olmalıdır ki bu tam anlamıyla bir erdemdir” (Riesenberg’den aktaran Kartal, 2010a, s. 13). Aristo için yurttaşların ilgisizliğine yer yoktur; toplumsal açıdan aktif olmaları beklenmektedir (Heater, 1999, s.50). Buradan anlaşılmaktadır ki Aristo’ya göre *polis* içerisinde yurttaş olarak ifade edilen herkesin bir gün yöneten konumuna gelme ihtimali mevcuttur. Aristo’nun tasvir ettiği yurttaşlık anlayışı doğrudan katılımı varsaymaktadır ve bunun için de hem nüfus hem mekan açısından küçük bir ölçek söz konusudur. Dolayısıyla *polis*, “oldukça küçük ölçekli, kentsel bir merkez ve onu çevreleyen tarım arazilerinden oluşan bir kent-devletidir” (Kartal, 2010a, s. 14). Aristoteles’e göre *polis* için optimum ölçeği belirlemek güçtür ancak şu bellidir ki “on kişiden bir kent oluşamayacağı gibi yüz bin kişi de *polis*in doğal oranlarını aşacaktır” (Aristoteles’ten aktaran Heater, 2004, s. 19). Hükümetin fonksiyonlarının ifası açısından bakıldığında, yurttaşların Yunan *polis*’in işlerine katılım sağlayabilmesi için yeterince küçük olması öngörülmektedir. Bu durum da -daha büyük ölçekli devletlerdekinin aksine- yurttaşların kendi kent-devletlerine bir sadakat beslemesini sağlamaktadır (Parker, 2004 s.34).

Yukarıda özgürlük, erdem, katılım, eşitlik gibi kavramların Antik Yunan kent-devletlerinde tanımlayıcı temel kavramlar olduğu ifade edilmişti. Aristo’nun ortaya koymuş olduğu yurttaşlık tanımının kısıtlılıkları da göz önünde bulundurulduğunda şu unutulmamalıdır ki Atina’da yaşayan tüm insanlar yurttaş değildir ve bu ilkeler gerçek

anlamda yurttaş olanlar için geçerlidir. Aristo'ya göre “yalnız bir yerde oturmak da yurttaşlığı getirmez; yabancılar ve köleler yurttaş değildirler, ama ülkede sürekli olarak yaşayabilirler” (Aristoteles,1975, s. 70). Aynı zamanda kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve *metic* olarak adlandırılan göçmenler de yurttaş değildir. Tüm bunlara ek olarak, varlıklı ve özgür erkeklerin oluşturduğu yurttaş topluluğu hem bu sebeplerle hem de kimi demografik sınırlandırmalar nedeniyle homojenlik göstermemekteydi (Kartal, 2010a, s. 17).

Yurttaşlık erdeminin (*aretē*) gereği olarak bir yurttaşın kamusal işlere tam olarak dahil olabilmesi şarttır. Aristo'nun ideal yurttaşı yeterince boş zamana sahip, özgür ve varlıklıdır. Yaşamını idame ettirebilmek için tam zamanlı olarak çalışan ve *polis* için faaliyet gösterebileceği boş zamana sahip olmayan (yani *oikos* 'tan uzaklaşamayan) bir kimsenin, yurttaş olarak görülse de “makbul yurttaş” olarak kabul edilmesi söz konusu değildir (Heater, 1999, s. 50). Aristo, yurttaşlık erdeminin dört unsuru olduğundan söz etmektedir:

- i. *Ölçülülük*: irade, kendine hakim olabilme ve aşırılıktan kaçınma kapasitesi
- ii. *Adalet*
- iii. *Cesaret* (yurtseverliği de içerecek şekilde)
- iv. *Hikmet* veya *irfan*: İhtiyat, basiret, sağduyu gibi anlamlarda da kullanılabilecek şekilde muhakeme kapasitesi

Yukarıda sözü edilen niteliklere sahip kişi, iyi yönetebilir ve iyi yönetilmeyi de kabul etmektedir (Heater, 2004, s. 19).

Antik Yunan'da yurttaşlık bir sınıf ayrımcılığı üzerine kuruludur ve bu nedenle de elitist bir karakter taşıdığı ifade edilebilir. Bu açıdan bakıldığında Antik Yunan yurttaşlığının kapsayıcı olmaktan öte dışlayıcı bir niteliğe büründüğü görülmektedir

(Riesenberg, 1992; Özkazanç, 1998; Heater, 1999; Kartal 2010a). Yukarıda da değinildiği üzere köleler, kadınlar, yabancılar, mülk sahibi olmayıp el emeği ile çalışan kesimler yurttaşlık kapsamına dahil edilmemekte ve dışarıda tutulmaktadır. Kamusal alan da bu kategoriler dışında kalan küçük bir azınlıktan oluşmaktadır ve *polis* işlerine katılım bu kitle ile sınırlıdır ve bu aslında bir imtiyaz göstergesidir (Özkazanç, 1998, s. 77).

Aristo'nun yurttaşlık kavramsallaştırması Roma döneminde etkilerini sürdürmüştür. Her iki dönem de bireyin gerek kent ölçeğinde gerekse de daha mikro ve makro ölçeklerde aidiyetlere sahip olması bakımından öne çıkmaktadır. Roma'daki yurttaşlık anlayışı, Stoacı düşüncenin ve Romalıların izlediği yayılmacı fetih politikasının etkisiyle Antik Yunan'dakine göre daha kapsayıcı, cömert, esnek ve hukuki boyuta haiz bir statü olarak şekillenmiştir (Özkazanç, 1998; Heater, 1999; Heater, 2004; Kartal, 2010a; Topuzkanamış, 2013).

Roma Krallığı'nda yurttaşlık haklarından faydalanabilme ayrıcalığına sahip Roma halkı (*populus romanus*) kabileler şeklinde örgütlenmekteydi. Bu kabileler *gens* ve *curia* 'lara eşit şekilde ayrılmış olup yurttaşlık haklarından yalnızca *gens* üyesi yetişkin erkekler yararlanabilmekteydi. Yurttaş sayılmayan *pleb* ve *client*'ler ise seçme-seçilme gibi yurttaşlık haklarının dışında tutulmaktaydı. Tabakalı toplum yapısının en altında ise ne özgür olan ne de mülk sahibi olabilen, herhangi bir haktan faydalanamayan köleler bulunmaktaydı. Krallık döneminin son kralı Tarquinius'un despotik yönetimine karşı çıkan *patrici*'ler rejimi değiştirerek cumhuriyet adını verdiler. Yeni rejime halkın yönetimi anlamında cumhuriyet denmiş olsa da esasında soylu bir oligarşi yetki sahibiydi. (Ağaoğulları & Köker, 1991, s. 3-5).

Burada birbirinden net şekilde ayrılmış iki yurttaş grubu görülmektedir. Cumhuriyetin çok erken yıllarında sıradan Roma halkı (*pleb*) ve imtiyazlı bir kesim olan *patrici*'ler arasındaki sınıf mücadelesi, yurttaşlığın buradaki gelişim süreci bakımından belirleyici olmuştur (Heater, 2004, s.30). Antik Yunan'da *zoon politikon* olmanın gereği

olarak katılımcı aktif yurttaşlık ortaya çıkmışken Roma’da her ikisi de yurttaş olan bu iki grup (*patrici* ve *pleb*) arasında görülen sınıf mücadelesi, yurttaşlığın – “hem katılım hem de statüyü içeren yurttaşlık ile yalnızca statüyü içeren yurttaşlık” olarak - iki farklı düzlemde şekillenmesine neden olmuştur (Üstel, 1999, s. 53).

Borçları nedeniyle “borç kölesi” (*nexum*) durumuna düşme riski altında yaşayan ve yine bu sebeple zor durumda olan plebler birden fazla kez devlete karşı ayaklanmış ve önemli kazanımlar elde etmişlerdir. Farklı zamanlara yayılan bu kazanımların başlıcaları borçların affedilmesi, köle durumuna düşmüş pleblerin azad edilmesi ve nihayetinde borç köleliği uygulamasının kaldırılması gibi gelişmelerdir. Patrici ve plebler arasındaki sınıf mücadelesi zaman içerisinde yönetimde pleblerin ciddi ölçüde söz sahibi olmaya başlamasından sonra pleblerin farklı kesimleri arasındaki bir sınıf mücadelesine doğru evrilmiştir. Cumhuriyet döneminin ilerleyen yıllarında ise yurttaşlık, soy bağı yerine ikamet ilkesine göre verilmiştir. İmparatorluk dönemine gelindiğinde, yukarıda daha önce ifade edildiği gibi yayılmacı fetih politikasının bir sonucu olarak elde edilen topraklarda sükuneti sağlamak ve ele geçirilen bölgelerdeki insanları bir arada tutup yasaların üstünlüğünü kurmak amacı ile geniş kesimlere yurttaşlık verilmiştir (Ağaoğulları & Köker, 1991, s. 8-15). Dolayısıyla başlangıçtan beri, Roma kent-devletlerinde gerek siyasal alanın gerekse yurttaşlık hukukunun dışında bırakılan kesimler söz konusu olmuştur.

Yüzyıllar boyunca yaşadığı gelişme ve değişimler ile artık kent-devlet ölçeğini karşılamayan Roma’da mevcut sınıf, din ve ulusları bir çatı altında toplayıp yönetimin egemenliğini perçinlemek için yeni bir ideoloji ihtiyacı doğmuştur. *Res publica*’ya olan inancın yitirilmeye ve monarşi fikrinin bir seçenek olarak tartışılmaya başladığı dönemde Cicero (MÖ 106 -MÖ 43), bu ideolojik temelleri atan isim olmuştur (Ağaoğulları ve Köker, 1991; Riesenber, 1992; Turner, 1992; Heater, 2004; Kartal, 2010a;). Bir yurttaşın ikili bir aidiyet ilişkisi içerisinde hem evrensel bir ahlaki yasaya hem de devletine bağlı

olabileceği fikri ile bir gurur kaynağı olan *Civis Romanus sum* (ben Roma yurttaşım) sözü bir bütünlük içerisinde sarf edilmektedir (Heater, 2004, s.38).

Roma’da, M.S. 212 yılında yapılan bir düzenleme ile bütün uyruklara yurttaşlık verilmesine kadar geçen sürede farklılaştırmaya dayalı bölgesel uygulamalar gerçekleştirilmiştir. İç hukuk düzeninin yerleşmesi ile Aristo’nun *zoon politikon*’unun yerini *legalis homo* almıştır (Riesenberg, 1992, s. 58; Çelebican, 1993, s. 306; Kartal, 2010a, s. 19). Yurttaşlık erdemi, Antik Yunan’da olduğu gibi Roma’da da mühim bir yere sahiptir. Roma’nın sadakat ve hizmeti ödüllendirme üzerine kurulu yurttaşlık anlayışı ve yurttaşlık hukukuna dayalı kurumsal gerçekliği, ardında bıraktığı önemli bir mirastır (Riesenberg, 1992, s. 56). Buradan yola çıkarak ifade edilebilir ki “yurttaşlığı hukuki bir statü olarak gören modern anlayışın temelleri Roma’da atılmıştır” (Kartal, 2010a, s. 20).

Bin yıla yakın oldukça uzun bir zamanı kapsayan Ortaçağ⁷, siyasal, ekonomik ve kültürel anlamda önemli gelişmelerin yaşadığı bir dönemdir. Güçlü bir merkezin bulunmadığı parçalı yönetim yapısını ifade eden feodalite, toplumsal yapıda yeni bir zihniyet ve yaşayış inşa eden Hristiyanlık ve toprak sahipliği ile serfliğe dayalı kapalı tarım ekonomisi Ortaçağ’ın belirleyici unsurlarıdır. Yayıldığı uzun zaman diliminde feodalitenin uğradığı dönüşümler Ortaçağ’da bireye ve yurttaşa yaklaşımı da şekillendirici bir etkiye sahip olmuştur.

Heater’a göre Ortaçağ’da yurttaşlık düşüncesinin onu şekillendiren üç temel element ile ilişkisi göze çarpmaktadır. Bunlar, hızla yayılan ve önemi inkar edilemez olan Hristiyanlık, Aristoteles’in henüz etkisi tamamen yok olmamış olan klasik yurttaşlık düşüncesi ve yurttaşlık pratiğinin devlet ölçeğinden kent ve kasabalardaki ayrıcalıklı bir statü olarak evrilmesidir. Temel olarak Antik Yunan ve Roma düşünürlerinin zihninde soyut hukuki bir varlık olarak yer eden devlet kavramının da Ortaçağ’a gelindiğinde

⁷ M.S. 395-M.S. 1453.

değişim geçirerek -bireysel ilişkiler gibi- daha somut terimler etrafında düşünüldüğü görülmektedir. “Prens hükmetmiş; tebaa itaat etmiş; *lord*’lar ise *vassal*’lar üzerindeki feodal yetkilerini kullanmışlardır,” yine de yurttaşlık pratiği kısmen kilisenin⁸ aracılığı ve kısmen de yereldeki özgürlük/yarı-özgürlük talepleri yoluyla -belli belirsiz de olsa- sürdürülebilmiştir (Heater, 2004, s. 42).

Hristiyanlık yalnızca Antik Yunan yurttaşlık modelini ve buna katkı yapan düşünürleri reddetmekle kalmamış aynı zamanda inkar etmesi oldukça güç olan yeni bir alternatif sistem sunmuştur. Roma’nın akla ve evrensel doğa yasasına dayanan insan topluluğu anlayışının yerini sevgi, karşılıklı bağımlılık ve aşkın bir lider tarafından vaaz edilen aşkın doğrular aracılığı ile birbirine bağlanmış bir dindar cemaati almıştır (Riesenberg, 1992, s. 87-88). Dördüncü yüzyılın sonlarına gelindiğinde polis ve *civitas*’ın (devlet, kent-devleti) eski klasik dünyaları ortadan kalkmakta; Aristoteles ve Cicero’nun varsaydığı -organize bir kamusal yaşam, büyük rekabetçi aileler, yeterli bir gelir düzeyi, kendisine tabi ve destekleyici kırsal kesimi ile- kente dair fiziki ve sosyal koşullar artık geçerli olmadığı için bu düşünceleri bir karşılık bulmamaktadır. Aynı zamanda politik ortam da değişmektedir; Antik Yunan ve Roma’nın büyük ölçüde bireysel katılıma dayalı cumhuriyetçi kurumları yerini pek çok spesifik alanda kendini gösteren imparatorluk (*imperial*) otoritesine bırakmıştır (Riesenberg, 1994, s. 93-94). İmparatorluğun dağılmasından önce kendilerine sivil ve dini yönetimde yetki verilmiş olan piskoposlar, Batı Roma İmparatorluğu yıkılıp iktidarın Doğu Roma imparatorunda toplanmasından sonra da egemenliklerinde bulunan kentsel ve kırsal alanları Yunan *polis*’leri gibi topluluklar şeklinde bir arada tutmuştur (Heater’dan aktaran Kartal, 2010a, s. 22). Bu

⁸ “Kilise” sözcüğü Yunanca *ekklesia* sözcüğünden gelmektedir. Antik Yunan *polis*’inde “halk meclisi” anlamına gelen ve *demos* olarak bilinen “halk”ı kapsayan bu kavram düşünüldüğünde “ilk ortaya çıkışında yoksullara ve zamanın devlet yönetiminden dışlanmış ve baskı altında tutulan ezilen toplum kesimlerine seslenen Hristiyanlığın, kendi örgütlenmesine neden Kilise adını tercih ettiği” daha anlaşılır olmaktadır (Ağaoğulları & Köker, 1991, s. 141).

durum yurttaşlığın Antik Yunan ve Roma geleneğinin devlete sadakat odaklı anlayışından farklı olarak kent ölçeğinde deneyimlenen bir şekle bürünmesine neden olmuştur.

Kuzey İtalya boyunca kasabalar, genellikle bir zamanlar büyük şehirlerin harabelerinin ortasındaki köylerden biraz daha fazlasına indirgenmiş olsalar da, istikrarsız bir varoluşu sürdürmeye devam etmişlerdir. Kentsel yaşamın uyanışı devam eden yüzyıllar boyunca kademe kademe gerçekleşmiştir. Zamanla ticaret ve kuzey-güney arası diğer bağlantılar ile zenginleştikçe, bu şehirler giderek daha bağımsız bir karaktere bürünmeye başlamıştır. Zamanla bir belediyeden bir şehir devleti yönetim biçimine ilerlemeye çalışmış ve daha güçlü sivil kurumlar ortaya çıkmaya başladıkça da Kilise'nin neo-emperyal işlevleri yavaş yavaş azalmıştır (Parker, 2004, s. 92-93).

On üçüncü yüzyılda Thomas Aquinas'ın Hristiyanlık ile yurttaşlık düşüncesini Aristoteles'in *Politika*'sından yola çıkarak teolojik bir bakış açısı ile birleştirmesi ve siyaseti “Tanrı'nın bir ifadesi” olarak nitelemesiyle birlikte, pasif şekilde kişisel otoriteye itaat eden tebaanın yerini “devlet işlerine aktif olarak katılan yurttaş fikri” almıştır (Kartal, 2010a, s. 23). Aristoteles, *zoon politikon* kavramıyla *polis* içerisinde yaşamını sürdüren bir varlık olarak insandan bahsetmiştir. Antik Yunan'daki kent-devleti oluşumunun çözülmeye uğradığı dönemde bu kavramdan ne anlaşıldığı üzerine bir yeniden anlamlandırma ihtiyacı doğmuştur. Thomas Aquinas'ın döneminde devlet/siyasal ilişkiler ve toplumsal ilişkilerin birbirinden ayrı alanlar olarak görüldüğü ifade edilmektedir. Aquinas da *zoon politikon*'dan “siyasal ve toplumsal hayvan” olarak bahsetmektedir. Aristoteles ve Thomas Aquinas'ın yurttaşlıktan ne anladığı da bu doğrultuda farklılık göstermektedir. Aquinas'a göre örgütlü bir toplumsal hayat içerisindeki insan artık bir yurttaştır ve yönetim faaliyetinde söz hakkına sahip olmak ve tebaa olmaktan çıkmak, yurttaş olmak demektir (Ağaoğulları & Köker, 1991, s. 215-220).

Ortaçağ Avrupası'nın yönetsel ve siyasal örgütlenme şekli olan ve ortaya çıktığı ilk dönemlerinde merkezi bir yönetsel örgütlenmenin olmadığı feodalizmde, gücünün

temeli merkezinde bir kale bulunan kırsal alanlarda tımar ve vassallığa dayanan *lord* ve onun altında çalışan ve kimi zaman lord için asker de yetiştiren *vassal*’lar arasındaki ilişkiler ön plandadır (Scott, 2012, s.24). Merkezi iktidarın ortadan kalktığı ve güvenlik endişesinin yoğunlaştığı Avrupa’da bu ihtiyacı karşılamak için toprak sahipleri ve köylüler arasında oluşan karşılıklı ikili anlaşmaya dayalı bir ilişki biçimi olarak vassallık kurumu oluşmuştur. Buna göre yapılan feodal anlaşma ile lorda bağlılık taahhüdünde bulunan kişi, lordun “adamı” haline gelmekteydi. Bu anlaşma, Roma’da, köle olmayan bir kişinin kendinden daha güçlü durumdaki başka birinin himayesine girmesini anlatan *commendatio* ilişkisi ile buradaki eşitsiz ilişkinin hafiflediği, Cermen kabile reisi ile onun yakınındaki “adamları” arasındaki ilişkiyi gösteren *Gefolgschaft*’ın bir birleşimi olarak düşünülmektedir. Lord ve vassal arasındaki ilişkinin karşılıklı ikili anlaşmaya dayanıyor olması ve şartlarının bu şekilde belirleniyor olması nedeniyle başka bir lord ve onun vassalı arasındaki uygulama farklı nitelikler gösterebilmektedir (Poggi, 1978, s. 19-25; Ağaoğulları & Köker, 1991, s.166-167). Burada yurttaşlık pratiği için söylenebilecek olan şey şudur ki; yurttaşlığın taşıdığı kamusalılık vurgusu yerini özel alana bırakmıştır ve yalnızca yukarıda sözü edilen nisbi eşitlik halinde emarelerine rastlanmaktadır.

On ikinci yüzyıldan itibaren kent ve ticaret hayatında yaşanan gelişmeler, toplumsal tabakaların da yeniden konumlanmasını beraberine getirmiştir. Ortaçağ’ın erken dönemlerinde prensin veya kralın gölgesinde toplanan meclislerin ve tebaa konumundaki bireylerin yerini özyönetim yetkisine sahip olmuş kentler ile burada ortak bir çıkar uğruna dayanışma ve birlik içerisinde hareket eden, özgürlük⁹ bilincine sahip insanlar almıştır. Bu dönüşümün en önemli sonucu ise *commendatio* ve *Gefolgschaft* temelinde biçimlenen kişisel tabiyet nosyonunun aşılması ve bu ülkedekilerin ortak çıkarlarının temsil edilebilirliği anlayışına dayanan, hukuk kurallarıyla bağlı siyasal yapıların oluşumudur (Ağaoğulları & Köker, 1991, s.188-189). Nitekim daha önce de dile

⁹ “Kent havası özgür kılar” (*Stadluft macht frei*) ifadesi bu dönemin sembolik ifadesi olmuştur (s.189).

getirildiği gibi Ortaçağ kentlerinin yurttaşlık deneyimi ve modern yurttaşlık tartışması bakımından önemi, bu dönemde kent yaşamının gelişmesi ile birlikte yönetimine katılım ve kentlerin özerklik talepleri ile yerel lordlara karşı yürütülen hak ve özgürlük mücadeleleri yoluyla zaman içerisinde bir kentlilik bilincinin peyda olması ve bunun da kent yönetimine yurttaş katılımı şeklinde somutlaşmasıdır.

Kuzey İtalya ve kuzey Fransa gibi ekonomik açıdan nispeten daha gelişmiş kesimlerde ekonomik hayatın loncalar tarafından düzenleniyor olması, öne çıkan kentsel özgürlük fikri ve yerel tüccarların özgürlük talepleri sayesinde, Roma İmparatorluğu'na kendilerine yetki verilmiş piskoposlar ve yerel lordların hükümdarlığından çıkılarak küçük ölçekli belediye örgütlenmeleri tesis edilmiştir. Kentlerin sahip olduğu ekonomik önem, feodal beylikler karşısında güç kazanmalarını sağlamıştır. Loncalara üyelik de zamanla yurttaşlık haklarının kazanılmasında da ön şart haline gelmiştir (Riesenberg 1992; Heater 2004, s.49; Kartal 2010a, s. 25). Kentlerin sivil yönetimi ve kent ekonomilerinin loncalar vasıtasıyla yönetilmesi genellikle iç içe geçmiştir ve ilk etapta kentsel sivil özgürlüğü güvence altına alan ticari girişimin belirgin bir sonucudur. Kentsel özgürlük ve kendi kendini yönetmenin gelişimi ve yoğunlaşması ile yurttaşlığın temel bir bileşeni olan yurttaş kimliği ve erdemi duyguları da beraberinde gelmiştir (Heater, 2004, s. 48).

Ortaçağ kentlerindeki yurttaşlık pratiğinin en belirgin örneklerine özellikle İtalyan kentlerinde rastlanmaktadır. “Hem teorik hem de pratik anlamda klasik aktif yurttaşlık ideali 1400’lerde Floransa’da görülüyordu. Kent anayasal bir hükümet tarafından yönetiliyordu ve alt loncaların üyeleri ve işçiler haricinde kentte oturan herkes yurttaşı” (Kartal, 2010a, s. 26). Burada yurttaşların yönetime katılım konusunda bir aidiyet, sadakat ve yurtseverlik gibi duygular geliştirilmesi için de merasim, tören gibi etkinlikler ve eğitimin büyük rolü mevcuttur (Heater, 2004, s. 54). Yine de köy halkı, işçiler ve daha

alt loncaların üyelerinin yurttaş olarak görülmemesi göstermektedir ki henüz yurttaşlığın dışlayıcı ve seçkinci bir anlayış ile birlikte ele alınmasından vazgeçilmemiştir.

Bu dönemde yurttaşlık tartışmasının gidişatını etkilemiş en önemli isimlerden biri Machiavelli'dir. Ona göre, Rönesans etkisindeki politik tartışmalarda görülen -ve daha önce yukarıda anılmış Yunanca karşılığı *aretē* sözcüğü ile oldukça yakın anlamda kullanılan – *virtù* - yani yurttaşlık erdemi -, Machiavelli'nin özellikle üzerinde durduğu bir niteliktir. Gerek sivil gerek askeri alanlarda devleti korumak adına harekete geçebilme yetisi, sadakat ve cesaret gibi nitelikler *virtù* kavramının kapsamı içerisinde yer almaktadır. Yaşadığı dönem ve koşulların da etkisiyle yurttaşın askeri görevlerinin özellikle üzerinde durmuş olup bir yurttaşın bahsedilen değerleri taşıyabilmesi için gerekenin de bir askerin disiplini ve toplumsal olarak inşa edilmiş bir din olduğuna inanmaktadır. Cumhuriyetin en iyi yönetim şekli olduğunu ve bu yapıyı mümkün kılıp ayakta tutabilmek için en önemli unsurlardan birinin aktif yurttaşlık olduğunu; aynı zamanda bu erdemli yurttaşlığın da cumhuriyetçi bir idare biçimi olmadan imkansız olacağını savunmaktadır (Heater, 2004, s. 56-57).

Bu bilgiler ışığında Ortaçağ kent- devletlerinde yurttaşlığın bilhassa katılım, aidiyet, statü boyutlarının ve kent özgürlüğü çerçevesi içerisinde kent/devlet için gerektiğinde savaşma yetisini de barındıran bir yurttaşlık erdeminden bahsedildiği kısaca ifade edilebilir. Gerek teori gerekse uygulama boyutuyla aktif yurttaş ideali göz önüne alındığında Ortaçağ kent-yurttaşlığının modern yurttaşlık için ehemmiyeti görülebilmektedir.

On yedinci yüzyıla gelene dek iç karışıklık ve savaşların hüküm sürdüğü Avrupalı devletlerde henüz homojen bir ulus bütünlüğünden ve dolayısıyla ulus-devlete sadakate dayalı bir yurttaşlık zihniyetinden söz edilememektedir. Aksine Fransa, İngiltere, Polonya ve İspanya gibi devletler, egemen devletler olarak kendilerini göstermişlerdir ve kral veya kraliçenin şahsıyla bütünleşmiş bir iktidar anlayışı söz konusudur. Bu ortamda, Antik

Yunan ve Roma dönemindeki yurttaş-yönetici denkleminde de Ortaçağ'ın küçük ölçekli belediyeler ve kent-devleti bağlamında görülen kent-yurttaşlığı pratiğinden de uzaklaşmıştır. Bundan böyle kral, bizzat devletin kendisi¹⁰ demektir (Heater, 2004, s. 58). Bu münasebetle ifade edilebilir ki monarşi hakimiyetindeki söz konusu devletlerde yönetim faaliyetinde söz hakkı bulunan katılımcı, eşitlikçi, cumhuriyetçi yurttaş idealindense kralın tebaası olan kitlelerden –ve esasında devlet-toplum ayırımından- bahsedilmektedir. Bu açıdan bakıldığında mutlak monarşiler döneminde klasik anlamda yurttaşlık anlayışının çöküşe geçtiği; ancak modern yurttaşlık anlayışının ilk belirtilerinin ortaya çıkmaya başladığı ifade edilebilir.

Antik dönem ve Ortaçağ yurttaşlığının kent yaşamı ile bağlantılı kullanımının yerini, mutlakıyetçiliğin yeni yönetim ve siyaset anlayışının yansıması olarak “tebaa”, “insan” ve “halk” gibi sözcüklerin aldığı görülmektedir. Riesenberge'e göre, bu dönemde yurttaşlık düşüncesi iki temel geleneğin etkisi altında şekillenmiştir. Bir tanesi, Rönesans'ın sivil hümanist kurumları ve ideolojisinden geliştirilen ve Machiavelli tarafından yoğunlaştırılıp resmileştirilen ve ardından gelenlerin çalışmalarından kolonilere ve Rousseau Fransa'ya geçen bir gelenek; diğeri ise, ortaçağ tüccarlarının ve avukatların mülkiyet konusundaki ilgisinden kaynaklanan, ahlaki bir perspektif verilen ve ardından Montaigne, Bacon, Hobbes, Locke ve diğelerlerinin her biri insan derinliği ve karmaşıklığı, psikolojik, tarihsel ve ahlaki analiz, politeknik vizyon ve eğitim teorisinin bazı yönlerini eklediği gelenektir. Bu ve benzeri teoriler üretilip yaygınlaşmış ve birbirini etkilemeyi sürdürmüştür. Her iki gelenek için de altı çizilmesi gereken nokta şudur ki; bireyin dünyevi başarı ve mutluluğu ön planda tutulmakta olup rasyonel aktiviteye biçilen değer ölçüsünde bu çağda yurttaş, ulusal monarşinin, çıkarlarına rasyonel aktivistler

¹⁰ Kral XIV. Louis'nin meşhur “*L'etat, c'est moi*” (devlet benim) deyişi akla gelmelidir.

tarafından hizmet edilecek olan hükümdarına göre gelişmek zorundadır (Riesenberg, 1992, s. 206-207).

Egemenliğin meşruiyet kaynağının devlet ve hükümdar için gerekenlerin devlet bekasına dayanarak yapılması fikrine evrilmesiyle birlikte, meşruiyet tanrısallıktan arındırılmış ve dünyevileşmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi yurttaşlığın cumhuriyetçilik, kamusalılık, kamu yararı, katılım gibi yönlerinin yok edilip mutlak monarşilerin çatısı altında hükümdarın tebaasına dönüşmesi, modern yurttaşlığın tartışılmaya başlanmasını da sağlayacak olan devlet-toplum ikiliğini muhtemel hale getirmiştir. İlerleyen süreçte, Locke, Hobbes ve Rousseau gibi düşünürlerce, meşru otoritenin kaynağı hususundaki çalışmalar ile ulus devletleşme sürecinde yurttaşlık tartışmalarına yön verilmiştir.

1.3. Liberal ve Cumhuriyetçi Yurttaşlık Anlayışları Çerçevesinde Yurttaşlık: Devrimler Çağı

Uluslaşma sürecinde modern yurttaşlığın kapsamını belirleyecek olan, Devrimler Çağı olarak da adlandırılan dönem üzerinde de etkide bulunmuş ideolojik tartışmalardır. Düşünürlerin, egemenliğin ve otoritenin meşruiyet kaynağı sorunu üzerindeki akıl yürütmeleri sonucunda geliştirdikleri yaklaşımlar, on yedi ve on sekizinci yüzyılların toplumsal, siyasal ve ekonomik gündemine ışık tutmakta ve seyir vermektedir. Hiç kuşkusuz ki kökenleri çok daha geçmişe dayanan toplum sözleşmesi kuramları ve haklar vurgusu ile liberal yurttaşlık; ödevler üzerine vurgusu ile cumhuriyetçi yurttaşlık gelenekleri de bu dönemde belirginlik kazanmıştır.

Oldfield'a göre birbirinden farklı tarih ve gelişimlere sahip bu iki yurttaşlık anlayışı, bireyin doğası ve birer birey olarak yurttaşlar arasındaki mevcut sosyal ilişkilerin özelliklerine yönelik farklı yaklaşımlardan kaynaklanmaktadır. Bunların, "Liberal veya

liberal-bireyci ve klasik veya yurttaş temelli cumhuriyetçi anlayışlar” olarak iki ayrılabilirleri ifade edilmektedir ve ilkinde “statü” temelli bir yurttaşlık anlayışı hakimken ikincisinde “bir pratik olarak” yurttaşlık anlayışının etkisi görülmektedir (Oldfield, 2012, s. 93). Bu iki anlayış üç temel ortak paydada buluşmaktadır (Kartal, 2001, s. 103).

- i. Yasal-rasyonel otorite devlete içkindir.
- ii. Devlet otoritesi hukukun üstünlüğüne dayanmaktadır.
- iii. Temel hak ve özgürlükler koruma altındadır.

Görüleceği gibi bu ikili kavramsallaştırma birbirleri ile taban tabana zıt olmamakla birlikte günümüze kadar yurttaşlık tartışmaları ve kavramın taşıdığı farklı anlamlara yönelik bir uzlaşının olmayışı nedeniyle iki yaklaşım üzerinde detaylı bir şekilde durmak yerine ana hatları ile ele alınacaktır.

Beşeri bilimlerin kapitalizmin de etkisi ile birlikte gelişimiyle, tebaa-yurttaş, devlet karşısında salt hukuki ve politik olarak tanımlanan bir olgu yerine, politeknik insan kavramıyla ifade edilen karmaşık bir insani varlık şeklinde görülüp incelenmeye başlamıştır. Bu döneme damgasını vuran iki önemli düşünür olan Hobbes ve Locke da salt bir hak ve statü bütünü olan yurttaş ile değil, psikolojik ve fiziksel koşullar içerisinde karmaşık işlevlerle donanmış insan ile alakadar olmuşlardır (Riesenberg, 1992, s. 241). Dolayısıyla esasında yurttaş tanımlamasında da yaşanacak bir dönüşümün ilk nüveleri bu ideolojik tartışmalarla atılmıştır demek mümkündür.

Spinoza felsefesinde yurttaşların bilhassa düşünce ve ifade özgürlüğü kapsamında temel hak ve özgürlüklerinin nasıl inşa ve muhafaza edileceği, bunların ve kapsamı ile devlet meşruiyetinin üzerinde ne gibi bir rolü olabileceği temel inceleme konularıdır. Spinoza’ya göre düşünceler özel alanda yer almalıdır ve daima düşünce özgürlüğü kapsamında olacaklardır. Eylemler kamusal olup müdahale edilebilir ve düzenlenebilir

olmalıdırlar. İfadeler (sözler) ise her iki alana da girebilir ve belli kriterler olmalıdır. Bir kişi, eğer egemen güce karşı eylemde bulunmaz, ona zarar getirmeyecek şekilde fikirlerini ifade eder ve egemenin yasalarına (yasaların akla uygun olmadıklarını düşünürse de bu fikrini egemene sunup) uygun davranır ve devletin emirlerini yerine getirir ise o kişi iyi bir yurttaş olarak addedilmektedir (Ağaoğulları & Çulha Zabcı & Ergün, 2009, s.42, s.65). Sınırlı bir hak ve özgürlük tanımı görülmektedir.

Devlet-birey ilişkisinde yurttaşla atfedilen değere bakıldığında mutlakıyetçi dönemde devlet karşısında yalnızca tebaa olarak görülen bireylerin bir nevi eşitlik hali içerisinde oldukları kabul edilirse, modern yurttaşlığa evrilen tartışmaların söz konusu devlet-toplum ikiliği ve bireyin hakları üzerine düşüncelerle şekillendiği ifade edilebilir. Kısaca bireyler ve egemen arasındaki bir anlaşma ile hakların belirli güvenceler karşılığında egemene devredilişini anlatan toplum sözleşmesi kavramı ve bunun içini dolduran eşitlik, mülkiyet, özgürlük, sağlık gibi doğal hakların var olduğu savunusu bu dönemdeki temel dinamikleri belirlemekte önemli role sahiptir. Mutlak monarşiler momentinin ardından gelen uluslaşma sürecinde, devlet otoritesinin meşruiyetinin dayanağı üzerine özellikle sözleşmecî düşünürlerce gerçekleştirilen akıl yürütme çalışmaları, yurttaşlık tartışmalarında da yeni bir dönemece kapı aralamıştır. Bireyin salt insan oluşundan doğan hakları olduğu fikri, farklı açılardan ele alınmış da olsa daha sonra Devrimlere giden yolda ve ulus-devlet çatısı altında yurttaşlık hakları olarak düzenlenmiştir. Monarşiye karşı yürütülen mücadeleler sonucunda devlet-yurttaş ilişkisinin temellerinin atılmasını sağlayacak olan medeni haklar gündeme gelmiştir.

Kısaca ifade edilmesi gerekirse toplum sözleşmesi kuramı, bireylerin tanrı vergisi olarak yalnızca insan olmaktan kaynaklanan birtakım temel hakları olduğu ve güven ortamı içerisinde yaşayabilmek adına bu hakların bir egemen güce devredilmesi sonucunda doğa durumundan çıkarak devletin kurulduğunu kurgulamaktadır. Toplum sözleşmesi kuramcılarında Locke'a göre hakların devredildiği otoritenin meşruiyeti

bireylerin rızasına bağılyken; Hobbes için durum hukuk ve düzeni inşa eden otoriteye itaati gerektirmektedir (Kartal, 2010a, s.31). Nitekim çeşitli biçimlerde kurgulanıp farklı geleneklerin etkisi altında yeni formlar edinse de modern yurttaşlık anlayışı, bireyin salt insan olmaktan doğan temel hakları olduğu fikrinden beslenen liberal bireyci bir yurttaşlık düşüncesinin izlerini taşımaktadır.

Liberal-sözleşmeci kuramın, düşünürlerin ön plana koyduğu unsurlar farklılık gösterse de bireyi merkeze alan ve yaşamı üzerinde karar alma yeti ve özgürlüğüne sahip bir benlik/varlık olarak görülmesi konusunda bir ortak payda mevcuttur. Kamu yararını merkeze alan ve bireyi buna göre davranmaya zorlayacak bir erek, liberal-sözleşmeci kurama göre söz konusu olamaz (Üstel, 1999, s. 64). Yurttaşlık, bireylerin özgürlük, güvenlik ve mülkiyet ekseninde şekillenen doğal haklara sahip olduğu ve bunların devletçe korunması üzerine kurulu hukuki bir statüdür. Bireyler de bu yapı içerisinde taşıdıkları eşit haklarına karşılıklı saygı göstermekle yükümlüdürler.

Mutlakıyetçi dönemin devlete mensubiyet ile ifadesini bulan yurttaşlık anlayışı ile Devrimler Çağı olarak adlandırılan ve modern yurttaşlığın özellikle haklar boyutunda devlet-birey ilişkisinin yeniden belirlenmesi bakımından önem taşıyan bireyci yönü arasındaki farkı Özkazanç aşağıdaki ifadelerle özetlemektedir:

“Mutlakıyetçi dönemde ana hatları belirginleştirilen ve devrimler çağında “liberalleştirilen” bu devlet merkezli eşitlik/vatandaşlık anlayışı ile antik ve cumhuriyetçi vatandaşlık anlayışları arasındaki radikal kopuşa dikkat çekmek gerekir. Etik bir cemaatin mensubu olanların kamusal alana ortak-eşit katılımı ilkesine dayanan klasik vatandaşlıktan farklı olarak, modern-liberal vatandaşlık devlet-birey arasındaki ilişkiyi bireyci ve araçsal bir bakış açısıyla kurar” (Özkazanç, 1998, s. 86).

Modern yurttaşlık ilkeleri ve pratiği ilk kez Fransız Devrimi ile ortaya çıkmış olsa da, 1789 Devrimini önceleyecek bir biçimde, hükümdar-tebaa ilişkisinin devlet-yurttaş ilişkisine dönüşümünü sağlayacak dönüşümün temelleri on yedinci yüzyılda İngiltere’de

atılmıştır. İngiliz İç Savaşı ve sonuçları, Locke'un toplum sözleşmesi teorisi ve Amerikan kolonilerinin bağımsızlık mücadelesi sonucunda Birleşik Devletler'e evrilmesi, yurttaşlığın liberal boyutunun gelişiminde hayati öneme sahiptir. Hukuk kuralları karşısında eşit muamele ve oy verme gibi hakların ilanı ile Locke'un doğal haklar teorisinden esinlenilerek yorumlanan yaşam, özgürlük ve mülkiyet hakları¹¹ İngiliz, Amerikan ve Fransız Devrimlerinin koşullarına göre uyarlanarak devletin yurttaşla yönelik görevleri tanımlanmıştır. Bunlar medeni ve siyasi haklar temelinde şekillenmiştir. Locke'un, kişinin yaşam, özgürlük ve mülkiyetin korunması olarak tanımladığı doğal haklar kavramsallaştırması, 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde "yaşama, özgürlük ve mutluluğu arama" olarak uyarlanırken 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nde "özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya direnme" hakları olarak varlık kazanmaktadır (Heater, 2008, s. 13).

Ağaoğulları (1989, s.195), Fransız Devrimi'nin bireysel haklar boyutu bakımından önemi hususunda şu ifadeleri kullanmaktadır:

"Fransız Devrimi, genellikle bireyciliğin büyük zaferi olarak kabul edilir. XVII. ve XVIII. yüzyıl boyunca çeşitli düşünürler tarafından ortaya konan bireycilik, 'geleneksel toplumun üzerinde yapılandığı topluluk içi bağların ve bağımlılık ilişkilerinin yıkılması ve aynı zamanda siyasi iktidarın karşısında bireysel bir özerklik alanının tanınması' düşüncelerini içerir. Bu düşüncelerin ulaştığı nokta ise, devletin prensin mallarının yönetimi olmaktan çıkıp, ortak iyiliğin ve çıkarın gözetildiği kamusal alana dönüşmesidir. Fransız Devrimine bu açıdan yüzeysel bir biçimde yaklaşılsa, onun bireycilik projesinin gerçekleşmesi olduğu ileri sürülebilir" (Ağaoğulları, 1989, s. 195).

Heater'a göre oluşumunun ilk aşamalarında liberal yurttaşlık anlayışının birinci temel niteliği, birey ve bireysel haklar bağlamında inşa edilerek özel alan ve kamusal alan

¹¹ *Hükümet Üstüne İkinci Tez (Two Treaties of Government-1690)* adlı çalışmasında John Locke, insanın salt insan olmaktan doğan temel hakları olduğunu ve bunların diğer insanlarla eşit konumda bulunan özgür bireyin kendi rızası olmadan dışsal bir egemen otoriteye devredilemeyeceğini, tahakküm altına alınamayacağını, doğal haklar teorisi bağlamında savunmaktadır (Locke 2012).

ayrımının geçerliliğini koruduğu bir ortamda kamusal alana katılımı zaruri kılmıyor olmasıdır. Ayrıca yurttaşlar, ait oldukları siyasal topluluk içerisindeki diğer yurttaşlara karşı sorumluluk altında bulunmamaktadır. Her biri eşit ve özerk varlıklar olan yurttaşları birbirine ve kendisine bağlı kılan organik bir devlet yapısı da öngörülmemektedir. Yurttaşlar yalnızca -karşılığında devletin onları korumakla yükümlü olduğu- vergi ödevini yerine getirmekle sorumlu tutulmaktadır. İkinci olarak, liberal yurttaşın devlete yönelik yalnızca sınırlı bir sorumluluk hissetmesiyle doğru orantılı olarak devlet de yurttaşın yaşamına ancak sınırlı bir ölçüde müdahalede bulunabilmektedir. Devlet, Locke'un kurguladığı şekliyle “gece bekçisi” konumundadır. Şayet bu sınırlı yetkilerini yurttaşlarının yaşam tarzına müdahalede bulunacak şekilde aşar veya güvenlik ihtiyacını karşılama görevini ifada başarısız olursa, yurttaşların -tıpkı Amerikan kolonilerinin 1776 yılında örneğini sergilediği gibi- başkaldırı hakkı saklı bulunmaktadır. Liberal yurttaşlığın bu dönemdeki üçüncü ve son belirleyici niteliği ise, refah artışı ile bağlantılı yönü ile kapitalizmin politik bir yansıması oluşudur (Heater, 2008, s.14-15).

Doğal haklar kuramı, daha önce de ifade edildiği gibi, insanların devredilemez temel haklarının neler olduğu ve bu çerçevede egemenin yetkilerinin sınırının belirlenmesi bağlamında yürütülen tartışmalardan meydana gelmiştir. Doğal haklardan hareketle medeni haklar ortaya koyulmuş ve bunlar da liberal yurttaşlık geleneğinin yurttaş hakları boyutunu belirlemiştir. Bu noktadan sonra ise yurttaşlık haklarından siyasal hakların kullanılmasında servet temelli bir ayrım yapılması hususundaki fikirleri ve siyasal haklar ile medeni haklar konusunda ortaya koyduğu ayrım ile literatürde önemli bir yer edinmiş bulunan Abbé Sieyès¹², in görüşlerine değinmek yerinde olacaktır.

Sieyès'e göre, doğal haklardan yola çıkarak inşa edilmiş olan medeni haklar pasif; kamusal alanda maddi olarak etkin rol alma şartını da barındırdığının altı çizilerek

¹² 1748-1836 yılları arasında yaşamış olan Emmanuel-Joseph Sieyès (ya da Abbé Sieyès), *ancien régime*, Devrim, Napolyon, Restorasyon ve 1830 Temmuz Devrimi dönemlerine tanıklık etmiştir. Fransız İhtilali'nin en önemli teorisyenlerindendir (Britannica, 2021).

kategorize ettiği siyasal haklar ise aktif haklardır. Buradan anlaşılacağı üzere aktif hakların kullanımı, yani aktif yurttaşlık pratiği, ödenen verginin miktarına bağlı olacak şekilde düzenlenmiştir. Fikirleri salt teori düzeyinde kalmayıp Ulusal Meclis'te anayasal bir düzenleme sonucunda aktif yurttaşların burada belirlenen miktarda vergi veren kişiler olduğu kabul edilmiştir. Bu karar, seçme ve seçilme haklarından yararlanabilmek için servete bağlı olarak belli bir miktarda vergi verilmesi gerekliliğini ön koşul olarak belirlemektedir. Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin eşitlik ilkesi ile çeliştiği söylenebilecek olan bu düzenlemeye yönelik eleştiri getirenler de olmuştur. Bu ekip içerisinde en önemli isim olduğu söylenebilecek olan Maximilien Robespierre'in oy verme sisteminin demokratikleştirilmesi adına yürüttüğü mücadele başarı ile sonuçlanmamıştır (Heater, 2004, s. 81-83). Fransız Bildirgesi ise “devrimin çelişkili bildirgesi” (Kartal, 2010s, s. 36) olarak anılmaktadır. Devlet ile milleti eş tutup aynı zamanda evrensellik vurgusu yapması; insan olmaktan gelen haklardan söz ederken insanlığa verdiği önemin yanında yükselen yeni sınıf olan burjuvazinin çıkarlarını koruyor olması; millet olarak adlandırılan kategoriye dahil olan kimseler eşit yurttaşlık haklarından faydalanırken bunun dışında bırakılanların bu haklardan mahrum edilmesi; yabancıların, hizmetkarların, reşit olmayanların ve kadınların siyasal alanda rol almaması gerektiği fikriyle bu kesimlerin yurttaşlık ayrıcalıklarından yararlanmaması gerektiğine dair uygulamaların yürürlükte olması gibi nedenlerle (Kartal, 2010a, s. 36-37) Bildirge, tartışmalı ve çelişkili yanları bir arada barındıran bir içeriğe sahiptir.

Şüphesiz ki Fransız Devrimi, yurttaşlığın kapsamını genişletici bir etkiye sahiptir. Rosanvallon'a göre yurttaşlığın yayılmasında medeni ve siyasal hakların halk egemenliği olarak adlandırılan yeni bir ilke etrafında eşitlenmesidir. Bu ilkeye göre sorumluluk sahibi her birey devletin korunmasında rol oynamanın yanında bizzat milletin idaresinde katılım göstermelidir (Tilly, 1995, s. 228). Halk egemenliği, eşitlik ve ulus iradesi gibi vurguları ile Fransız Devrimi, cumhuriyetçi izler taşıyan bir yurttaşlık anlayışı ortaya çıkarmıştır.

Temelleri Roma döneminde Cicero'nun çalışmalarına dayanan, Rönesans döneminde Machiavelli ile yeniden canlanan ve İngiliz İç Savaşı ile Amerikan ve Fransız Devrimlerinde belirleyici rol oynayacak bir söylem ortaya koyan Cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışında (Kartal, 2001, s. 121), bir topluluğa üyelik ve bu topluluk içerisinde yurttaş olarak addedilebilmek için yerine getirilmesi gereken görev ve sorumluluklar temelli bir yaklaşım söz konusudur. Topluluk temelli bir yurttaşlık anlayışı olarak sınıflandırılan cumhuriyetçi yurttaşlığa göre, topluluğa üye yurttaşları birleştirdiği varsayılan sosyal ilişkiler sözleşme temelli olmayıp sosyal dayanışma ve topluluk bütünlüğünü var ve muhafaza edebilmek için yurttaşlık görev ve sorumluluklarına duydukları bağlıdır (Oldfield, 2012, s. 94). Üstel'in ifadesiyle "toplulukçular için topluluk, eşit ve özgür insanlar toplumundan daha farklı ve öte bir şey, başka bir anlatımla paylaşılan pratikler ve anlayışlardır" (Üstel, 1999, s. 66).

Yurttaşlığı bir pratikler bütünü olarak gördüğü söylenebilecek bu yaklaşıma göre bireyler ancak topluluk üyeleri olarak üzerlerine düşen yurttaşlık görevlerini zihniyet olarak benimsedikleri ve bunları eyleme dökerek topluluğa katkıda bulundukları ölçüde yurttaş olarak nitelenmektedir. Bu demektir ki bireyler, liberal bireyci anlayışın statü temelli yaklaşımının aksine topluma öncel olarak alınmamakta, aksine topluluğun varlığı ve bireylerin de yurttaş olarak bu topluluğun bir parçası olmaya devam edebilmelerinin koşulu olarak yurttaşlık pratiğinin sürekliliği gerekli görülmektedir. Cumhuriyetçi yurttaşlık geleneğinin, topluluğa karşı görev ve sorumluluklar vurgusu ile birey yerine topluluğu önceleyen yaklaşımının toplulukçu yurttaşlık bağlamında ele alınışını Üstel (1999, s. 69)'den aktarmak gerekirse:

"Toplulukçular, bireyciliğin son kertede bir atomizasyona yol açan, topluluk yaşamını tahrip eden etkisine karşı, belirli 'kamu ruhuyla harekete' geçen, görev ve sorumluluklarla donatılmış etkin ve katılımcı yurttaş tipini yeniden tesis edecek , yurttaşın katılımını yönlendirecek bir 'ortak yarar anlayışı'nı çeşitli ölçeklerdeki aidiyet ve

topluluklarla temellendirmektedirler. Dolayısıyla toplulukçular, modern devletin yurttaşlığı bir hak ve talepler sistemine tutsak eden ve bu anlamda depolitize eden yapısına karşı, yurttaşlığı bir topluluğa aidiyetle ifade bulan sorumluluk ve taahhüt yoluyla politize etmeyi amaçlamaktadırlar.”

Oldfield’a göre, liberal bireyci yurttaşlık ile yurttaş temelli cumhuriyetçi yurttaşlık arasındaki en temel ayrım, bu özerklik anlayışından doğmaktadır. Hobbes’ta “kanunun sessizliği” ifadesiyle karşılığını bulan ve bireylerin devlet ve toplumca kısıtlanmadıkları ölçüde özgür ve özerk olduklarını savunan anlayışın aksine cumhuriyetçi yurttaşlık düşüncesinde bu özerklik fikrine rastlanmamaktadır. Bireylerin, görev ve çıkarlarının örtüştüğü düzeyde özgür ve özerk olduğu savunulmaktadır. Cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışını temsil eden Machiavelli, Rousseau ve Tocqueville gibi kuramcılar, yurttaşlık pratiğinin bu denli elzem oluşunun bireylere telkin edilebilmesi ve bir zihniyet haline getirilebilmesi için bireysel çıkarlar ile bir çakışmanın sağlanması gerektiğinde hemfikirdirler. Bunun nasıl sağlanacağı sorununa gelindiğinde ise bireyin yurttaşlık edimleri hususunda çocukluktan itibaren eğitilmesi gerektiği sonucuna varılmaktadır (Oldfield, 2012, s. 103-104).

Cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışında katılım, yurttaşlık erdem ve eylemlerinin merkezinde yer almaktadır. Liberal-sözleşmecî yurttaşlık yaklaşımının “özgür ve özerk yurttaşlık anlayışı, siyasal katılım ve kamusal taahhüt konularında tekil yurttaşları özgür bırakmaktadır. Yurttaşlar topluluğu açısından önem taşıyan ‘dayanışma’ unsuru ve ‘yaşanan’ yurttaşlığın niteliğini belirleyen fırsat eşitliği ve eşit başlangıç ilkesi gibi konular, liberal-sözleşmecî yurttaşlığın sorunsalının dışındadır”¹³ (Üstel, 1999, s. 74).

Habermas (1996; 2002), liberal sözleşmecî ve cumhuriyetçi yurttaşlık paradigmalarının pozitif ve negatif yönlerinin analiz edilerek yeni bir bakış açısının

¹³ Yurttaşlığın tanımlanması ve kapsamı ile toplumsal sınıflar ve eşitsizlikler üzerindeki etkisini inceleyen isim T.H. Marshall olacaktır.

sentezlenmesi gerektiği düşüncesinden yola çıkarak müzakereci demokrasi modelini ortaya koymaktadır. Liberal anlayışta yurttaşlara negatif haklar bağlamında bir statü tanımlanırken cumhuriyetçi anlayışta pozitif haklar temelinde karşılıklı bağlılık ve dayanışma vurgusu ile hareket edilmektedir. Habermas, müzakereci demokrasi modelinde, diğer iki modelin güçlü yanlarını muhafaza ederek zayıf yanlarını elimine etmeyi ve böylece tartışma ve eleştirel düşünmeye dayalı, hukuk devleti prensiplerinin göz ardı edilmediği bir yapı öne sürmektedir.

Liberal sözleşmeci ve cumhuriyetçi-toplulukçu yurttaşlık anlayışları, genel hatları ve Devrimler ile ilişkilendiriliş biçimleri çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu noktada her iki geleneğin de yurttaşlık pratikleri anlamında nasıl ve hangi gelişmeler ile bağlantılı olarak ele alınabileceği sorusuna daha detaylı bir yanıt, Bryan S. Turner'ın ortaya koymuş olduğu yurttaşlık tipolojisinde bulunacaktır.

Turner, Marshall'ın haklar perspektifinden yaklaşarak yurttaşlığın seyrini analiz ettiği çalışmasının düzlemsel, “yekpare ve birleşik” bir yurttaşlık anlayışı sunduğunu öne sürerek iki temel eksen üzerine oturttuğu dört farklı yurttaşlık türünü sosyolojik bir yurttaşlık modeli ile ortaya koymaktadır. Bu modele göre yurttaşlık, kamusal alana katılım faaliyetleri üzerinden devrimlerin etkisi de göz önüne alınarak aşağı ve yukarı yönlü bir gelişim sergilemiştir. Yurttaşlığın Fransız ve Amerikan örneklerinde olduğu şekliyle devrimci bir uğraş sonucunda gelişme gösterdiği süreçler sonucunda daha aktif ve radikal bir katılımcı yurttaşlık geleneği meydana gelmiştir. Buna kıyasla yurttaşlığın anayasal uzlaşılar ve düzenlemeler sonucu yukarıdan aşağı evrildiği İngiliz örneğinde ve siyasal alana katılım olanağının sınırlı olduğu yerlerde ise yurttaşlık pasif ve özel kalmıştır (Turner, 2012, s. 134; Üstel, 1999, s.57).

On yedinci ve on sekizinci yüzyıllar, bilindiği gibi kapitalizmin gelişimi ve ulus-devletler arası mücadeleler ile, yeni bir sosyal sınıf olarak “burjuvazi”nin doğuşuna tanıklık etmiştir. Burjuvazinin bu dönemde verdiği siyasal hak mücadelesi, sosyal, siyasal

ve ekonomik alanda temel gerilimin odağı durumundadır. Modern yurttaşlık pratiği, 1789 Fransız Devrimi'ne kıyasla İngiltere'de 1648 Westphalia barışı ile mutlak monarşinin sınırlanarak medeni hakların elde edilmesi ve devam eden süreçte *Habeas Corpus Act* (1679) gibi hukuki düzenlemelerle tedrici olarak anayasal uzlaşmalar ile gelişmiştir. Fransa ve Amerika'da ise devrimci bir mücadele sonucunda yurttaşlık biçimlenmiştir. Turner'a göre bu durum, bu ülkelerdeki yurttaşlık uygulamalarının katılımcı niteliği üzerinde de belirleyici etkide bulunmuştur. Şöyle ki, yurttaşlığın anayasal düzenlemeler ile bireylere yurttaş haklarının tanınması şeklinde bir seyir izlediği İngiltere'de, şiddetli devrimlerin yaşamamış olması merkezi otoritenin temel kurumlarının varlığını sürdürmesi ile sonuçlanmış olup bu durum pasif bir yurttaşlık anlayışının oluşmasına sebep olmuştur. Fransa'da ise monarşinin tebaası olarak görülen insan topluluğu yerini halk egemenliği ilkesinden gücünü alan aktif katılımcı yurttaşlık anlayışı ön planda olmuştur (Turner, 1990, s.211).

İngiliz, Amerikan, Fransız ve Alman geleneklerini inceleyerek ortaya koymuş olduğu bu yurttaşlık tipolojisini şu şekilde formüle etmiştir:

Tablo 1: Bryan S. Turner'ın Yurttaşlık Tipolojisi *Kaynak: (Turner, 2012, s. 134)*

Vatandaşlık

Aşağıdan

Yukarıdan

Devrimci	Pasif	+	Kamusal Alan
Fransız geleneği	İngiliz örneği		
Amerikan	Alman	-	
liberalizmi	Faşizmi		

Bu tipolojiye göre Avrupa'da yurttaşlığın tarihsel seyrindeki çeşitlilikler arasındaki kıyaslamalar sonucunda, iki boyut üzerinde gelişim gösteren bir yurttaşlık

modeli (Turner, 2012, s. 129-133) ortaya koyulmaktadır. Bunlardan ilki, yurttaşlığın aşağıdan ya da yukarıdan uygulanmasına dayalı ele alınan aktif-pasif zıtlığı ile ifade edilmektedir. İkinci boyutu ise kamusal alanda siyasal eylem ile bağlantılı olarak bireyin özel alanı ve ailesi arasındaki dinamik meydana getirmektedir. Burada ise siyasal katılım konusu devreye girmekte ve Alman ve İngiliz örnekleri üzerinden bir karşılaştırma yapılmaktadır.

Alman yurttaşlık geleneğinin devlet ile olan pasif ilişkisi, radikal burjuva devriminin yaşanmamış olması ve kapitalizm ile yurttaşlığın yasal düzenlemeler aracılığı ile yukarıdan aşağı gelişmiş olmasına dayandırılmaktadır. Burada İngiliz ve Alman geleneklerinin siyasal katılım açısından da bir karşılaştırmasına yer veren Turner'ın Anderson'dan aktardığına göre, İngiliz aşamacılığı (*gradualism*), ülkedeki bireysel haklar geleneğinin anayasal uzlaşılar yolu ile bir tebaa-yurttaş sınıfının meydana getirilmesi, mutlakıyetçiliğin etkisi sönümlense de kilise, Lordlar Kamarası, Kraliyet, bireyin özel yaşamı ve aile yaşamı üzerine mevcut geleneksel duruş gibi belli başlı merkezi kurumların etkisinin ortadan kalkmaması gibi nedenlerle pasif bir karakter sergilemiştir.

Turner'a göre Fransız örneğindeki yurttaşlık geleneğine bakıldığında ise bu ülkeyi daha öncekilerden ayıran nitelik, uzun süren tarihsel mücadeleler sonucunda, katı bir sınıflı toplum yapısı ve burada hakim olan mutlakıyetçi egemenlik anlayışının yerini, tebaadan bir ulusun parçası olan yurttaşlara ve aktif bir yurttaşlık pratiğine bırakmasıdır.

En son olarak ise Turner, Batı yurttaşlık tarihinin bir diğer temsilini teşkil ettiğini söylediği Amerikan örneğini mercek altına almaktadır. Burada yurttaşlık pratiği açısından mücadele merkezi yönetimin reddi açısından Fransız örneği ile benzeşim kurulmaktadır. Bireyciliğin hakim olduğu Amerikan örneğinde kamusal alanda varlık göstermek yerel gönüllü kuruluşlar aracılığıyla gerçekleşen bireysel katılım yoluyla söz konusu olmaktadır.

Ana hatları ile toplamak gerekirse (Kadioğlu, 1998/2012, s. 178):

i. Devrimci bir bağlamda ele alındığında aşağıdan/toplumdan gelen bir mücadeleyi barındırması itibariyle etkin yurttaşlık; kamusal alan vurgusu taşıması ile ise kamusal alanda evrilen yurttaşlık nosyonundan söz edilmektedir.

ii. Liberal-çoğulcu bağlamda yine hakların kazanılması uğruna aşağıdan yukarı yönlü bir mücadele içermesi bakımından etkin; bireylerin farklılıklarını da dahil edecek biçimde özel haklarına vurgu yapılması nedeni ile özel alanda evrilen bir yurttaşlık anlayışı görülmektedir.

iii. Kimi zaman tabanda herhangi bir hak mücadelesi söz konusu olmaksızın yukarıdan atanan yurttaşlık hakları ile edilgin; farklılıkların özel alana terk edilmesi ve kamusal kimlik vurgusu ile kamusal alanda evrilen bir yurttaşlık resmi çizilmektedir.

iv. Kimi zaman ise yurttaşlık hakları yine yukarıdan verilerek edilgin bir yurttaş profili çizilmiş fakat özel yaşamın devletin müdahale alanının dışında bırakılarak korunması ile yurttaşlığın özel alanda evrilmesi söz konusu olmuştur.

Devrimci mücadelelere sahne olmuş olan on yedinci ve on sekizinci yüzyıllar, siyasal katılım ve bir siyasal topluluğa üyelik fikrini de doğurmuştur. Siyasal yurttaş kavramı, ulus-devletlerin tarihsel gelişiminde de öneme sahiptir zira ulus-devlet, modern siyasal hayatın temel birimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Turner'ın bu tipolojiyi ortaya koyduğu karşılaştırmalı analizi yine kendi ifadeleri (Turner, 2012, s. 136) ile kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür:

“Klasik toplumlarda özel, bir ihtiyaç ve mahrumiyet alanıyken, modern toplumlarda maddi başarı için kamusal rekabette hedefe ulaşma üzerine yapılan vurguyla

birlikte, kişisel haz ve gelişme alanı olarak görülmektedir. Eğer kamusalın tarihsel olarak ortaya çıkışını aslında siyasal'ın ortaya çıkması olarak değerlendirecek, özel ile kamusal arasındaki yapısal ilişki ve bunların kültürel anlamları, totalitarizm ile demokrasi arasındaki ilişkiye dair her anlayışın asli unsurudur. Egemenliğin kraldan siyasal vatandaş topluluğuna geçmesi bu yüzdendir ki Batı demokrasilerinin tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır; çünkü bu geçiş siyasal alanda büyük bir genişlemeye, hatta siyasal alanların yaratılmasına işaret eder.”

On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllara gelindiğinde yaşanmakta olan ulus inşası ve ulus devletleşme aşamaları üzerinde “Fransız devrimcilerinin yeni cumhuriyetçi anlayışları” örnek ve model sunmuştur (Kartal, 2010a, s. 40):

“Merkezi bürokrasilerin gelişmesi, paralı askerlik sisteminin ortadan kalkması, bölge ve mahalle ölçeğinde tek-tip yerel yönetimlerin oluşturulması, vergilendirme ve kamu maliyesi sistemlerinin gelişmesi, dil ve eğitim yoluyla ulusal kültürlerin yaratılması ile Avrupa’da ulus devletlerin pekişme süreci hızlanmıştır. Ulusal sınırlar içinde, devletlerin sermaye, emek, mal ve para hareketliliğini denetim altına almalarıyla (Tilly, 1995a: 54), sermaye birikimi ve kapitalist sınıfın egemenliğini kolaylaştıran siyasal dönüşüm gerçekleşmiştir.”

Giddens (2000, s. 893)’a göre yönetilen nüfusu oluşturan bireyler, krallık yahut imparatorluklar gibi geleneksel devlet yapılarında yönetenler hakkında oldukça az bilgi ve farkındalık sahibidir. Yurttaşlık hakları ve yönetim üzerinde etkide bulunabilme yetkinliği güçlü sınıflara veya zengin bir zümreye üye olma üzerinden ifadesini bulmaktadır. Modern toplum yapılarında ise yurttaşlık mefhumu bir ulusun parçası olmak – belirli bir siyasal düzene aidiyet hissetmek – ile ifadesini bulmaktadır.

T. H. Marshall’ın ilk kez 1950 yılında yayımlanan ve dilimize *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar (Citizenship and Social Class)* olarak kazandırılmış eseri, yurttaşlığın dönüşümünü belli bir dönemsel bağlam içerisinde ele alan çalışmalar arasında temel

niteliğindedir. Yurttaşlığı sırası ile medeni, siyasal ve sosyal hakların kazanımı üzerinde yükselen tarihsel bir perspektifle mercek altına alan Marshall'ın bu çalışması, yurttaşlık haklarının ortaya çıkış aşamalarını İngiltere özelinde yaşanan demokratikleşme süreci ile birlikte incelemektedir.

Medeni haklar boyutu, “bireysel özgürlük, konuşma ve ifade özgürlüğü, düşünce ve inanç özgürlüğü, mülkiyet ve sözleşme hakkı ile adalet hakkı”ndan oluşmaktadır. Siyasal haklar dendiğinde anlaşılan ise, siyasal karar alma süreçlerine seçme ve seçilme hakkı ile dahil olma faaliyetidir. Üçüncü ve son olarak sosyal haklar söz konusu olduğunda Marshall, medeni bir toplumdaki mevcut şartlar çerçevesinde belli bir ekonomik refah ve güvenliğe sahip olmaktan sosyal mirasta pay sahibi olmaya varan bir hak anlayışını öngörmektedir (Marshall, 1950, s. 10-11).

Marshall'ın teorisinde yurttaşlığın tam olarak yaşanabilmesi ve gerçekleştirilebilmesi, liberal demokratik bir refah devletinin varlığına bağlanmaktadır. Kademeli bir süreç içerisinde elde edildikleri kabul edilen medeni, siyasal ve sosyal haklar, refah devleti tarafından koruma altına alınarak toplumun üyesi her bireyin ortak yaşama katılabilmesi ve bir aidiyet hissetmesi sağlanmaktadır. Söz konusu haklara müdahale edilerek kısıtlanmaları durumunda ise bireyler ortak yaşama katılamayacak duruma gelmekte ve marjinalleşmektedirler. Burada dikkat edilecek nokta, haklar perspektifinden bakıldığında “pasif hak sahipliğine” yapılan vurgu ve “kamusal yaşama katılmaya yönelik bir mecburiyetin” bulunmamasıdır. Bu iki temel nüans nedeni ile bu yapı “pasif ya da özel” yurttaşlık olarak adlandırılmaktadır (Kymlicka & Norman, 2012, s. 188).

Marshall'ın refah devleti korumasında garanti altına alınarak yaşanacağını savunduğu mevcut hak temelli sosyal yurttaşlık anlayışı, Refah Devleti anlayışını destekleyen sosyo-ekonomik koşullar yeni ekonomik ve teknolojik gelişmelerle değişime uğradığı için aşınmıştır. Turner (2001)'a göre, ulusal yurttaşlığın da aşınmasıyla birlikte,

Marshall'ın üç hak biçimi (medeni, siyasal ve sosyal) küresel haklarla, yani çevresel, yerel ve kültürel haklarla genişletilmiştir. Bunlar, sosyal güvenlik arayışının yerini ontolojik güvenlik kaygılarına bırakacak şekilde çevre, topluluk ve beden arasındaki ilişkiye dair küresel endişelerden kaynaklanmaktadır.

Ulus-devletin yurttaşlığa ilişkin çizmiş olduğu, yurttaşlığın bir haklar bütünü içerisinde değerlendirildiği geleneksel çerçeve, yeni hak taleplerinin doğması ile bir zemin kaymasına uğramış ve mevcut yurttaşlık anlayışında benimsenen temel kabullerin yeniden tartışmaya açılması kaçınılmaz hale gelmiştir. Üstel (1999, s. 47-48)'e göre bu aşamada kritik bir yol ayrımı doğmaktadır. Bu ayrım, hak temelli liberal yurttaşlık anlayışının insan haklarının etnik köken, din ve inanç, sosyal statü, cinsiyet, renk gibi nitelikler göz önünde bulundurulmaksızın insanlığın tümüne yayılması gerektiği fikri ile yurttaş topluluk ile bağı çerçevesinde hakları ve yükümlülükleri ile tanımlayan cumhuriyetçi anlayış arasında nerede durulacağı konusunda kaynaklanmaktadır. Üstel, bu noktada muhakkak iki yaklaşımdan birinin benimseneceği bir pratiğin günün gereklerini karşılamaya yeterli olmayacağının ve yeni bir haklar perspektifi ve yurttaşlık tanımının gerekli olduğunun altını çizmektedir.

Hiç kuşku yoktur ki on dokuz ve yirminci yüzyıllarda uluslararası politik sistemin ulus-devletleri gerekli kılan bölünmüş yapısı bugün bir küresel ekonominin işleyişi için bir gereklilikten ziyade engel teşkil etmektedir. Günümüzde bir ulus yahut devlete bağlılık hissetmeyen, kendini dünya yurttaş olarak kabul eden insanlar karşımıza çıkmaktadır. Dünyayı farklı ulusal topraklara böldüğü gibi -küreselleşmenin yadsınamaz ölçüdeki etkisi ile- insanlığı da farklı yurttaşlıklara bölmüş olan uluslararası politik sistem (Bauböck, 1994, s. 3-4), ulusal, bölgesel ve yerel ölçekler bağlamında da farklı boyutlarda (hak ve sorumluluklar gibi) tartışılan yeni yurttaşlık formları ortaya çıkarmış ve çıkarmaktadır.

Bu noktada Gerim (2017)'in çağdaş yurttaşlık kavramsallaştırma ve tartışmalarını anlayabilmek ve tarihsel arka planı ile birlikte bir sınıflandırma ortaya koyabilmek adına yapmış olduğu çalışmasına değinmek yerinde olacaktır. Gerim, yurttaşlık tartışmalarını sınıflandırırken bu çalışmada olduğu gibi liberal-bireyci yurttaşlık yaklaşımı ve cumhuriyetçi, toplulukçu yurttaşlık yaklaşımlarına ek olarak radikal demokratik yurttaşlığa yer vermektedir. Burada Laclau ve Mouffe'a atıfla, radikal demokrasi düşüncesinin radikal demokratik yurttaşlık anlayışının temelini oluşturduğunu ifade edilmektedir. Liberal demokratik yurttaşlık anlayışının, farklılıkları barındırmadığı nedeni ile eleştirilere konu olan yönünün, farklılıkları da içerecek şekilde özgürlük ve eşitlik temelli biçimde yeniden şekillendirilmesi gerekliliğine değinilmektedir (Gerim, 2017, s.169). Gerim'in aktardığı şekli ile "radikal demokratik yurttaşlık yaklaşımının en hayati vurgu noktalarından biri de yurttaşlığın toplumsal düzen içindeki herhangi bir hegemonik yapıya karşı meydan okumalara izin veren bir politik mücadele alanı olarak kurulabilme şansıdır" (Gerim, 2017, s. 170).

Gerek yerel gerekse de ulusal ve küresel ölçekte politik ve toplumsal hayata katılım, yurttaşlığın temel boyutlarından birini teşkil etmektedir. Geçirdiği farklı dinamik koşullar içerisinde yurttaşlığın dönüşümü, bunu göz önüne sermektedir.

Yurttaşların bağlı bulundukları toplumsal yapıya içkin problemlerin bilincinde olmaları, bu doğrultuda gerek bireysel ölçekte gerekse toplumsal ölçekte yaşamlarını daha müreffeh hale getirebilmeleri, gönüllü ve aktif bir biçimde aksiyon almaları demokratik yapıların sürdürülebilirliği konusunda öneme sahiptir. Bunu gerçekleştirebilmek için ise yerel, bölgesel ve küresel ölçekte uygun mekanizmaların varlığı gerekmektedir. Bir sonraki bölümde, aktif yurttaşlık başlığı altında, farklı boyutları ile söz konusu yurttaş tipi ele alınacaktır.

1.4. Aktif (Katılımcı) Yurttaşlık

Yukarıda tarihsel gelişimine yer verilen yurttaşlık kavramının, dönemsel gelişmelerin ve bu konu üzerine çalışan düşünürlerin bakış açılarının da etkisi ile farklı yönleri vurgulansa da daima birey ve devlet (yönetmel otorite) ilişkisi üzerinden ele alındığı görölmektedir. Gerek liberal gerekse cumhuriyetçi anlayışta demokratik sistem içerisinde hak ve yükümlölükleri bulunan yurttaşlar, farklı bakış açıları ile ele alınsalar da içinde bulundukları sosyal ve siyasal yapının imkanlarından yararlanmak ve aynı zamanda bu yapının gelişimine katkıda bulunmak açısından önemli bir yere sahiptir (Dil, Yazıcı, Arslan & Çetin, 2018, s. 516).

Önceki bölümde çizilmiş olan çerçeveye dayanarak, yurttaşlığın farklı değerler etrafında tanımlandığı site yurttaşlığı ile Fransız Devrimi ürünü olan yurttaşlık anlayışları arasındaki temel farklılık da yine yurttaşların kamuya ait olan yükümlölüklere katılımı ve demokrasinin işleyişine yaptıkları katkı bağlamında ele alınabilir. Bu şekilde düşünüldüğünde, yurttaşın özerk ve aktif tutumu ile demokrasinin işleyişinde belirleyici konumda olduğu Fransız Devrimi'nin ürünü olan yurttaş profilinin, çağdaş yurttaşlık anlayışı ve demokrasinin temeli olduğu belirtilmişti.

Yurttaşlığın gelişimi ile sivil, siyasal ve sosyal hakların gelişimi arasında doğrudan bir ilişki olduğunu savunan Marshall, yurttaşlıkla ilgili inceleme ve çözümlemelerini haklara ve bunların geçirdiği gelişim sürecine dayandırmaktadır. Marshall'a göre yurttaşlık, hak ve yetkilere sahip olmayı içeren bir durum olması itibarıyla herkesin toplumun tam ve eşit üyeleri olmasını gerekli kılmaktadır. Marshall'ın teorisine günümüze kadar çeşitli eleştiriler gelmiştir. Bunlardan en önemli ve büyük ölçüde kabul göreni, Marshall'ın doğrusal ve tek tip bir yurttaşlık resmi çizen görüşlerine karşı Turner'ın Batı'da yaşanan büyük devrimlerden yola çıkarak ortaya koyduğu yurttaşlık sınıflandırmasıdır. Buna göre aktif veya pasif yurttaşlık gelenekleri, yurttaşlık haklarının tabandan tavana veya tavandan tabana hangi hareketlere göre oluştuğuna bağlı

olarak şekillenmektedir (Marshall, 1950; Marshall & Bottomore, 2000; Turner, 1990; Turner, 1993). Hakların elde edilmesi, uygulanabilmesi ve yaygınlaştırılması noktasında etkili bir biçimde uygun taleplerde bulunulması, bireysel hakların görmezden gelindiği veya kısıtlamaya maruz bırakıldığı durumlarda toplumsal hareketler ile gerçekleşmiştir. Yasal zeminde sağlanan haklar kuşkusuz ki büyük öneme sahiptir ancak sivil toplumun gelişmesi ve her yurttaşın sesinin duyulabilmesine uygun bir yönetim sisteminin inşa edilebilmesi için salt bu imkanlar yeterli olamamaktadır.

Avrupa merkezli bir analizle yukarıdan aşağı ya da aşağıdan yukarı doğru aktif veya pasif değişkenler ve kamusal ya da özel alanlarda tecrübe edilme ve tanımlanma şekillerine göre dört temel ideal yurttaşlık tipinin Turner tarafından ortaya koyulduğu belirtilmişti. Yukarıda da ele alındığı gibi Turner'ın sunmuş olduğu tipolojide temel hipotez aslında farklı dinamiklerin ve tarihsel şartların daha farklı katılım biçimlerine yol açtığıdır. Fransa, Amerika, İngiltere ve Almanya örnekleri üzerinden yapılan analiz, Amerika ve Fransa'da tabandan doğup da yaşanan devrimci mücadelelerin aktif bir yurttaşlık anlayışına ve bu yönde gelişen katılım pratiklerine zemin hazırladığı sonucuna ulaşılması bakımından önemlidir.

Aktif yurttaşlığın, içinde bulunulan devlet geleneklerine mensup çeşitli görüşlerce farklı şekillerde anlaşıldığını ifade etmek gerekmektedir. Hatırlanırsa, libereal bireyci yurttaşlık anlayışında bireyler hak temelli bir bakış açısı ile bireysel özgürlüklere ve hukuki anlamda eşitliğe yapılan vurgu ile devletin dışında bırakılmışken cumhuriyetçi/toplulukçu anlayışta politik toplumun tamamlayıcı parçaları olarak görülmekte ve topluma yönelik ödevleri ile tanımlanmakta idi. Bu açıdan bakıldığında, aktif yurttaşlık için üzerinde uzlaşa sağlanan belirli bir tanımın bulunamayacağı sonucu çıkarılmaktadır. Yine de içinde bulunulan topluma -farklı düzeylerde de olsa- katılımın aktif yurttaşlığın temelini oluşturduğunu söylemek mümkündür (Hawthorn, 2019). Robert Putnam'a göre de aktif yurttaşlık sivil katılım ile bağlantılı olarak düşünülmelidir

ve sosyal sermayenin inşasında mühim rol oynamaktadır. Putnam, insanların ortak amaçlar uğrunda hareket etmelerinin, karşılıklı ilişki bağlarını geliştireceğini ve ortak değerler etrafında şekillene yeni ağlar yaratacağını savunmaktadır. Bu da insanlar arasındaki iş birliğinin ve sosyal bağların gelişmesini vaat eden bir durumdur (Hoskins vd., 2006, s. 9).

Demokratik toplumların devamlılığı, yurttaşların mensup oldukları toplumun sorunlarını fark edip anlayabilmeleri ve bunlarla mücadele ederek hayat kalitelerini ve toplumun refahını arttırabilmek adına aktif uğraş gösterebilecekleri mekanizmaların varlığına bağlıdır (Hawthorn, 2019). Bunun için de yurttaşların, bu yönde bir çabaya istekli ve hazır olmaları da gerekmektedir.

Yurttaşlık -ve özellikle aktif yurttaşlık- konusunda yeterlilikleri ölçebilmek adına uygulamalı çalışmalar yapılmasının ve bunun için de bir ölçme aracı geliştirilmesinin gerekli görülmesi fikri üzerine yaptıkları çalışmada Yazıcı, Arslan, Çetin ve Dil (2017), aktif yurttaşlığın ilgi, katılım düzeyi, bilgi-beceri ve değer nitelikleri ile ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmada yurttaş katılımının ve çeşitlenen demokratik karar verme mekanizmalarının etkin kullanımının önemine sıklıkla vurgu yapılmaktadır. Avrupa yurttaşları ve aktif yurttaşlık¹⁴ üzerine Avrupa Komisyonu bünyesindeki *The Institute for the Protection and Security of the Citizen (IPSC)* tarafından hazırlanan rapora göre aktif yurttaşlığın dört boyutu bulunmaktadır (Hoskins vd., 2006, s. 12-14):

i. Politik hayata katılım (*participation in political life*) boyutu:

Devletin ve geleneksel temsili demokrasinin, oylamaya katılım, ulusal parlamentoda kadınların temsili ve düzenli parti çalışmaları (parti üyeliği,

¹⁴ Raporun giriş bölümünde yer alan “mevcut Avrupa iklimi ve yeniden canlandırılan Lizbon stratejisi, sosyal uyumu Avrupa politika gündeminin merkezine koymuştur. Aktif Yurttaşlık, değerlere, temsili demokrasiye ve sivil topluma ışık tutan stratejinin temel bir unsurudur. Soru, aktif yurttaşlık gibi bir kavramın nasıl ölçülebileceğidir,” ifadeleri, Avrupa Birliği’nin aktif yurttaşlık konusuna yaklaşımı hakkında fikir vermektedir (Hoskins vd., 2006, s.6).

gönüllülük, parti faaliyetlerine katılma ve para bağışlama) gibi alanını ifade eder.

ii. Sivil topluma katılım (*participation in civil society*) boyutu: Hükümet dışı siyasi eyleme atıfta bulunmaktadır. Ortak çıkarlar, amaçlar ve değerler etrafında gönüllü gelişen kolektif eylem alanına karşılık geldiği ifade edilen sivil toplumda bu eylemler protesto, insan hakları örgütleri, çevre örgütleri ve sendika örgütleri alt-kategorileri altında toplanmaktadır.

iii. Toplum yaşamına katılım (*participation in community life*) boyutu: Açık bir şekilde daha az politik olan ve daha fazla toplumla daha alakalı olan -"toplum odaklı" veya "topluluk ruhlu"- aktiviteleri kapsamaktadır.

iv. Değerler (*values*) boyutu: Demokrasi ve insan hakları ile ilgili göstergelerin bir birleşimidir, aktif yurttaşlık uygulamalarının temelidir ve aktif yurttaşlık tanımında bulunabilir. Artan göç oranları ile kültürel olarak çeşitlilik kazanmış bir Avrupa bağlamında, kültürlerarası anlayış da aktif yurttaşlığın temel yeterliliklerinden birisi olarak kabul edilmektedir.

Yukarıdaki açıklamalarda görüleceği gibi aktif yurttaşlık, katılım ve müzakere unsurları ile öne çıkmaktadır. “Özü politik eylem olan aktif yurttaş”ın (Belge, 2020, s. 355) temsili demokraside katılımının politik çıktılar üzerinde etkili olabilmesi için demokratik katılımı destekleyen kapsayıcı kurumlar gerekmektedir; bu sayede oluşan etkileşim ile yurttaşlar ve seçilenlere bir alan yaratılabilecektir (Coleman & Blummer, 2009 akt. Belge, 2020, s. 353).

Yurttaşların karar alma süreçlerine katılımı ve daha fazla insanın politika yapımında söz hakkına sahip olabilmesi gibi boyutları ile müzakereci demokrasi, aktif yurttaşlığın temel odak noktalarını oluşturmaktadır. Ayrıca aktif yurttaşlığın çerçevesi etik sınırlar tarafından belirlenmektedir. Bireylerin faaliyetleri toplumu destekleyici yönde olmalı ve insan hakları ve hukukun üstünlüğü ilkelerine aykırı olmamalıdır. Bu

nedenle, Hoskins ve diğerlerine göre hoşgörüsüzlüğü ve şiddeti teşvik eden aşırılık yanlısı gruplara katılım, bu aktif yurttaşlık tanımına dahil edilmemelidir (Hoskins vd., 2006, s. 11). Yurttaşların bir siyasal toplumdaki demokratik uygulamalara ve kurumlara katılımı, böyle bir siyasi sistemin meşruiyetini korumasının temel yoludur. Onların rızası ve taahhüdü olmaksızın, siyasilerin ve politika yapıcılarının yurttaşların değerlerini ve çıkarlarını temsil etme yetkilerinin sorgulanmasının önü açılmaktadır. Bu sebeple, yurttaşların tutumları ve politik değerleri genellikle geleceğin habercisi olarak görülmekte ve sosyal ve siyasal değişimin önemli unsurları olarak kabul edilebilir.

Siyasi katılım biçimlerine göre aktif ve pasif yurttaşlar arasındaki farkları ortaya koyan Birch (1993, s. 145-147)'e göre, aktif yurttaşlar sadece seçimlerde oy kullanmakla kalmayıp süreçte etkin rol alır, eylem ve gösterilere katılır ve bir siyasi parti-grup-komiteye üye olurken pasif yurttaş yalnızca genel seçimlerde oy kullanmakla kendisini sınırlamaktadır. Birch, katılım düzeyinin ekonomik refah seviyesi ve eğitimle yakından ilgili olduğunu savunmaktadır.

Çakmaklı (2015, s. 425), aktif yurttaşlığın, bireylerin kamusal faaliyetlere katılım imkan ve istekleri olmasına bağlı olarak bir sosyal dayanışma geliştirerek kendilerini gerçekleştirebilmeleri halinde ortaya çıktığını ifade etmektedir. Burada yurttaş faaliyetleri veya yurttaş katılımından kastedilen de birey veya grupların daha geniş bir topluluğu ilgilendiren meseleler hakkındaki eylemlerdir. Bir sivil toplum örgütüne üyelik veya burada gönüllü olmak başlı başına bir yurttaşlık faaliyeti olarak görülebilmektedir. Bunun yanı sıra örnekler bir protesto gösterisinde yer almak, siyasi parti faaliyetlerine katılmak, yerel siyasi otoriteler ile etkileşime geçmek şeklinde çoğaltılabilir. Demokratik katılım açısından ele alınan aktif yurttaşlık aynı zamanda farklı, marjinal ve dezavantajlı grupların katılımını da gerekli kılmaktadır. Böylelikle daha yoğun bir demokratik katılım ile toplumsal dayanışmanın artması daha olanaklı hale gelebilecektir. Buna karşılık (Loader, Vromen & Xenos, 2014), seçimlerde oy kullanması, kendilerini temsil edenlere

saygı duyması, siyasi gruplara dahil olması ve kendi sivil toplumlarında gönüllü faaliyetlerde bulunması beklenen yurttaşların, görev bilinciyle gerçekleştirdikleri eylemleri aracılığıyla temsil sistemini desteklediği “görülmesi” gereken ancak “sesleri duyulmaması” gereken bir yurttaş modeli çizdiğini ifade etmektedir.

Heggart ve Flowers (2019), demokrasinin tehlike altında olduğunu düşündüren birtakım gelişmeler yaşanmakta olduğunu ifade etmektedir. Politikacılara ve ana akım konvansiyonel politik kurumlara karşı daha şüpheli yaklaşan eleştirel bir yurttaşlık anlayışı ortaya çıkmaktadır. Aşırılıkçı grupların ve otoriter rejimlerin yükselişi, daha az insanın seçimlere katılması ve sivil toplumda daha az yer alması, geleneksel medya ve özellikle yazılı medyada dolaşan haberlere güvenin azalması gibi unsurlar, kamusal alana, demokrasiye ve sivil topluma inancın körelmesine ve bu alanların kırılğan bir hal almasına yol açmaktadır. Loader, Vromen ve Xenos (2014), yurttaşlığın temel değer ve ödevleri ile politik katılımın reddine varan bu değişimin, Batı tipi demokrasi modellerinin ölüm çanı olarak görülmek yerine, birçok yurttaşın içinde bulundukları politik sistem adına duyduğu tatminsizliğe daha duyarlı bir şekilde, modern siyasi kurumların ve uygulamaların yeniden düzenlenmesinin zeminini hazırlayacak potansiyel bir imkan olarak görülmesinin de mümkün olduğu savunmaktadır.

Söz konusu endişeli öngörülerini haksız çıkaran önemli gelişmeler de yaşanmıştır: Arap Baharı, #Occupy hareketi, dünyanın dört bir yanında gerçekleştirilen Kadın Yürüyüşleri gibi örnekler çoğaltılabilir. Gerçekten de temsili demokrasinin geleceğinin, bu yurttaşlık eylemleri yoluyla gerçekleştirilen ve yeniden üretilen yurttaşların desteğine bağlı olduğu görülmektedir. Buna ek olarak ise McDonald ve Graham-Harrison (2018) tarafından The Guardian’da yayınlanan çalışma, seçimlere ve evlilik, kürtaj gibi kritik konularda referandumlara özellikle genç seçmenlerin aktif olarak katılım göstermekte olduğunu ve demokrasinin reddi tartışmalarına tamamıyla kontrast bir tablonun ortaya çıktığını göstermektedir.

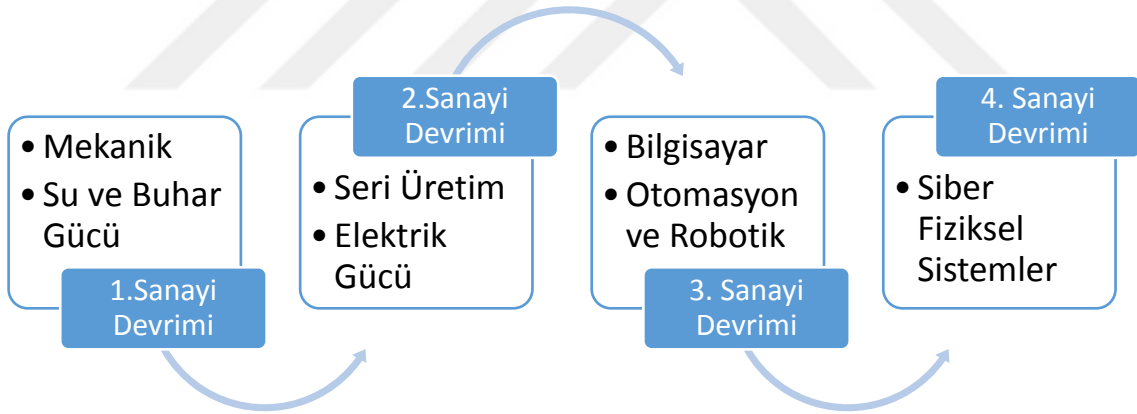
Küreselleşmenin giderek artan etkiye sahip taşıyıcıları olan dijital devrim ve bireycilik ile birlikte gün geçtikçe daha fazla belirginleşen ağ bağlantılı (*networked*) yurttaşlık, günümüzün geçerlilik kazanan kurulu düzeni zorlama ve dönüştürme etkisine sahip bir kavramı olarak görülmektedir. Yurttaşların politik kimlik ve duruşlarının aile, sosyal çevre, iş veya okul gibi sosyal bağlarından daha çok sosyal ağlarda kurdukları etkileşim ile şekillendiği görülmektedir (Loader, Vromen & Xenos, 2014). İnternet ve ağ bağlantılı iletişim teknolojilerinin (örn. sosyal medya) kullanımı, sivil katılım ve siyasi duruşu önemli ölçüde etkilemektedir.

Yeni bilgi teknolojileri, vergi toplama, polis, sansür, muhalefetin sesinin bastırılması gibi amaçlarla da kullanılabileceği gibi yurttaşların yönetim üzerindeki baskı ve denetim imkanının artırılmasında da kullanılabilir. Bu şekilde, yurttaşlar yönetimde hak sahipleri olmaktan kaynaklanan konumları ile siyasi temsilcilerle çevrimiçi iletişimden kamusal verilere erişime veyahut da kamuya açık şekilde gerçekleştirilen toplantı içeriklerine naklen/çevrimiçi erişim sağlayıp yorum ve eleştirilerini paylaşabilmeye kadar yönetsel ve siyasal faaliyetlere aktif katılım gerçekleştirme imkanına erişmiş olurlar.

Çalışmanın bir sonraki bölümünde, yönetsel ve siyasal alanlara katılım boyutunda aktif yurttaşlık konusuna teknolojik gelişmelerin etkisinin daha iyi anlaşılabilmesi için dijitalleşmenin unsurları, hayatımıza kattığı yeni teknolojiler imkan ve sınırlılıkları/riskleri bağlamında ele alınacaktır.

2. BÖLÜM: YENİ İMKANLARI VE SINIRLILIKLARI İLE DİJİTAL ÇAĞ

İnsanlık tarihi, tarım ve endüstri devrimleri ile ciddi yapısal dönüşümlere sahne olmuştur. “Avcı toplumu”ndan tarım faaliyetlerinin ve toplumsal iş bölümü ve organizasyonun artış gösterdiği “tarım toplumu”na, sanayi devrimleri sonucunda makineleşme, fabrikalaşma ve seri üretimin gerçekleştiği “sanayi toplumu” ve ardından son dönemde bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi ve bilgiye verilen önemin artıp temel üretim unsurunun bilgi sektörü olduğu, makine ve insan gücünün yerine akıl gücünün geçtiği “bilgi toplumu” kavramları ortaya çıkmıştır (Harayama, 2017; Yücebalkan, 2020).

Şekil 3 : Sanayi Devrimleri *Kaynak: (TÜBİTAK, 2016, s. 1)*

Üretim zincirinde her alanda ortaya çıkan dijitalleşme, makine-insan-altyapı eşgüdümü ve etkileşiminin tesis edilmesi ve “akıllı üretim sistemlerinin” geliştirilmesi sonucunda, “Yeni Sanayi Devrimi” veya “4. Endüstri Devrimi” kavramı gündeme gelmiştir. İlk kez 2011 yılında Almanya’da ortaya çıkan “Endüstri 4.0” ifadesi, üç yüzyıl

gibi bir zaman diliminde buhar gücünden yararlanılarak çalışan mekanik sistemlerden siber fiziksel sistemlerin kullanıldığı yeni bir yapıya evrilmiş olan sanayideki paradigma değişimini anlatmaktadır ve ülkelerin gelişmişlik seviyelerini direkt olarak etkilediği düşünülmektedir (TÜBİTAK, 2016, s. 1).

Aşağıda, tarım ve sanayi devrimleri ile gelen dönüşümlerin daha iyi anlaşılabilmesi amacı ile bu bölüm hazırlanırken kullanılan kaynaklardan yararlanılarak genel bir karşılaştırma tablosu verilmiştir:

Tablo 2: Tarım, Sanayi ve Bilgi Toplamlarının Karşılaştırması

Tarım Toplumu	Sanayi Toplumu	Bilgi Toplumu
Fonksiyonel devlet (güvenlik vb. ihtiyaçlar doğrultusunda)	Merkezi otorite	Globalleşme ve yerelleşme (küyerelleşme)
Temel düzeyde iş bölümü	İleri düzey iş bölümü	Çok disiplinlilik
Feodal anlayış	Bürokratik yönetim ve Örgüt nosyonu	Bilgiye dayalı esnek ve inovatif yapılar, bilgi yönetimi
Emek yoğun üretim	Endüstriyel üretim	Bilgi üretimi
Küçük ölçekli imalathaneler	Büyük ölçekli işletmeler	Küresel ölçek
İhtiyaç odaklılık	Ücretli emek-uzmanlık	Entelektüel sermaye
Şehir devletleri	Ulus-devlet yapısı	İktidarın dağılımı
Çeşitlilik	Homojenizasyon ve Standardizasyon	Farklılık
Aile, zümre, kilise	Homojen yurttaşlık	Katılımcı yurttaşlık
Doğrudan	Temsili	Katılımcı

Endüstri devrimleri ile yaşanan dönüşüm ile birlikte ortaya çıkan toplumsal yapı kimi zaman post endüstriyel bilgi (enformasyon) toplumu kimi zaman ise ağ toplumu veya risk toplumu olarak adlandırılmaktadır¹⁵. Dördüncü sanayi devrimi sonrası yaşanan gelişmelerle, sanayi toplumunun sermaye temelli yapısı yerini bilgiye bırakmış ve bilgiyi üreten, kullanan ve bilginin taşıyıcısı olan yapı ve kaynaklar sanayi sonrası toplumun temel dayanak noktası haline gelmiştir Bilgi toplumu bu nedenle post-endüstriyel toplum olarak da kabul edilmektedir (Lyon, 1986; Bozkurt, 2014). Bilgi toplumunu tarım ve sanayi toplumlarından ayıran temel niteliği, kas gücü ve makineleşmeye dayalı üretim sistemlerinin yerini bilginin üretimi, depolanması ve işlenmesine dayanan, bilginin gücünden faydalanan bir anlayışın hakim olmasıdır.

Post-endüstriyel dönemin temel dönüştürücü dinamiklerinden bilgi ve iletişim teknolojileri (özelde bilgisayar ve internet bunlara örnek gösterilebilir), bir taraftan zihin emeğinin yerini tutmakta diğer taraftan da bu zihinsel emeğin kapsamını ve ufkunu geliştirerek söz konusu dönüşümde önemli rol oynamaktadır (Bozkurt, 2014).

2.1. Dijitalizasyon, Dijital Dönüşüm ve Dijital Dönüşüm

Teknolojik gelişmelerin artan etkisi, insan topluluklarının yönetim, siyaset, ekonomi, kültür-sanat gibi pek çok alanda yeni teknolojilere adapte olması gerekliliğini de beraberinde getirmektedir. Buhar gücünün üretim süreçlerinde kullanılmaya başlaması ve ardından elektriğin bulunması ile başlayan, günümüzde ise hızına yetişmenin dahi zorlaştığı teknolojik gelişmeler, hayatımıza *dijitalleşme* ve *dijital dönüşüm* kavramlarını kazandırmıştır. Gerek sunduğu fırsatlar gerekse de barındırmakta olduğu riskler nedeni ile pek çok alanda etkili olup beraberinde bir dönüşümü getiren dijitalleşme süreci, devlet ve toplumun iş birliği ile daha kolay uyum sağlanabilir bir hale getirilebilir. Dijitalleşme

¹⁵ Bu konuda detaylı bir çalışma için bkz. Armağan, 2018, Bilgi Toplumunda Akıllı Şehirler ve Katılımcı Yurttaşlık, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

ve dijital dönüşüm kavramlarının nasıl bir arka plana sahip olduğu, yönetim ve siyaset alanında ne gibi bir dönüşüm potansiyeli taşıdığı gibi konuların anlaşılabilmesi bu nedenle önem arz etmektedir.

“Dijital” kavramı, analog bilginin bir dizi birler ve sıfırlar kullanılarak sayısallaştırılması ve bu şekilde depolanmış olmasını ifade etmek için kullanılmaktadır¹⁶. Kavram sıfat olarak kullanıldığında organizasyonel süreçleri iyileştirmek, insanlar, organizasyonlar ve şeyler arasındaki etkileşimleri iyileştirmek veya yeni iş modellerini mümkün kılmak için en son dijital teknolojilerin baskın kullanımını tanımlar (Gartner IT Glossary). Dijital teknolojiye önce, verilerin elektronik iletimi analog teknoloji ile sınırlı olup yayın ve telefon iletimleri geleneksel olarak analog teknolojiyi kullanmaktayken; dijital teknoloji uydu, fiber optik iletim gibi yeni fiziksel iletişim kanallarında kullanılmaktadır¹⁷. Buradan anlaşılabilir ki verilerin dijitalizasyonu için öncelikle *dijitize* edilmeleri yani sayısallaştırılmaları gerekmektedir¹⁸.

Dijitize etmek (dijitizasyon, digitization) görüntü, metin, resim gibi verileri programlama dili kullanılarak sıfır ve bir rakamları ile bilgisayar diline çevirmek şeklinde anlaşılmaktadır (Aslan, 2020). Gartner Bilişim Teknolojileri Sözlüğü’nde¹⁹ yer alan tanıma göre ise sayılaştırma yani dijitizasyon, dijital etkinleştirme olarak da bilinen, analog formdan dijital forma geçiş sürecini ifade etmektedir. Farklı bir ifadeyle dijitizasyon, analog bir süreci alır ve sürecin kendisinde herhangi aynı bir değişiklik

¹⁶ Cambridge Dictionary.

<https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/digital> (erişim 24.03.2021).

¹⁷ Örneğin modem, bilgisayarlardaki dijital bilgileri telefon hatları için analog sinyallere dönüştürmek ve bu analog telefon sinyallerini de bilgisayar için dijital bilgilere dönüştürmek için kullanılmaktadır. <https://whatis.techtarget.com/definition/digital>

¹⁸ “A4 sayfaya el yazısıyla yazmak analog, klavye ve Microsoft Word kullanarak bilgisayara yazmak ise dijital” olarak örneklendirilmektedir (Teknograph, 2020 akt. Okcu, 2021, s. 216).

<https://www.aktekbilisim.com/wp-content/uploads/2020/11/aktek-teknograph-sayi-3.pdf>

Ayrıca dijital ortamdaki bilgiler sonradan dijitalleştirilebileceği gibi dijital olarak da ortaya çıkabilmektedir. Örneğin mevcut bir kitabın taranarak e-kitap haline getirilerek internet ortamına aktarılması bir dijitalizasyondur” (Gülbüz, 2018).

<https://www.linkedin.com/pulse/dijitalizasyon-ve-dijitizasyon-neden-farkl%C4%B1-kavramlar-i%C3%BCrem-g%C3%BCrb%C3%BCz/?originalSubdomain=tr>

¹⁹ Tanım, <https://www.gartner.com/en/information-technology/glossary/digitization> adresinden alınarak Türkçe’ye çevrilmiştir.

olmaksızın onu dijital forma dönüştürür. Dijitize edilen bilgidir, süreçler değil; süreçlerin söz konusu olduğu aşamada devreye dijitalleşme kavramı girmektedir.

Dijitalleşme (dijitalizasyon, digitalization) terimi ilk kez 1971 yılında yayımlanan bir makalede, bilgisayar destekli beşeri bilimler araştırmalarına yönelik eleştiriler ve potansiyeller ile bağlantılı olarak “toplumun dijitalleşmesinin” sosyal sonuçları tartışılırken kullanılmıştır (Brennen & Kreiss, 2014). Bu noktadan itibaren ise dijitalleşme konusunda geniş bir literatür ortaya çıkmıştır.

Kavramın farklı bir tanımı Gartner Sözlüğü tarafından “bir iş modelini değiştirmek ve yeni gelir ve değer üretme fırsatları sağlamak için dijital teknolojilerin kullanılmasıdır; dijital bir işletmeye geçme süreci” olarak yapılmaktadır. Okcu (2021, s. 216), dijitalizasyon ve dijitalleşme kavramları arasındaki anlam ve süreç bakımından ortaya çıkan ayrımı, “bir örgüt ürün ve süreçlerini dijitize ettikten sonra yaptığı işlere yeni değerler katabiliyor, (önceden belirli büyüme, verimlilik, kamu yararı, sosyal adalet vb. gibi hedefler açısından) eski analog durumundan daha yukarıda bir durum oluşturabiliyorsa ancak o zaman gerçek anlamda dijitalleşmiş olmaktadır” sözleri ile ifade etmektedir. Yani dijitalleşme dendiğinde, dijitize edilmiş (sayısallaştırılmış) olan verinin verimli biçimde kullanılabilir duruma getirilmesi anlatılmaktadır.

Brennen ve Kreiss (2014), birbirinden farklı ama birbirleri ile ilişkili olan bu kavramlardan ikincisini sosyal yaşam -bir başka deyişle insanların etkileşim yolları- ile bağlantılı olarak açıklamaktadır. Bu isimlerin yapmış olduğu tanıma göre dijitalleşme, sosyal yaşamın birçok alanının dijital iletişim ve medya altyapıları etrafında yeniden yapılanma biçimini karşılayan bir kavramdır. Burada Gartner Sözlüğü’nde yer alan tanım ile Brennen ve Kreiss’in yapmış olduğu tanım arasında fark göze çarpmaktadır. İlk kaynak, akademisyenlerin çizmiş olduğu çerçeveden sosyal etkileşimler yerine değişen iş modelleri üzerinde durması yönüyle farklılaşmaktadır.

Dijitizasyon ve dijitalleşmeden sonra, bu kavramlarla birbirinin yerine kullanılma hatasına düşülmesi nedeniyle altı çizilmesi gereken bir diğer kavram ise *dijital dönüşüm*dür. Dijitalleşme ve dijital dönüşümün birbirinden oldukça farklı anlamlara geldiğini vurgulayan Bloomberg'e göre, dijital dönüşüm ile ilgili karmaşa (*hype*)²⁰ sürmeye devam ederken “dijitizasyon” ve “dijitalizasyon” kavramlarının da tartışmaya katılması ile tartışmanın karmaşıklığı ve aldaticılık seviyesi de yükselmektedir (Bloomberg, 2018).

Dijital dönüşümde örgütün değişim ile daha iyi başa çıkabilmesi hedeflenmektedir; bu sayede devam eden süreçte meydana gelecek gelişmelere hızla adapte olarak yeni dijitalleşme adımları atmakta gecikmeyecektir. Son tahlilde, bilgi dijitize edilir, bir örgütün faaliyetlerini oluşturan süreçler dijitalleştirilirken iş ve iş yapış stratejileri dijital olarak dönüştürülmektedir.

Rainie ve Wellman (2012, s. 16) dijital teknolojilerin etkisinde iş organizasyonunun geçirdiği dönüşümü şu şekilde özetlemektedir:

“İş organizasyonu daha uzamsal olarak dağıtılmıştır. On dokuzuncu ve yirminci yüzyılların Endüstriyel-Bürokratik döneminin klasik görünümü, insanların büyük fabrikalara ve ofislere gidip gelmeleri idi. Malları tek bir yerde üretmek sadece daha uygun olmakla kalmadı, aynı zamanda operasyonları koordine etmek ve kontrol etmek de daha kolaydı. İnternet ve Mobil Devrimler, mal ve hizmetlerin birden fazla yerden gelebilmesi için uzaktan koordinasyon ve kontrol yeteneğini geliştirmiştir. Belgeler ve çizimler artık internet eklentileri haline gelmiştir veya her yerden erişim sağlamanın mümkün olduğu internet "bulutlarında" saklanmaktadır. Cep telefonları ve kablosuz bilgisayarlar, esnek çalışanların -evde, yolda ve kafelerde- birbirleriyle bağlantı

²⁰ Sözcük, Cambridge Dictionary'de “aldatmaca, yutturmaca, fazla gündemde olması ve abartılması sebebiyle olduğundan daha önemli görünen, aldaticı” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/hype>

kurmasını sağlamaktadır. İnsanların ve malların hava yolculuğu, dağıtılmış operasyonları kolaylaştırmak için geleneksel kara ve deniz taşımacılığına ek olarak dahil edilmiştir.”

Yukarıda aktarılan genel görünüme bakıldığında dijital bir topluma dönüşümün aşamalı olarak gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Özellikle son on yılda cihazların ve platformların tanıtılmasıyla büyük değişiklikler yaşanmıştır. Kişisel bilgisayarlar 1980'lerin ortalarında halka tanıtılmış, *World Wide Web* 1989'da icat edilmiş ve 1994'te kolayca erişilebilir hale gelmiştir. 2001'den itibaren, sosyal yaşam üzerinde büyük bir etkisi olan birçok önemli platform ve cihaz piyasaya sürülmüştür (Lupton, 2015, s. 2): *Wikipedia* ve *iTunes* 2001 yılında faaliyete geçerken *LinkedIn* 2003'te, *Facebook* 2004'te, *Reddit*, *Flickr* ve *YouTube* bir yıl sonra ve *Twitter* 2006'da kutulmuştur. Akıllı telefonlar, *Tumblr*'ın piyasaya sürüldüğü 2007'de, *Spotify* ise 2008 yılında kullanıma başlamıştır. Bunu 2010'da *Instagram* ve tablet bilgisayarlar, 2011'de ise *Pinterest* ve *Google +* takip etmiştir.

Özetle, kamusal alandaki hareketlerimiz, devlet ve ticari kurum ve kuruluşlarla olan rutin etkileşimlerimiz dahil artık her zaman tam olarak farkında olmadığımız şekillerde dijital teknolojiler aracılığıyla şekillenmektedir. Çalışmanın devamında dijital çağ ile birlikte anılan teknolojik imkanlar, yeni kavramsallaştırmalar ve mevcut sınırlılıklar üzerinde durulacaktır. Bu sayede dijitalleşme ve dijital dönüşümün kapsamı ve etkisinin daha iyi anlaşılması çalışma bağlamında önem arz etmektedir.

2.2. Dijital Çağın Sunduğu Yeni Yollar ve Barındırdığı Riskler

Araştırmanın izleği doğrultusunda, dijital çağın getirdiği olumlu veya olumsuz gelişmelerin anlaşılabilmesi için üzerinde durulması gereken temel kavramlar mevcuttur. Tez kapsamında bunlardan başlıcaları *büyük veri*, *açık veri* ve *açık devlet*, *yapay zeka teknolojileri*, *blokzinciri teknolojisi*, *bilgi toplumu* ve *toplum 5.0* olarak belirlenmiştir. Bu

çerçevede söz konusu kavramlar sosyal bilimler perspektifi ile çalışma için arz ettikleri önem bağlamında ele alınacaktır.

2.2.1. Büyük Veri

Geçmişin hatırlanması, bugünün izlenip takip edilmesi ve geleceğin planlanması hedefleri ile bilgi kaynaklarının yönetilmesi, örgütlerce önemsenen bir konudur (Kaya-Bensghir, akt. Memiş & Güç, 2018, s. 29). Geçmişte mikro ve makro düzeydeki deneyimler nispeten sınırlı bir seviyede kayıt altına alınabilirken günümüzde bu işlem anlık olarak gerçekleştirilebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, çeşitli alanlarda gerçekleştirilen faaliyet ve işlemlerin, tıklamaların, mobil işlemlerin, sosyal medya içeriklerinin, fikirlerin, geribildirimlerin yeni teknolojilerin de sağladığı olanaklar ile kayıt altına alınması ile ortaya çıkan farklı niteliklerdeki veriler ile “21. yüzyılın petrolü”²¹ olarak tanımlanan *büyük veri* oluşmaktadır.

Ortaya çıkarılan büyük veriler, kamusal veri, özel veri, atık veri, topluluk verileri ve kişisel veriler olmak üzere kategorileştirilmektedir (Memiş & Güç, 2018, s. 29; George, Haas & Pentland, 2014, s. 2-3). George, Haas ve Pentland’ın (2014, s. 3-5) yapmış olduğu sınıflandırmaya göre:

- i. *Kamusal veri (public data)*: Kamusal veriler, genellikle hükümetler, devlet kurumları ve yerel topluluklar tarafından tutulan ve geniş kapsamlı iş ve yönetim uygulamaları için potansiyel olarak kullanılacak verilerdir. Bu tür verilere örnek olarak, bireysel mahremiyeti korumak için

²¹ “Data is the new oil.”

İlk kez 2006 yılında Clive Humby tarafından kullanıldığı söylenen bu ifade şu şekilde devam etmektedir: “Veri, yeni petroldür. Tıpkı petrol gibi veri de değerlidir ancak rafine edilmemişse gerçekten kullanılamaz. Verim getirici bir faaliyet sağlayacak şekilde kullanılabilmesi için gaz, plastik, kimyasallar gibi değerli varlıklara dönüştürülmelidir. Dolayısıyla verinin değerli olabilmesi için de işlenmesi ve analiz edilmesi gerekmektedir.” (Butcher, <https://blog.s4rb.com/data-is-the-oil-of-the-21st-century> adresinden alındı.)

belirli kısıtlamalarla erişilebilen ulaşım, enerji kullanımı ve sağlık hizmetleri verilebilmektedir.

ii. *Özel veri (private data)*: Özel Veriler, kamu kaynaklarından kolayca yüklenemeyecek özel bilgileri yansıtan özel şirketler, kar amacı gütmeyen kuruluşlar ve bireyler tarafından tutulan verilerdir. Örneğin, özel veriler, tüketici işlemlerini, kurumsal tedarik zincirlerini, şirket mallarının ve kaynaklarının hareketini, web sitesinde gezinmeyi ve diğerleri arasında cep telefonu kullanımını içermektedir.

iii. *Atık veri (data exhaust)*: Atık veriler, sınırlı veya sıfır değerle pasif olarak toplanan ortam verileridir. Bu veriler farklı bir amaç için toplanmıştır, ancak yeni değer kaynakları oluşturmak için diğer veri kaynaklarıyla yeniden birleştirilebilmektedir. Bireyler yeni teknolojileri (örneğin cep telefonları) benimsediklerinde ve kullandıklarında, günlük faaliyetlerinin yan ürünleri olarak ortam verilerini üretmektedir.

iv. *Topluluk verileri (community data)*: Topluluk Verileri, yapılandırılmamış verilerin, özellikle de metnin, sosyal trendleri yakalayan dinamik ağlara damıtılmasıdır. Tipik topluluk verileri, ürünlerle ilgili tüketici incelemelerini, oylama butonlarını ("Bu yorumu yararlı buluyorum" gibi) ve diğerlerinin yanı sıra twitter *feedlerini* içermektedir

v. *Kişisel veriler (self-quantification data)*: Kişisel veriler, kişisel eylemleri ve davranışları ölçerek birey tarafından ortaya çıkan veri türleridir. Örneğin, kendi kendini ölçmenin yaygın bir biçimi, egzersizi ve hareketi izleyen bilekliklerdir. Bu tarz veriler daha sonra izlenmek ve kümelendirilmek üzere bir cep telefonu uygulamasına yüklenmektedir ve daha sonra farklı alanlardaki araştırmacılar tarafından kullanılabilir.

Arama motoru sorguları, telefon görüşmeleri, alışveriş, devlet kurumu ve bankacılık etkileşimleri dahil olmak üzere ağ teknolojileriyle rutin etkileşimler ile ilgili dijitalleştirilmiş veriler otomatik olarak toplanıp arşivlenerek genellikle *büyük veri (big data)* olarak adlandırılan devasa veri kümeleri üretmektedir. Büyük veriler ayrıca "kullanıcı katkılı içerik" veya bu sitelere katılımlarının bir parçası olarak kullanıcılar tarafından sosyal medya platformlarına kasıtlı olarak yüklenen- tweet'ler, durum güncellemeleri, blog gönderileri ve yorumları, fotoğraflar ve videolar vb.- bilgileri de içermektedir. Sosyal medya platformları, bu iletişimsel eylemlerle ilgili artan sayıda özelliği kaydetmekte ve izlemektedir. Yalnızca söylenenleri değil, konuşmacının ve izleyicinin profillerini, başkalarının içeriğe nasıl tepki verdiğini, kaç tane beğeni, yorum, görüş, bir sayfada geçirilen zaman veya retweet üretildiğini; etkileşimin gerçekleştiği günün saati, kullanıcıların coğrafi konumu, içeriği bulmak için kullanılan arama terimleri, içeriğin platformlar arasında nasıl paylaşıldığı gibi bilgilere de erişim sağlanmakta, bunlar kaydedilmekte ve takip edilmektedir (Lupton, 2015, s. 3). Mevcut büyük veri çağında, olasılıklar çok daha büyüktür: her zamankinden daha büyük miktardaki veri analiz edilebilir, bu veriler çeşitli kurum ve kuruluşlar arasında daha kolay bir şekilde paylaşılabilir ve algoritmalar aracılığı ile de veri analiz süreci otomatik hale getirilebilir. Bu, kamu kuruluşlarının insanların davranışlarını tahmin etme ve profilini çıkarma potansiyelini hızlandırmakta ve genişletmektedir (Peeters & Schuilenburg, 2018, s. 3).

Tekil olarak yurttaş düzeyinde sensör ağları²² ve sosyal medya platformları gibi dijital olanaklar ile yurttaş davranışına ve kamuoyuna gerçek zamanlı iç görüler sağlayan yurttaş merkezli büyük veriler, önemli potansiyel değere sahiptir.

²² Kablosuz sensör ağları, “nesne hareketleri ve gibi fiziksel ya da çevresel koşulları kooperatif bir şekilde izlemek için sensör kullanan ve birbirinden bağımsız çalışan araçlar içeren kablosuz ağlara ‘Kablosuz Sensör Ağı’ denir. Tipik bir Kablosuz Sensör Ağ (Wireless Sensor Network WSN) kablosuz bir ortam aracılığı ile birbirine bağlanmış ve birbirleriyle bilgi alışverişi yapan yüzlerce hatta binlerce sensör düğümünden oluşur” (Dolay,2009).

Büyük veri çağı olarak da ifade edilebilecek bu yeni dönem, insanların, toplumların ve örgütlerin yaşama ve dünyayı algılama biçimini zorlamakta ve değiştirmektedir. Büyük veri, piyasaları, kuruluşları, yurttaş ve devlet arasındaki ilişkileri ve daha fazlasını değiştirecek şekillerde yeni iç görüler elde etmek veya yeni değer biçimleri oluşturmayı vaat etmektedir. Schönberger ve Cukier (2013, s. 11)'e göre bunun en çarpıcı yanı da yüzyıllardır yerleşik hale gelmiş olan uygulamaları altüst etmesi ve kararların nasıl alınacağından gerçekliğin nasıl kavranacağına kadar en temel anlayışlara meydan okumasıdır.

Yurttaş odaklı büyük veri analizine dayalı bir yönetim anlayışının yerleştirilebilmesi için temel bir çerçeve sundukları çalışmada Ju, Liu ve Feng (2018), yurttaş odaklı büyük veri analizinin veri toplamadan karar alma noktasına varan süreçte üç temel katmanı barındırdığını ifade etmektedir:

- i. İş birliğine dayalı anlayış ile yönetimde birden çok kaynaktan toplanan yurttaş ile ilgili büyük verilerin birleştirilerek her yurttaş için yurttaş merkezli panoramik bir veri kümesi oluşturan bir veri birleştirme katmanı;
- ii. Basit istatistiksel analiz teknikleri, makine öğrenimi ve ekonometri yöntemleri aracılığıyla kamu hizmeti sunumu ve yurttaş katılımı açısından hem bireysel hem de grup düzeyinde yurttaş profilini ve yurttaş kişiliğini gösteren bilgiye dayalı bir keşif yapılması,
- iii. Veri madenciliği aracılığıyla yönetişime dayalı karar verme sürecini desteklemek için ölçeğe bağlı olarak yönetişimle ilgili öznitelikleri, kişileri ve ilişkileri standartlaştırmak bir karar verme katmanı.

Bu döngünün gerçekleştirilmesinde hem ticari hem de ticari olmayan işletmeler için çeşitli kaynaklardan toplanacak büyük verinin değerine artan bir önem verilmektedir.

Bu verilerin varlığı, nasıl kullanıldıkları ve mahremiyet, güvenlik, gözetleme ve denetim gibi alanlar ile alakalı birçok soruyu gündeme getirmektedir²³.

Verilerin kamuya açık şekilde paylaşılması ve işlenmesinin mümkün olmasından gelen şeffaflık, bilgiye istenilen zamanda istenilen yerden erişilebilmesini mümkün kılması anlamında olumlu biçimde değerlendirilmekte ise de ortaya çıkan bu şeffaflığın “mahremiyet kaybı ve belki de kişisel bilgilerin istenmeyen ticarileşmesi” (Rainie & Wellman, 2012) anlamına geleceği de üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu hususta Eski Google CEO'su Eric Schmidt'in “övgüyle” dile getirdiği sözleri dikkate değerdir: "Nerede olduğunuzu biliyoruz. Neredeydiniz biliyoruz. Ne düşündüğünüzü de az çok bilebiliriz" (Thompson, 2010).

Büyük veriyi oluşturan bilgi kaynaklarının boyutu ve hacmi giderek artarken bu verilerin güvenlik ve mahremiyeti konusuna atfedilen önem de artmaktadır. Gerek altyapı gerekse de veri yönetimi gibi noktalarda büyük verinin toplanması, saklanması ve işlenmesi süreçlerinde denetim ve güvenlik önem verilmesi gereken hususlardır.

Devlet politikalarının oluşturulmasında, yeni iş birliklerinin geliştirilmesinde ve hantal işleyen yönetsel birimlerin iyileştirilmesinde veri toplama ve işleme süreci özellikle açık verilerin elde edilmesi ve kullanılması ile mümkün olup devlet-yurttaş ilişkilerinde daha etkileşimli bir yapının inşa edilmesi de yine verilerin herkes için erişilebilir, kullanılabilir, işlenebilir ve dağıtılabılır hale getirilmesi ile mümkün olacaktır. Söz konusu ilişkinin daha iyi anlaşılabilmesi için bir sonraki bölümde açık veri başlığı temel ilkeleri ile ele alınacaktır.

²³ GlobalWebIndex, 2019'un başında yüzde 63 olan internet kullanıcılarının yüzde 64'ünün şirketlerin verilerini nasıl kullandığından endişe duyduğunu bildirmiştir: <https://wearesocial.com/blog/2020/01/digital-2020-3-8-billion-people-use-social-media#:~:te+xt=Our%20new%20Digital%202020%20reports,passed%20the%203.8%20billion%20mark>.

2.2.2. Açık Veri ve Açık Devlet

Bir tarafta uluslararası ilişkiler ile küresel ekonomi, diğer tarafta ise toplumsal dinamiklerin gitgide bilgi paylaşımı üzerine temelleniyor olması, bilgi paylaşımını yönetebilirliğin bir koşulu haline getirdiği gerçeği (Uçkan, 2003, s.9), ulus-devletlerin ellerinde tuttıkları devasa bilgi bütününe gerek uluslararası sistemle gerekse de kendi yurttaşları ile paylaşma açması gerekliliğini doğurmaktadır.

Kullanım veya yeniden kullanımında²⁴ herhangi bir engel bulunmadan erişilebilen veri demek olan (van Loenen vd., 2018, s. 1) *açık veri (open data)*, açık devlet politikalarına temel teşkil etmektedir. Açık veri ve içerik, herhangi bir amaç için herkes tarafından serbestçe kullanılabilir, değiştirilebilir ve paylaşılabilir olan veridir (Open Definition).

Açık verinin üzerinde kısmen de olsa uzlaşma sağlanmış sekiz temel ilkesi bulunmaktadır (Hardy & Maurushat, 2017, s. 31; van Loenen vd., 2018, s. 3-4; <https://opengovdata.org/>; Blockchain Türkiye Platformu, 2019, s. 12)

i. *Ücretsiz ve sürekli erişilebilir olmak*: Açık veri kapsamında yer alan bilgilerin, telif hakkı, lisans, patent veya bunlar dışında kullanımı kısıtlayıcı herhangi bir şarta tabi olmaması gerekmektedir. Yani açık veri, ücretsiz, eşit ve sınırsız bir biçimde erişime kullanıcıların tümüne açık olmalıdır.

ii. *Yeniden kullanılabilir ve paylaşılabilir olmak*: Açık veri kapsamına giren bilgileri kullanan kişiler, herhangi bir sınırlama olmaksızın bu bilgileri başkaları ile yeniden paylaşabilmeli ve kullanabilmelidir.

iii. *İnovasyon odaklı olmak*: Açık verinin, çeşitli kurumsal ve toplumsal ihtiyaçlara yanıt verebilecek şekilde geliştirilebilir olması

²⁴ Yazar burada “(re)use” ifadesini kullanmaktadır.

beklenmektedir. Sosyal ve ekonomik yarar sağlamak adına çeşitli özel sektör ve sivil toplum kuruluşları ile işbirliği içerisinde çalışılması söz konusu olabilmektedir.

iv. *Kapsayıcı olmak*: Açık veriler; ekonomi, hukuk, güvenlik, coğrafya gibi pek çok alanda geniş bir kullanıma sahiptir. Birbirini besleyen farklı açık verilerden faydalanılabileceği gibi üzerinde uzlaşılacak bir ortak veri politikasının ortaya çıkarılması açık verinin bu etkinliğini artırabilecektir.

v. *Şeffaf ve hesap verebilir olmak*: Kamu kurum ve kuruluşlarının şeffaf ve dolayısıyla hesap verebilir duruma gelmesinde; örgütsel yapıların demokratik ve katılımcı bir anlayışı geliştirecek şekilde geri bildirim açık olmasında ve hizmet kalitesinin bu yolla artırılmasında açık veriler önemli role sahiptir.

vi. *Güncel olmak*: Açık verinin kullanıcıya ulaşım hızı verinin değeri üzerinde etkili olmaktadır.

vii. *Açık standartlara sahip olmak*: Uluslararası kurallar baz alınarak açık verilerin elde edilmesi, saklanması ve yayınlanmasında kullanılmak üzere açık standartlar ve politikalar belirlenmelidir.

viii. *İşlenebilir olmak*: Direkt olarak toplumun kendisinden ham olarak elde edilmiş veri olan açık veri, incelenip yeniden kullanılmaya uygun, işlenebilirlik seviyesi yüksek olan verilerden oluşmalıdır.

Çoğunluğunun 2013'te tüm G8 liderleri tarafından imzalanan G8 Açık Veri Şartı'na (metnin devamında “Şart” olarak kullanılacaktır) dayanarak 2015'te Açık Yönetim Ortaklığı (*Open Government Partnership*)²⁵ tarafından yayınlanan Uluslararası

²⁵ Bugün yetmiş sekiz ülkenin katılım sağladığı Açık Yönetim Ortaklığı (*Open Government Partnership*), devlet yönetimlerinin daha şeffaf, hesap verebilir, yurttaş ve sivil toplumun karar alma ve uygulama aşamalarına katılımının güçlenmesi, etkili hale getirilmesi hedefi ile 2011 yılında kurulmuş çok yönlü ve çok paydaşlı bir oluşumdur. 2009 yılında ABD'nin Şeffaflık ve Açık Devlet Bildirisi ve ardından Açık Devlet Direktifi'nin yayınlanması, B. Obama'nın Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda açık devlet

Açık Veri Şartı'na dayandığı ilkelerde dikkati çeken nokta şudur ki söz konusu ilkeler arasında kişisel verilerin korunmasına yönelik özel bir düzenleme bulunmamaktadır.

Açık verilerin depolanması, işlenmesi ve farklı alanlarda kullanılması sürecinde algoritmik karar alma mekanizmalarından faydalanılmaktadır. Burada ise akla, şeffaflık ve rıza ile bağlantılı şekilde, süreç sonunda ortaya çıkan hizmet/sonuç için kullanılacak ideal yöntem ve verilerin saptanması için ne kadar eğitim verisi (*training data*) kullanıldığı sorusu gelmektedir.

Rainie ve Wellman (2012)'ın yapmış olduğu çalışma, dijital çağda enformasyon toplumunun barındırdığı sorunları altı başlık ile toparlamaktadır,

- i. Dolaşımda incelenmesi ve sindirilmesi gereken çok fazla bilginin ve bu bilgilerin edinilebileceği çok fazla sayıda kanalın bulunması,
- ii. Kişisel verilerin paylaşımı ve bunlar üzerindeki gözetim,
- iii. Otoritelerce gözetim altında tutulmaya açık hale gelmesi (*surveillance*) konusu sosyal yaşamda dijital bilginin kullanımında devlet ve çeşitli kurumlar tarafından gerek sosyal medya verilerinin takibi gerekse de Çin'de görüldüğü gibi yurttaşların internette attıkları her adımın belli bir süre denetim altında tutulması, elektronik haberleşme kanallarının spesifik kelimelerin taranması ile kontrol ediliyor olması ve son olarak oldukça tartışmalı durumda olan “Sosyal Kredi Sistemi”²⁶ örnek verilebilir.
- iv. Karşılıklı gözetim ortamının doğmuş olması (*coveillance*), özellikle sosyal ağ siteleri ve arama motorları aracılığı ile kişilerin birbirleri üzerinde gözetim faaliyetlerini gerçekleştirmelerini anlamına gelmektedir.

girişiminden söz ederek tüm ülkelerin benzer girişimlerde bulunmasına dair çağrıda bulunması sonucunda 2011 yılında Açık Yönetim Platformu kurulmuştur. Daha detaylı bilgi için bkz. (Davies, 2013).

²⁶ 2014 yılında Çin Devlet Konseyi tarafından, 2020 yılına kadar temel bir sosyal kredi sistemi kurma hedefini özetleyen “Sosyal Kredi Sistemi İnşası Kılavuzu (2014-2020)” yayınlanmıştır. Bugün ise Çin'in 'sosyal kredi' sistemi, yurttaşları puanlamakta ve eğer Komünist Parti onları güvenilirmez bulursa, internet kullanım hızının kısıtlanmasından seyahat engellerine (uçuşlardan men edilmek gibi) varan yollarla cezalandırmaktadır (Reilly, Lyu & Robertson, 2021; Ma & Canales, 2021).

v. Güçlü ve otoriteye sahip olan yapıların insanlar üzerinde gözetimini anlatan panoptikon gözetiminin yerini, daha güçlü organizasyon ve insanların, teknolojinin sıradan kullanıcıları tarafından gözetlenebilir hale gelmesini anlatan *sousveillance* eyleminin alması. Bu gözetim faaliyetine verilebilecek en önemli örnek ise *Wikileaks.org* tarafından devlet bilgilerinin anonim haber kaynaklarında kamu ile paylaşılmasıdır.

vi. Yurttaşlar kendileri hakkında bilgi paylaştıkça ve hükümetler, çeşitli kurum ve kuruluşlar, işletmeler ve yine yurttaşlar birbirlerini gözetleme konusunda daha fazla güce sahip olduklarından “sıfır mahremiyet” sorunu ilgilenilmesi gereken son başlığı oluşturmaktadır.

Açık veri ile birlikte gündeme gelen gözetim ve izleme meselesi Castells’in aktarımına göre gözetimin yayılması devlet sınırlarını çoktan aşmıştır (Castells , 2006, s. 434):

“‘elektronik göz’ (...) ‘izleyen devlet’ten çok izleyen ‘toplum’dur. Sonuçta Foucault’nun mikro iktidarlar teorisinin kalbi de burada atmaktadır işte; gerçi Foucault, “devlet”in kendi bakış açısına göre aslında “sistem” olduğunu, yani ailedeki iktidar da dahil, toplumsal hayatın çeşitli alanlarındaki iktidar kaynaklarından kurulu bir ağ olduğunu söyleyerek yüzeysel okuyucularının çoğunun kafasını karıştırmıştır. Weberci gelenek içinde kalarak devlet kavramını, şiddet araçlarının tekeli meşru bir biçimde elinde tutan, ulus-devlet yoluyla bu gücün ülkesel sınırlarını çizen kurumlar silsilesiyle sınırlarsak, aslında takip etme, iz sürme gücünün ve şiddetin toplumun geneline yayıldığına tanık olduğumuz görülecektir.”

Açık veri, kamu ve özel sektörde veya bilim, ticaret, hukuk gibi farklı alanlarda²⁷ uygulamalara sahiptir. Çeşitli alanlarda çeşitli niteliklerde verinin açık hale getirilerek

²⁷ Büyük veri ve açık verinin kullanım alanları, sunduğu olasılık ve riskler hakkında detaylı bir çalışma için bkz. Sağiroğlu & Koç (dü.), (2017), *Büyük Veri ve Açık Veri Analitiği: Yöntemler ve Uygulamalar*, Grafiker Yayınları: Ankara.

erişilebilir, kullanılabilir ve yeniden paylaşılabilir duruma gelmesi ile oluşan açık veri, büyük veri ve açık devlet uygulamaları arasında pozitif bir korelasyon olduğu kabul edilmektedir: Büyük veri analitiği büyük ölçüde açık verilere dayanmaktadır. Başka bir deyişle, açık veri formunda ne kadar çok devlet verisi mevcutsa endüstri, akademi ve yurttaşlar için büyük veri analizi yoluyla politika geliştirilmesine katkıda bulunma kapasitesi o kadar büyük olmaktadır (Hardy & Maurushat, 2017, s. 31-32).

Açık verinin önemli bir getirisi, yurttaşların hükümeti daha iyi takip edip denetleyebilmesi ve yetkililerin hesap verebilirliğinin sağlanabilmesine imkan yaratılmasıdır. Bunun gerçekleşebilmesi için ise yayınlanan verinin türü ve kalitesi önem arz etmektedir. Davies'e göre, Şart'ta hedeflenen gelişmiş bir yönetim ve ekonomik refah salt açık verilerin yayınlanması ile gerçekleşmeyecektir. Bunun için açık veri okuryazarlığının artırılması ve çeşitli uygulamalar ile verilerin yenilikçi kullanımını teşvik etmek gerekmektedir. Çeşitli demokratik mekanizmaların işleme ve yönetim reformlarının yapılması gerekliliği konusuna gelindiğinde ise Şart'ın kısıtlı kaldığı eleştirisi sunulmaktadır. Yurttaşların politika yapım ve uygulama süreçlerine katılımını ve böylece hesap verebilirliği sağlayacak mekanizmalar oluşturulmasının taahhüt edilmesinden ziyade, Şart'ın, yurttaşları yalnızca kamu hizmetlerine ilişkin veriler kullanılarak kendilerine sunulan hizmetlerden faydalanan müşteriler olarak gören bir yaklaşım sergilediği ifade edilmektedir (Davies, 2013)²⁸.

Korski (2020)'ye göre hükümetlerin mümkün olduğunca çok veritabanını erişime açması ve açık program arayüzlerinin kullanılmasını sağlaması, yurttaşların sorunsuzca bu veritabanlarını kullanabilmesini sağlayacaktır. Bu tarz bir uygulamanın hem demokratik hem de fonksiyonel faydaları bulunmaktadır. Böylelikle araştırmacı ve aktivist kimliğindeki yurttaşların deneme ve keşfine açık bir alan sağlanması ile

²⁸ Detaylı bilgi için bkz. (Davies, 2013)

demokratik; şirketlerin bu verilerden faydalanarak daha verimli hizmetler üretebilmeleri ile de fonksiyonel bir fayda sağlanabilecektir.

Son olarak, açık büyük veri üzerine çalışmaların etkin bir biçimde yürütülebilmesi için, uygun teknik ve hukuki altyapının varlığı, araştırma imkanlarının ve bunları yürütecek teknik donanımına sahip beşeri kaynağın varlığı gibi noktalarda yeterli gelişimin sağlanması gerekmektedir.

2.2.3. Blokzinciri (*Blockchain*) Teknolojisi

Blockchain olarak bilinen blokzinciri teknolojisi, bir kripto para birimi olan *Bitcoin*'in ortaya çıkması ve yaygınlaşması ile günümüzde önemli bir tartışma ve inceleme konusu haline gelmiştir. Bu çalışma açısından önemi ise altında yatan felsefe ile sunmakta olduğu merkezsiz bir güvenli veri akışı anlayışı ve dağıtıklık²⁹ teknolojisi ile, sadece finansal işlemler için değil, başlı başına devlet-yurttaş ilişkilerinin temelini kökten etkileyebilecek dönüştürücü bir etkiye sahip görülmesidir.

Blockchain Türkiye Platformu tarafından hazırlanan *Teknolojik Terimler Sözlüğü*'nde,

“Blokler üzerinde verilerin değiştirilemez bir şekilde saklanmış olduğu devamlı olarak büyüyen merkeziyetsiz veritabanını ifade eder. Verilerin yer aldığı şifrelenmiş veri kümesi olan “blok” ile bu blokların hemen önceki bloklara şifrelenmiş imzalar yoluyla bir araya gelmesini ifade eden “zincir” ifadelerinin birleştirilmesiyle ortaya çıkmıştır,” şeklinde tanımlanmaktadır (Blockchain Türkiye Platformu, 2019, s. 13).

²⁹ “Dağıtık” kavramı, Blockchain Türkiye Platformu tarafından hazırlanan *Teknolojik Terimler Sözlüğü*'nde “verilerin belirli bir düzene ve merkeziyete bağlı olmaksızın konumlandırılmasına imkân veren veri taşıma yapısını ifade eder,” olarak tanımlanmıştır (Blockchain Türkiye Platformu, 2019, s. 14).

Her ne kadar 2008 yılında Stoshi Nakamoto rumuzlu yazar tarafından yayımlanmış olan “Bitcoin: Uçtan Uca Elektronik Nakit Sistemi” başlıklı makale ile gündeme gelmiş olan ve finans sektöründe dijital para birimleri ve akıllı sözleşmeler ile bir değişimi çağıran blokzinciri teknolojisi, sadece bu alanda değil, hayatın pek çok noktasında önemli dönüştürücü potansiyel taşıyor görünmektedir. Zira blokzinciri teknolojisinin altında yatan anlayış, dijital ortamda yer alan verilerin, açık kaynaklı akıllı bir kriptoloji sistemi aracılığı ile, tarafların bu verilerin güvenliğinden endişe duymayacakları şekilde saklanması ve doğrulanabilir olması adına merkezi bir otoritenin varlığına ihtiyaç duyulmamasıdır (Blockchain Türkiye Platformu, 2019, s.8).

Mevcut kamu yönetimi ve demokratik sistem üzerinden düşünüldüğünde, blokzinciri teknolojisinin, veriler üzerinde kontrolü karşılıklı olarak kullanıcılara aktarıyor/dağıtıyor olması ve “daha şeffaf ve demokratik” bir yapı sunması ile “merkeze olan ihtiyacı ortadan kaldırma potansiyeli” başlı başına “devrim niteliği” taşımasını beraberinde getirmektedir (Okcu, 2021, s. 245-246).

Akıllı bir kriptoloji algoritması ile merkezi bir sunucunun varlığında duyulan güven ortamının kendiliğinden sağlanmasını ve otoritenin dağıtılmasını olanaklı kılması bakımından blokzinciri teknolojisi, devlete ve yurttaşla ilişkin tartışma ve pratikleri kökten etkileyebilecek durumdadır. Atzori (2015) blokzinciri teknolojisi ve günümüzde yönetim ve yönetişimin rolü üzerine yürütülen tartışmaların, merkezden arınmış özerk toplumlar ve devletin ortadan kaldırılması ile sonuçlanacak, “yeni bir toplum sözleşmesi” ile kurulacak olan şeffaf, özerk ve inovatif küresel toplum ile; yine devlet otoritesine dayalı fakat ademimerkezi ve iyi yönetimi benimseyen bir toplum arasında gidip geldiğini ifade etmektedir.

Yurttaşlara ilişkin nüfus, ikamet, pasaport veya mali kayıtların tutulması ve bu bilgilerin düzenleyicisi ve koruyucusu olması bakımından merkezi otoriteye duyulan ihtiyaç ve onunla gelen güven ortamı (birinci bölümde “evrak temelli yurttaşlık anlayışı”

şeklinde sınıflandırılmıştı), blokzinciri teknolojisinin sunmuş olduğu imkanlar ile önemini yitirmektedir.

Jha ve çalışma arkadaşları, devletin yurttaşlara yönelik kayıtları tutmasında yeni bir yöntem olarak geleneksel veritabanları yerine güvenli ve sağlam bir sistemin blokzinciri algoritmalarından yararlanılarak kurulabileceğini savunmaktadır (Jha vd., 2019).

Avrupa Parlamentosu tarafından 2017 yılında hazırlanan “Blokzinciri teknolojisi hayatlarımızı nasıl değiştirebilir?” (*How blockchain technology could change our lives*) başlıklı rapora göre, blokzinciri teknolojisinin etkili olacağı sekiz temel alan belirlenmektedir (para birimleri, akıllı sözleşmeler, elektronik oylama sistemleri, tedarik zincirleri vb.). Bu kategoriler arasında, mevcut çalışma bağlamında ele alınması kaçınılmaz olanı ise elektronik oylama sistemleridir.

Söz konusu çalışmada, dijitalleşme ile birlikte gelen değişimlerden biri olarak ele alınan elektronik oylamaların seçimleri hızlandıracağı, işlemleri kolaylaştıracağı ve katılım oranlarını arttırması sayesinde demokratik sistemin güçlendirilmesine olumlu etkiye bulunacağını varsayıldığı; bununla birlikte ise seçim sistemine güven, teknolojik imkanlara sahip olma durumu, geçerli/güvenilir oy kullanımı gibi soruların akla geldiği hatırlatılmaktadır (Boucher vd., 2017, s. 12). Blokzinciri teknolojisinin sunmakta olduğu dağıtık kayıt sistemi ile oylama süreci güvenilir ve anonim bir yapı kazanmakta olup yurttaşlar kullandıkları oyların güvenliğini bizzat sağlar duruma gelmektedir.

Blokzinciri tabanlı oylama sistemi kullanılarak yapılan seçimlere verilebilecek en önemli örnek, İspanya’da, kuruluşundan itibaren dijital kültürü benimsemiş bir siyasal parti olan Podemos’un 2014 yılındaki Avrupa Parlamentosu seçimleri için adaylarını belirlemek amacı ile *Agora Voting* adlı yazılımı kullanarak tüm yurttaşların katılımı ile bir çevrimiçi seçim uygulamış olmasıdır (Kurtuluş, 2017).

Toparlamak gerekirse, uzun sayılmayacak bir sürede finans alanında önemli bir dönüşümü getiren blokzinciri teknolojisi, bununla sınırlı kalmayarak başlı başına yönetim ve siyaset sistemlerini de etkilemiş ve devletin rolünün sorgulanmasına varacak tartışmaların ortaya çıkmasının yolunu da açmıştır. Eşitlikçi, güvenilir, özgür, katılımcı, merkezsiz bir sistem vaadini barındırsa da blokzinciri tabanlı uygulamaların hayata geçirilmesi bir uzmanlık ve teknik altyapı gerektirmektedir. Buna ek olarak yurttaşların işleyişe aktif olarak dahil olabilmesi de yine önemli bir dijital okur-yazarlık seviyesini gerektirecektir. Aksi halde dezenformasyon ve manipülasyon ihtimali varlığını korumaya devam edebilecektir. Blokzinciri teknolojisinin anlaşılabilmesi ve barındırdığı imkanlar ile yıkıcı risklerin ortaya daha net ortaya koyulabilmesi için vakte ihtiyaç olduğu görülmektedir.

2.2.4. Yapay Zeka Teknolojileri

Bilgi teknolojilerinde her geçen gün yaşanan gelişmeler, emek, zaman ve maliyet yönlerinden tasarruf sağlamak ve hayatın neredeyse her alanına uyarlanmaktadır. Bilgisayar sistemleri, çalışma alanlarında çeşitlenme, artan hız ve küçülen boyutları ile zaman içerisinde gelişmiştir. Yapay zeka çalışmaları da bilgisayar biliminin bir dalını oluşturmaktadır. Yapay zekalı varlıkların kullanımı da hizmet, sanayi, tıp, hukuk ve askeriye gibi pek çok alanda giderek artmakta ve yaygınlaşmaktadır.

Yapay zeka kavramı, 1956 yılında Dartmouth Konferansı olarak anılan Dartmouth Yapay Zeka Yaz Araştırma Projesi'nde doğmuştur. Bu konferansta, J. McCarthy, M. Minsky, C. Shannon, A. Newell ve H. Simon, zeka ile donatılan bilgisayar programlarının gerçekleştirilebilme olasılığı üzerinde çalışma önerisini ortaya koymuşlardır. O günün tartışmaları yapay zekanın mantık, olasılık, psikoloji gibi alanlardan hangisi kapsamında ele alınması gerektiği, zeka bağlamında teorik bir temelin

oluşturulması gibi başlıklarda ele alınış ve bugün de bu konularda bir netlik sağlanmamıştır. Bilgisayarların zeka gerektiren işleri yapabildikleri konusunda ise bir uzlaşı mevcuttur (Moor, 2006).

Bilgi teknolojilerinin kullanıcıları olarak devletler, karar alma ve uygulama süreçlerinde algoritmik sistemlerin öngörüden örüntü yakalama ve optimizasyona farklı işlevler için kullanılması söz konusudur. Yapay zeka denildiğinde, otonom ( zerk) sistemlerden, otomasyona dayalı karar alma süreçleri ve makine öğrenmesinden, algoritmalar, robotlar ve tüm bu alanlarda kullanılan ve işlenen verilerden söz edilmektedir (Dignum,2017). Sesli asistanlardan sürücüsüz/otonom arabalara, akıllı ev sistemlerinden arama motoru algoritmalarına yahut yüz tanıma sistemlerine kadar oldukça geniş bir skalada insanların yapamadığı işleri yapmak veya bir içi insanlardan daha iyi şekilde yerine getirebilmek için yapay zeka teknolojilerinden/sistemlerinden faydalanılmaktadır.

Yapay zeka sistemi denildiğinde bir yazılımın,

- i. İnsan gibi düşünebilmesi,
- ii. İnsan gibi davranabilmesi,
- iii. Mantıksal/rasyonel bir düşünce sistemine sahip olması,
- iv. Rasyonel davranması

beklenmektedir. Özellikle bir kullanıcının gerçek mi yoksa yapay zekalı bir bilgisayar yazılımı mı olduğunun ayırt edilebilmesi için kez Alan Turing tarafından geliştirilen Turing Testi ile kullanılmaktadır (Russell & Norvig, 2010).

Yapay zeka algoritmalarının hayatın pek çok alanında yaygın kullanımı, özellikle işleyişin dijital veriler ile yürüyor olması ve  zerkleşmenin (*autonomy*) giderek artıyor olması gibi nedenlerle akla birtakım sorunlar gelmektedir.

i. *Önyargı*: Bunlardan ilki, yapay zeka algoritmalarına yüklenen dijital verilerin önyargılı/tafı (bias) olma ihtimali üzerinedir. İş yapma biçimleri analogdan dijitale geçmiştir, evet ancak yine yapay zeka algoritmalarının işlemleri için insanlar tarafından çeşitli kaynaklar aracılığı ile veri yüklenmekte ve hedeflenen sonuç için bu veriler işlenmektedir. Bu makine öğrenmesi sürecinin önyargılara dayalı verilerle oluşturulması ile çıktıların tafı veya insan hatalarını sürdüren bir yapıya evrilmesi riski üzerinde durulmaktadır (Sharma, 2019; Nelson 2019; Manyika, Silberg & Presten, 2019; Kantarcı, 2021; Nouri, 2021). Yapay zeka teknolojisinin etkin ve verimli kullanımı, kaliteli, güncel ve güvenilir verilerin kullanılmasına bağlıdır.

ii. *Sorumluluk*: Yapay zeka teknolojilerinin kullanımı, beraberinde önemli bir sorumluluk getirmektedir. Burada hatalı bir sonuç veya bir kaza ortaya çıktığında sorumluluğun yapay zeka algoritmasını tasarlayan ve veri girişini sağlayan tasarımcıdan mı, kullanıcıdan mı yoksa hizmeti sağlayan üreticiden mi kaynaklandığını bilmek önemlidir. Buna ek olarak yapay zeka kullanımı sonucunda zarar gören üçüncü kişilerin zararının tazmini hakkında hukuki bağlamda tartışmalar da mevcuttur³⁰. Yapay zekaya yönelik uygulamaların daha iyi anlaşılıp sınırları ve genel çerçevesinin çizilebilmesi için (Tamer & Övgün, 2020, s. 795) sorumluluk konusunda netlik sağlayacak düzenlemeler yapılması gereklidir.

Son birkaç yılda yapay zeka sistemlerinin kullanımı konusunda dünyada büyük yankı uyandıran gelişmeler yaşanmaktadır. Ulaşımdan ekonomiye, hukuktan müziğe kadar pek çok alanda yapay zeka teknolojilerinin sunduğu imkanlardan yararlanılıyor olması, son derece ilgi çekici gelişmeleri de beraberinde getirmektedir. Özellikle otonom robotlar söz konusu olduğunda dünyada birkaç yıldır oldukça önemli adımlar

³⁰ Bu tartışmaların detayları çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Yapay zeka teknolojilerinin sorumluluk bağlamında tartışıldığı daha detaylı çalışmalar için bkz. (Ashrafian, 2015; Sarı, 2020; Coeckelbergh, 2020).

atılmaktadır. Belki de dünyanın en popüler robotu olan Sophia'ya 25 Ekim 2017 tarihinde Suudi Arabistan tarafından yurttaşlık verildiği açıklanmıştır.³¹

Hong Kong merkezli Hanson Robotics tarafından tasarlanan robot Sophia'ya yurttaşlık hakkı verilmiş olması robotların yurttaşlık hakkının olup olamayacağı üzerinden son derece tartışmalı bir konudur. Jaynes (2020), devlet ve topluma yönelik sivil ödev ve sorumluluklar ile birtakım korumalara sahip olunması bakımından yurttaşlığın yalnızca insanlara has bir kavram olduğunu savunmaktadır. Suudi Arabistan'da yaşamakta olan pek çok kadından ve burada çalışan göçmenlerden daha fazla hak ve özgürlüğe sahip olması, Robot Sophia üzerinden yurttaşlık ve hukuki haklar ve sosyal haklar bağlamında da bir gündem yaratmıştır (Abbass, 2017; Reynolds, 2018).

Robot Sophia'nın hemen ardından 4 Kasım 2017'de, 7 yaşında bir çocuk chatbot olarak programlanmış Shibuya Mirai isimli bir yapay zekaya Japonya'nın başkenti Tokyo'da resmi ikametgah verilmesi³² de bir diğer önemli adımdır. Bu yapay zekanın çalışma kapsamında bir diğer önemli yanı da, Shibuya semti sakinlerinin görüşlerini almak ve yetkililere bu görüşlerin ulaştırılmasını sağlamak amacı ile tasarlanmış olmasıdır.

Yine Japonya'da yapay zeka destekli bir robot 15 Nisan 2018'de Tama'da gerçekleşen belediye seçimlerine adaylığını koymuş olsa da seçimi kazanamamıştır.³³ Burada dikkat çekici nokta ise seçim kampanyasının temelini, yönetimin etkili olması adına kent sakinlerinden elde edilecek verilerin insanlara kıyasla daha iyi bir şekilde analiz edilebileceği ve kenti daha iyi yönetebileceği iddiasının oluşturmastır.

³¹Bu gelişmeyle, bir robota yurttaşlık hakkı veren ilk ülke Suudi Arabistan olmuştur.

“Dünya'nın ilk robot vatandaşı Suudi Arabistanlı”

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41780346>

³² “Tokyo: Artificial Intelligence 'Boy' Shibuya Mirai Becomes World's First AI Bot to Be Granted Residency” haberi (Cuthbertson, 2017).

<https://www.newsweek.com/tokyo-residency-artificial-intelligence-boy-shibuya-mirai-702382> adresinden alındı.

³³“AI Robot to Run For Mayor in Japanese City” haberi:

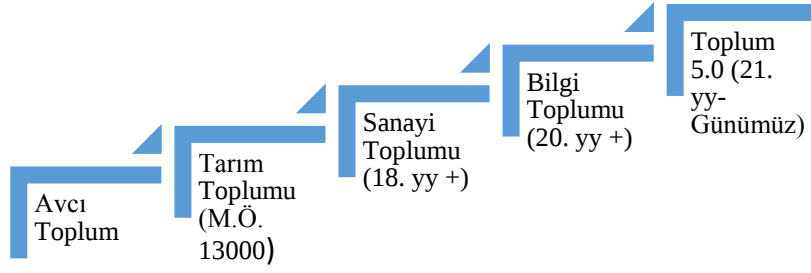
<https://leadership4ir.com/2018/04/19/ai-candidate-runs-for-mayor-in-japan/>

Özetle, yapay zeka ile iletişim ve medya teknolojilerinin gittikçe artan entegrasyonu ile birlikte, mikro ve makro yönetsel ölçeklerde yeni sistemlerin geliştirilmesine stratejik bir teknolojik kaynak doğmaktadır. Böyle bir ortamda, bilgiye erişim ve kamusal bilginin kullanımı haklarının, modern ulus devletin yeni yurttaşlık hakları anlayışının temelini oluşturması beklenmektedir. Böyle bir yaklaşımın geliştirilebilmesi için yurttaşların bilginin ve dijital teknolojilerin sunduğu olanaklarla sağlanan hizmetlerin sadece kullanıcı/müşterisi olmadığı, aynı zamanda bilginin kaynağı olduğunun bilincinde olunması gerekmektedir. Yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinin de kullanımı ile yurttaş merkezli bir yaklaşım ile gerçekleştirilecek hizmet sunumlarının ve bunu mümkün kılacak mekanizmaların varlığı önem arz etmektedir. Kısacası yurttaşların, günümüz toplumunun temelini oluşturan bilginin hem üretici hem de tüketicileri olduğunun unutulmaması gerekmektedir.

2.2.5. Dijital Çağ'ın Toplum İdeali: Toplum 5.0

Dijital teknolojiler, diğer maddi kültürel eserler gibi, insanı insan yapan şeyin kurucu bir parçası haline gelmiştir (Lupton, 2015, s. 2). Castells'e göre ise enformasyon tüm beşeri faaliyetlerin ayrılmaz bir parçası durumunda olduğundan, insanlığın bireysel ve kolektif var oluşunun bütün aşamaları doğrudan -kati olarak olmasa da- yeni teknolojik araçlarla biçimlendirilmektedir (Castells, 2008, s. 89). Toplum 5.0 kavramı da bilhassa içerisinde yaşamakta olduğumuz Endüstri 4.0³⁴ çağının getirdiği yeniliklere ayak uydurma çabası doğrultusunda ortaya çıkmış yeni bir kavramdır. Bu kısımda toplum 5.0 kavramından ne anlaşılabileceği, dijital çağdaki yerinin ne olduğu üzerinde durulacaktır.

³⁴Kimi görüşlere göre ise Endüstri 5.0 paradigmasına geçiş gerçekleşmektedir (Skobeley & Borovik, 2017; Özdemir & Hekim, 2018; Navahandi, 2019).

Şekil 4: Toplum 5.0'a Doğru.

İlk kez 2015 yılında Japonya'nın "5. Bilim ve Teknoloji Temel Planı" kapsamında yer bulmuş olan Toplum 5.0 kavramı, "BİT'i sonuna kadar kullanarak fiziksel alanı (gerçek dünya) ve siber alanı birleştiren bir girişim aracılığıyla, gelecekteki toplumumuz için ideal bir form" olarak "süper akıllı bir toplum" şeklinde açıklanmaktadır (Bilim, Teknoloji ve Yenilik Kurulu, Japonya Hükümeti, 2015, s. 13). Buna göre, söz konusu ideal toplumu gerçekleştirmeye yönelik girişimler dizisi gitgide daha da derinleşmektedir "Toplum 5.0" kavramı ile ifadesini bulmaktadır.

Söz konusu plana göre, bilgi ve iletişim teknolojilerinin daha da gelişmesi ve bugüne kadar ayrı ayrı işleyen çeşitli alanlardaki sistemlerin, siber uzam kullanan daha bütüncül sistemlerle birbiri ile bağlantılı hale gelmesi hedeflenmektedir. Dahası, bu birbirinden ayrı sistemlerin, otomasyon aralığını genişletmiş otonom yapılar ve toplum genelinde yeni değer yaratarak koordine edip iş birliği yapabilmesi amaçlanmaktadır. Örneğin, bunun sonucunda üretim, lojistik, satış, ulaşım, sağlık ve tıbbi bakım, finans ve kamu hizmetleri gibi geniş bir yelpazede dönüşümsel bir inovasyonun yaşanması, böylelikle insanların çalışma ve yaşama şeklini değiştirmesi, yapısal bir dönüşüm gerçekleştirme ivmesini sağlaması ve yurttaşlar için verimli ve yüksek bir yaşam kalitesi sağlaması bu süreçten beklentiler arasında gösterilebilir.

Toplum 5.0 veya süper akıllı toplum olarak tanımlanan bir toplum,

“örneğin, insanların ve robotların ve / veya yapay zekanın (AI) bir arada var olduğu ve çeşitli kullanıcı ihtiyaçlarını karşılayan ince bir şekilde farklılaştırılmış özelleştirilmiş

hizmetler sunarak yaşam kalitesini iyileştirmek için çalıştığı bir ortamı geliştirmesi ve gerçekleştirmesi beklenir. Toplum aynı zamanda potansiyel ihtiyaçları önceden tahmin edebilmeli ve insan faaliyetlerini desteklemek için hizmetler sunabilmeli, bölge, yaş vb. farklılıklardan kaynaklanan hizmet boşluklarını çözebilmeli ve herhangi birinin hizmet sağlayıcı olmasını sağlayabilmelidir,” (Bilim, Teknoloji ve Yenilik Kurulu, Japonya Hükümeti, 2015, s. 13).

Söz konusu hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için devlet, akademi, üretim sektörü ve yurttaşların birlikte hareket etmesi gerekmektedir. Bilim, teknoloji ve bilgi politikalarının toplum ve devlet iş birliği içerisinde, yurttaşların mevcut yaşam koşulları ve ihtiyaçları doğrultusunda planlanarak karşılıklı etkileşim içerisinde planlanması, Toplum 5.0 idealine ulaşmak konusunda öneme sahiptir. Bu yönleri ile Toplum 5.0’ın insan merkezli bir toplum ideali olduğu da ifade edilmektedir (Nahavandi, 2019).

Navahandi, Endüstri 4.0’ın otomasyon ve programlama gibi yöntemler kullanarak verimlilik artışına odaklanmış olması ve süreçlerin optimizasyonunu hedeflerken insan unsurunu (istihdam, maliyet vb. açıdan) ihmal ediyor olmasının zamanla ekonomik, toplumsal ve hatta çevresel sorunlara yol açacağını, burada çözümün insan ve otonom makineler arasındaki “sinerji” şeklinde tanımladığı Endüstri 5.0 ve ilişkili olarak Toplum 5.0 aşamalarında yattığını savunmaktadır (2019, s. 3). Japonya başbakanı Shinzo Abe de 2017 yılında CeBIT teknoloji fuarında yaptığı konuşmasında Toplum 5.0 felsefesinin önemini “teknolojinin topluma bir tehdit olmaktan çıkıp destek olarak görülmeye başlanacağı” (Önday, 2020, s. 33) ve “daha önce çözemediğimiz sorunlara çözüm bulabildiğimiz insanlık tarihinin beşinci bölümünün açılışı”, “her şeyin birbirine bağlı olduğu ve tüm teknolojilerin bütünleştiği çağ” (Celep, 2020, s. 2) sözleri ile vurgulamıştır.

Bireylerin beklenti ve ihtiyaçları doğrultusunda akıllı teknolojilerin kullanımını ve dolayısıyla daha kaliteli ve verimli bir yaşamı öngören Toplum 5.0, toplumsal sorunların insan-merkezli bir yaklaşımla çözüme kavuşturulduğu bir yapı sunmaktadır.

Endüstri 4.0 ve ile birlikte anılan bilgi toplumunda gerek tek tek yurttaşlar gerekse de kurum ve kuruluşlar, siber uzamda bulut bilişim teknolojileri ve internet aracılığı ile çeşitli verilere erişim sağlayabilmekte, bu verileri analiz edip kullanabilmektedir. Toplum 5.0'ın gerçekleşmesi halinde bu bilgi/veri akışının çok daha yoğun olabileceği ve yapay zeka yardımı ile analiz edilmesi sonucunda akıllı teknolojiler olarak (Celep, 2020) yurttaşların hayatına çeşitli kamu hizmetlerin sunulmasında kullanılması yoluyla dahil edilmesinin mümkün olacağı düşünülmektedir.

Yukarıda sözü edilen öngörülerin salt teknolojik yenilikler olarak kalmayıp insan hayatına entegre olabilmesi için yapısal ve zihinsel bir dönüşümün gerekli olduğunu belirtmekte fayda vardır. Bunun için de inovasyonun teşvik edilmesi, buna uygun hukuki, ekonomik, fiziksel ve beşerî altyapının sağlanması, ortaya çıkabilecek güvenlik risklerinin en aza indirgenmesi, dijital okuryazarlığın artırılması gibi unsurları kapsayan ve hükümet-yurttaş iş birliği içerisinde aktif katılıma dayanan bir süreç yönetimi gerekmektedir. Dijitalleşmeyi, insan ihtiyaçlarının merkezi konumda olmayı daima sürdürmesi gereken araçsal bir süreç olarak gören Harayama (2017), yurttaş merkezli müreffeh bir toplum inşa etmenin Toplum 5.0'ın hedefleri arasında olduğunu belirtmiştir.

2.3. Dijital Toplumun Aşması Gereken Temel Engel: Dijital Bölünme/Dijital Uçurum

Neredeyse beş milyar insanın internet erişimine sahip olduğu günümüz dünyasında, böyle bir ağın parçası olmak yalnızca gündelik hayatta etkileşimi arttırması ve iş yapma biçimlerini değiştirmesi açısından değil politik katılım, topluluk işleri, kültürel üretim, eğlence ve daha pek çok alan dahil olmak üzere günümüz hayatının neredeyse tüm diğer yönleri için kritiktir. Bilgi ve iletişim teknolojileri, tartışma forumlarından çevrimiçi sohbet platformlarına, sosyal medyadan ve İnternet tabanlı

öğrenmeye kadar sosyal katılım için olası yeni yapıları mümkün kılmaktadır. Daha fazla iletişim, sosyal ağ, sivil toplum örgütlenmesi ve siyasi tartışma ve karar alma biçimleri çevrimiçi ortama yöneldikçe, teknolojiye erişimi olmayanlar tam yurttaşlık pratiklerini uygulama ve haklarından yararlanma fırsatlarından mahrum kalmaktadır (Warschauer, 2003, s. 28).

Bir yurttaş, sahip olduğu hak ve yükümlülükler doğrultusunda yerelden uluslararası topluma kadar çeşitli örgütlenmelerde karar verme süreçlerinde aktif veya pasif olarak yer bulmaktadır. Yönetmel kurum ve kuruluşlara katılım ve/veya sunulan hizmetlerden faydalanma bakımından yurttaşlar arasında çeşitli farklılıklar mevcuttur. Kitleler arasında iletişimi ve etkileşimi mümkün kılması, bilgi ve mal akışını -en azından tam denetim mekanizmalarına takılmadan- sağlayabilmesi, çok farklı insanları bir araya getirerek diyalog ortamının önünü açması gibi imkanları doğrultusunda dijital teknolojiler ve en başta da internet, doğası gereği demokratik(leştirilen) bir yapı olarak lanse edilmektedir. Buna karşılık Shapiro (1999), dijital teknolojilerin tasarım süreci, kullanım amacı ve şekli ile mevcut sosyal çevrenin de hesaba katılması gerektiğini öne sürmektedir. Buna göre, internet, demokrasinin taşıyıcısı olduğu kadar demokratik süreçlerin önünü tıkayacak bir mekanizmaya da dönüşebilecektir.

Entelektüel teknoloji ve post-endüstriyel bilgi toplumu içerisinde yaşayan bireyler için bilişim teknolojilerine erişim ve bunları kullanım kapasitesinin önemli olduğu ifade edilmişti. Demokratikleştirme konusundaki tartışmaya ek olarak erişimin evrensellikten oldukça uzak olduğu göz önüne alındığında internet ve çeşitli dijital teknolojiler, bilgiye erişebilen ve erişemeyen insanlar için teknolojik gelişmeler hızlandıkça derinleşen bir *dijital bölünme/dijital uçurum* ortaya çıkmaktadır. Bu ifadeler, genel itibariyle “toplumun yeni bilişim ve iletişim teknolojilerine (İBT) erişime sahip olması ile olmaması arasındaki uçurumu” (Robinson vd. 2003 akt. Görgün Baran & Erdem, 2017, s. 1506) tanımlamak için kullanılmaktadır. Uçkan (2003, s. 37) dijital bölünmenin en çok gözlenebileceği alan

olan interneti Atina demokrasisine benzetmektedir: bir tarafta yeterli gelir ve kültür birikimine sahip, az sayıda, seçkin ve çoğunlukla erkeklerden oluşan, bilgiye rahatlıkla erişebilen internet yurttaşları; diğer tarafta ise dijital okuryazar olmayan, internete ve diğer dijital teknolojilere erişim imkanı bulunmayan “köle ve barbar yığınları”...

Dijital uçurumun kapatılması, gelir dağılımında adalet ve fırsat eşitliği ile ilişkili olarak ele alınmaktadır. Yurttaşların akıllı iletişim teknolojilerine erişim imkanına sahip ve çevrimiçi etkinlikte bulunabildiklerini ifade etmek güçtür; sosyal tabakalaşma bu alanda da etkisini göstermektedir. Dijital teknolojilerin kullanıcıları arasındaki yaş³⁵, çevre, cinsiyet, dil, bedensel ve zihinsel engeller, eğitim gibi farklılıklar, yurttaşların dijitalizasyon sürecindeki etkinliği üzerinde belirleyici rol oynamaktadır. Işıklı (2018, s. 159)’ya göre “insan hakları, reel kişi ve toplumlar için deklare edilmişti. Şimdi insan hakları evrensel bildirgesinin dijital insan hakları evrensel bildirgesine dönüştürülmesini bekleyebiliriz.”

Türkiye İstatistik Kurumu, her yıl Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması adı altında bilişim ve iletişim teknolojileri kullanımına dair istatistiki veriler yayınlamaktadır. Buna göre 2020 yılı verileri aşağıdaki gibidir (TÜİK, 2020):

- i. İnternet kullanan bireylerin oranı %79,0
- ii. Evden İnternete erişim imkanı %90,7
- iii. Genişbant ile İnternete erişim sağlayan hanelerin oranı %89,9
- iv. E-devlet hizmetlerini kullanma oranı %51,5
- v. İnternet üzerinden ürün siparişi verme ya da satın alma oranı %36,5

³⁵ Dijital çağda kuşaklararası ve kuşak-İçi çatışmayı, dijital teknoloji okuryazarlığı gibi bağlamlarda ele alan, “dijital yerliler ve dijital göçmenler” ayrımı hakkında Türkçe bir çalışma için bkz. Turhan, G. & Okcu, M., 2018, *Siyasette Dijital Yerliler ve Göçmenler*, Ankara: Gece Kitaplığı.

Dünya genelinde bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı konusunda çeşitli veriler ise şu şekildedir (GSMA 2019; Kemp, 2020; ITU, 2020):

- i. İnternet kullanan dünya çapında insan sayısı, Ocak 2019'a göre yüzde 7'lik bir artışla (298 milyon yeni kullanıcı) 4,54 milyara ulaştı.
- ii. Dünya genelinde Ocak 2020'de 3.80 milyar sosyal medya kullanıcısı var ve bu sayı geçen yılın bu döneminden bu yana yüzde 9'dan fazla arttı (321 milyon yeni kullanıcı).
- iii. Küresel olarak 5,19 milyardan fazla insan şu anda cep telefonu kullanıyor ve kullanıcı sayısı geçen yıl 124 milyon (yüzde 2,4) arttı.
- iv. Ortalama bir internet kullanıcısı artık her gün 6 saat 43 dakikayı çevrim içi geçiriyor.
- v. Dünya toplam nüfusunun yüzde 40'ından fazlası- kabaca 3,2 milyar insan- internete bağlı değil.
- vi. Bu 'bağlantısız' insanların 1 milyardan fazlası Güney Asya'da yaşıyor (toplamın yüzde 31'i). Afrika'daki ülkeler toplamın yüzde 27'sini oluşturuyor ve 870 milyon kişi henüz kıtada bir bütün olarak çevrimiçi değil.
- vii. Yaş, bu bölgelerdeki internet erişim düzeylerinin belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır: Afrika'nın toplam nüfusunun yarısından fazlası 20 yaşın altında ve Güney Asya'da 13 yaşın altında 460 milyondan fazla insan var.
- viii. Cinsiyet de kritik bir faktördür ve ITU (The International Telecommunication Union (ITU) is the United Nations specialized agency for information and communication technologies – ICTs.) 'dan elde edilen veriler, kadınların erkeklere kıyasla "bağlantısız" olma olasılığının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Dijital cinsiyet farkı, en son sosyal medya verilerimizde de görülüyor.

Covid-19 küresel salgını da en çok ihtiyaç duyulduğu zamanda başta internet olmak üzere dijital teknolojilere erişim konusundaki eşitsizlikleri daha görünür kılmıştır. Borrett (2021),’e göre küresel eşitsizlik pandemiden önce de oldukça belirgin düzeydeyken, salgın ile birlikte küresel ekonominin büyük kısmı çevrimiçi hale gelmiş olsa da gelişmiş ve gelişmekte olan dünyanın birçok yerinde internet erişiminin ne kadar yetersiz olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Neil Postman (2006, s. 29-30), dijital teknolojinin realiteyi, yoksul ve zengin ilişkisini, insanların mutluluk anlayışını ve siyasi düşüncüyü nasıl değiştirdiğinin özellikle incelenmesi gerektiğini savunmaktadır. Teknolojik gelişmeler söz konusu olduğunda bunların işleyişi üzerinde kontrol sahibi olanların, teknolojiden yoksun kesim karşısında hakim olduklarını belirtmektedir. Yeni bir teknoloji, geleneksel bilgiyi tekeline tutanlarla mücadeleye girer ve sonucunda kendisi bilgi tekeli durumuna gelir. Burada esas nokta, yeni teknolojilerin hayatın çeşitli alanlarını daha kolay ve verimli bir hale dönüştürmesi konusundaki optimizmdir. Postman’a göre bu rekabet ortamı içerisinde kazanan-kaybeden dengesi iyi ölçülmelidir.

Günümüzde neredeyse herkes interneti kullanabiliyor olsa da dijital beceriler bağlamında internet ve diğer bilgi ve iletişim teknolojilerinin vasıflı kullanımındaki farklılıkların, sosyal eşitsizlikleri daha da kötüleştirebilmesi ihtimali de söz konusudur. Bu durum da dijital bölünme veya dijital uçurumun farklı bir boyutunu teşkil etmektedir. Örneğin, teknolojik araçları etkin ve verimli kullanabilme konusunda daha yetenekli olanlar, iyi işler için işe alınmaya daha yatkındır. Ayrıca daha gündelik konulardan hükümet bilgilerini aramaya kadar internetin sunduğu olanakları kullanma ihtimalleri yüksektir. Sonuç olarak, çevrimiçi ortamda amaçları doğrultusunda işlerine yarayacak bilgiyi nerede bulabileceklerini, elde edilen bu bilgileri ne şekilde değerlendireceklerini bilirler.

Dijital yurttaşlığın boyutları arasında da görülebilen dijital okuryazarlık kavramı burada devreye girmektedir; dar anlamda, bir dijital cihazı yahut da yazılımı kullanabilir olmaya karşılık gelmektedir. Entelektüel teknoloji ve post-endüstriyel bilgi toplumu içerisinde yaşayan bireyler için bilişim ve iletişim teknolojilerini kullanım kapasitesi büyük öneme sahiptir. Karabacak ve Sezgin'e göre, terimin bu şekilde dar bir kapsamda kullanılmaması gerekmektedir: "dijital okuryazarlık, kullanıcıların dijital ortamda etkin şekilde çalışabilmeleri için gerekli olan karmaşık, bilişsel, sosyolojik ve duygusal becerileri içermektedir" (Karabacak & Sezgin, 2019, s. 322). Yani dijital okuryazarlık terimi, dijital kaynaklara erişebilme ve bunları söz konusu amaçlara uygun biçimde kullanabilme yetkinliğine karşılık gelmektedir.

Dijital bilgi ve iletişim alanındaki bu bölünmenin önüne geçebilmek ve "ifade özgürlüğünü, medyanın kalkınmasını ve bilgiye erişimin sağlanmasını teşvik etmek" stratejik hedefleri ile, Türkiye'nin de dahil olduğu 26 üye devletten oluşan Herkes İçin Bilgi Programı (IFAP) 2001 yılında, bilgi toplumlarındaki tüm paydaşların bilgi ve bilgiye erişim alanında politika ve eylem yönergeleri üzerine uluslararası tartışmalara katılmaları için bir platform sağlamak üzere kurulmuştur (UNESCO, erişim 12.03.2021).

Ekonomik, sosyal ve eğitim yönünden eşitsizliklerin yoğun olduğu çevrelerde dijital uçurumun da etkilerini yok edecek uyumu sağlamak zorlu bir uğraş olacaktır. Gelir düzeyi düşük kesimlerin toplumun çeperlerine itilmesi ile bilgiye erişim imkanlarının sınırlandırılması, devlet kaynaklarına erişimlerini de kısıtlayacak ve bu durum da yurttaşların bir kısmının yöneticilerden, devlet işleri ile ilgili bilgilerden ve hükümet programlarından uzak kaldıkları bir döngüyü beraberinde getirecektir.

Gelişmelere ayak uydurabilmek gerek yurttaşların gerekse de dijital teknolojilerden bağımsız düşünülemez hale gelmiş özel şirketler ve/veya kamu kurum/kuruluşlarının dijital çağın gerisinde kalmasını önlemek ve bu teknolojilerin

toplumun bütün tabakalarına ulaşmasını sağlayabilmek adına, dijital bölünmeye dair detaylı verilerin ortaya koyulabilmesi büyük önem arz etmektedir.

3. BÖLÜM: DİJİTAL DÖNÜŞÜM VE YURTTAŞ

Bu bölümde, birinci ve ikinci bölümde temeli oluşturulan yurttaşlık ve dijitalleşme kavramlarının birbirleri ve aktif yurttaşlık pratikleri ile bağlantısı kurulacaktır. Öncelikle dijitalleşmenin yönetim ve siyaset alanlarındaki etkisi çeşitli kavramlar üzerinden ele alınacaktır. Ardından ise araştırmanın amacına da işaret edecek şekilde dijital çağın yeni yurttaş tipi olarak toplumsal ve yönetsel alanlara aktif katılım gösteren dijital yurttaş tipi tartışılacaktır. Nihayetinde, dijital çağda aktif katılımcı yurttaş tipi, IAP2 (Uluslararası Halk Katılımı Örgütü-*International Association for Public Participation*, iap2.org) tarafından geliştirilen beş basamaklı katılım merdiveni bağlamında aşamalı bir biçimde incelenecektir.

3.1. Dijitalleşmenin Yönetim ve Siyaset Alanlarındaki Etkisi

Küreselleşmenin de etkisi ile birlikte düşünülünce bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ve dijitalleşme süreçleri ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel pek çok alanda olduğu gibi toplumsal katmanda da önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Castells, bu paradigma dönüşümünü “küresel ağ etkisi” olarak adlandırmaktadır: kültürleri, hükümetleri, kurumsal yapıları çeşitli şekillerde bağlantılı hale getiren araçsal bir bilgi ağı ile kendini gösteren küreselleşme ile, hayatın çeşitli alanları da enformasyonel bir boyut kazanmaktadır (Castells, 2000, s. 115; Çımrın, 2011). Her geçen gün daha çok gelişen ve değişen bilgi ve iletişim teknolojileri ile bu sürecin sunduğu imkanlar, hayatın her alanında olduğu gibi yönetim ve siyaset alanlarında da değişimi ve yeniden düşünme ihtiyacını beraberinde getirmektedir. Yukarıda ne anlama geldiğine açıklık getirilmesine çalışılan dijitalleşme ve dijital dönüşüm gibi kavramlarla ifade edilen bu gelişmeler, yönetsel yapı ve kurumların da işleyişini etkilemekte ve

yenilikler doğurmaktadır. Aşağıda konuyu anahtar sözcükler ile toparlayacağı düşünülmüş, hazırlanan tablo ile geleneksel devlet ve dijital devlet kıyaslamasına yer verilmiştir:

Tablo 3: Geleneksel Devlet ile Dijital Devlet Karşılaştırması

	GELENEKSEL	DİJİTAL
SINIRLAR	Ulusal	Küyerel, çokkültürlü, sanal (e-devlet & d-devlet)
DEMOKRASİ	Temsili	Elektronik & katılımcı
YURTTAŞLAR	Pasif, uyruk	Aktif, katılımcı paydaş
BÜROKRASİ	Kapalı, yavaş, kağıt temelli	Açık, hızlı, elektronik (infokrasi)
YÖNETİM	Yönetişim	e-Yönetişim
İLETİŞİM	Tek taraflı	Karşılıklı etkileşim
AKTÖRLER	Gerçek ve tüzel kişiler	Akıllı teknolojiler, yapay zekalı makineler

Dijital teknolojilerin yaygınlaşması ile dijital çağ olarak da adlandırılan sürece girilmesi ile birlikte teknoloji, yönetim olgusunu etkileyen unsurlardan birisi haline gelmiştir. Bu etki gerek yönetsel karar alma ve uygulama sürecinin işleyişi, gerek hizmet sunumunda ihtiyaçların belirlenerek buna uygun örgütlenmenin ve kaynağın sağlanması gibi konularda kendini göstermektedir. Yönetimin “eşyanın ve insanların yönetimini birlikte içerecek bir biçimde, kaynakların (maddi ve beşerî) belirli bir amacın gerçekleştirilmesi için düzenlenmesi ve kullanılması süreci” (Parlak, 2011, s. 331) şeklinde kullanılagelen tanımını oluşturan temel unsurlar (kaynak-amaç-iş birliği) dijital gelişmelerin etkisi ile yeni boyutlar kazanmıştır. Örneğin, beşerî unsura ek olarak

teknolojik araçlar; önceden belirlenmiş amaçlara ulaşmak için iş birliği yapılacak olanlar arasına yapay zekalı robotlar, algoritmalar, veriler de dahil olmuştur.

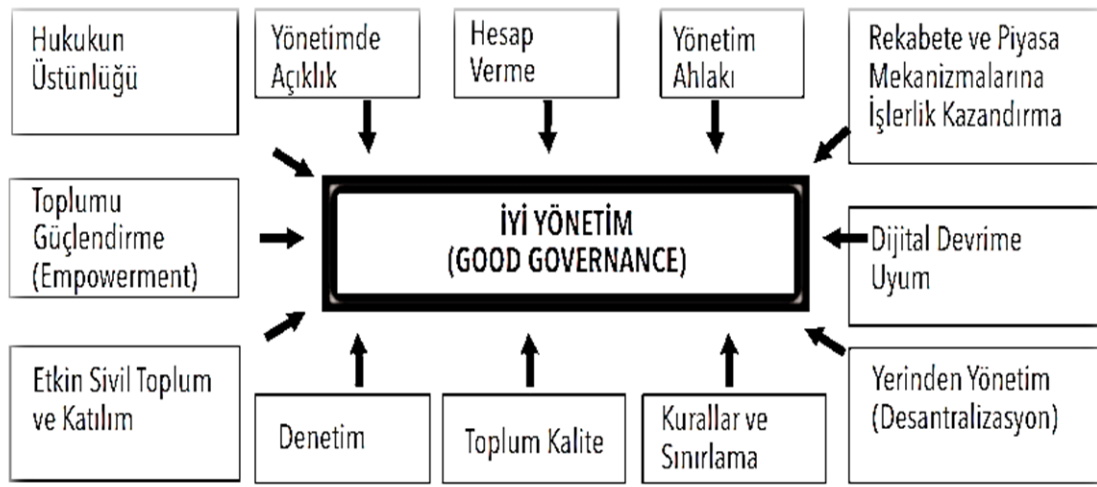
Teknolojik ilerlemeler bir devletin bilgi toplama ve güç kullanma kapasitesinin artması anlamına gelmektedir. Devlet bürokrasisinin gelişim tarihindeki en önemli aşamalardan birisi, faaliyetlerin dijitalleşmesi olmuştur. Bilgi ve iletişim teknolojileri ile bağlantılı olarak Zuurmond'un ortaya atmış olduğu "infokrasi" (*infocracy*) kavramı da otonom karar verme ve veri toplama süreçlerinin etkisindeki bürokrasinin dönüşümünü anlatmaktadır (Peeters & Schuilenburg, 2018, s. 3)

Yirmi birinci yüzyılın başlarından itibaren pek çok devlet artık dijital dünyadaki varlıklarının kalitesine, ölçeğine ve yönetsel mekanizmanın sorunsuz işlemesini sağlayacak olan girift bir bilgi sistemleri ağına bağlıdır. Bununla birlikte ise hükümet ve yurttaşların -nispeten birbirinden ayrı olduğu ifade edilebilecek- dijital dünyaları göz önüne alındığında devletin, dijital teknolojilerdeki mevcut gelişim eğiliminin gerisinde kalabileceği düşünülmektedir (Kosorukov, 2017, s. 1). Bilgi ve bilgi teknolojileri kamu yönetimi alanında da son derece yaygın ve önemli bir hal almış olup kamuya dair herhangi bir sorunu veya kamu hizmetini bu unsurdan bağımsız düşünmek artık pek mümkün olmamaktadır. Mobil uygulamalar, açık veri, sosyal medya, veri analiz yöntemleri, nesnelerin interneti gibi pek çok unsurun yönetim süreçlerine dahil olması bir bütün olarak düşünüldüğünde bu yapının *dijital yönetim (digital government)* olarak adlandırılabilceğini ortaya atan Gil-Garcia, Dawes ve Pardo'ya göre, devlette bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı ve toplum genelinde de dijital bilginin yayılması, daha verimli, şeffaf ve etkili bir yönetimi olanaklı kılmaktadır (Gil-Garcia vd., 2018, s. 633-634).

Devlet yönetimi üzerinden "iyi yönetim" tanımını yapan Aktan (2015, s. 57), dijitalleşmeye ayak uydurmanın ve devlet yönetiminde dijital dönüşümü gerçekleştirmenin önemini bu tanımda es geçmemiştir:

“İyi yönetim; devlet yönetiminde temsil, katılım ve denetimin, etkin bir sivil toplumun, hukukun üstünlüğünün, yerinden yönetimin, yönetimde açıklık ve hesap verme sorumluluğunun, kalite ve ahlakın, kurallar ve sınırlamaların, rekabet ve piyasa ekonomisi ile uyumlu alternatif hizmet sunum yöntemlerinin ve nihayet dünyada gerçekleşen dijital devrime (yeni temel teknolojilerdeki gelişmelere) uyumun mevcut olduğu bir siyasal ve ekonomik düzeni ifade etmektedir.”

Aynı zamanda Aktan iyi yönetimin niteliklerini aşağıdaki gibi şematize etmektedir:

Şekil 5: Aktan'ın İyi Yönetim Unsurları Şeması

Kaynak: (Aktan, 2015, s. 57)

Aktan'ın çizmiş olduğu çerçeveden de anlaşılmaktadır ki hukukun üstünlüğü, hesap verebilirlik, yönetim ahlakı, katılım, denetim vb. temel iyi yönetim ilkelerine ek olarak günümüz koşullarının bir gerekliliği olarak teknolojik gelişmelere ayak uydurmak da iyi yönetimin önemli bir unsurudur. Başka bir deyişle, dijital çağda bilişim teknolojilerinin danışmanlık, süreç takibi, hizmet üretim ve sunumu, yapay zeka ile adaptasyon, nesnelerin interneti ve bulut bilişim gibi imkanlardan yararlanmak gibi yeni

uygulamalar için kullanılıyor olması, iyi bir yönetimde aranan önemli bir kriter olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yönetim kavramının, yaşanan bilimsel ve teknolojik değişim süreci ile yeniden tanımlanması gerektiği yeni durum için ortaya atılan bir diğer kavram ise *e-yönetişim (e-governance)* olmuştur. “Yönetişimde yeni bir açılımı ifade eden ve küresel süreçteki bilgi temelli gelişmelerden etkilenen e-yönetişim, (...) yatay bir koordinasyon yapısıyla, ilgili tüm tarafların ağ tipi örgütlenmeler içinde devlet yönetimine katılımını öngören, bunun için yerel bilgi ağlarını kullanan bir yönetim modelidir” (Demirel, 2010, s. 66-67). E-demokrasi ve e-devlet gibi kavramlar da bu çerçevede ele alınmaktadır. Kamu yönetiminin yapısı ve kültürünü dönüştürmesi bağlamında işleyiş biçimini etkileyen norm ve süreçler olarak ele alındığında e-yönetişim, paydaşların çevrimiçi bağlantı gibi yeni yöntemleri içeren bilgi ve iletişim teknolojilerinin imkanlarından yararlanan bir “bilgi çağı modeli” olarak düşünülmektedir (Yıldırım, 2015, s. 39-40).

Yukarıda ele alınan dijital bölünme sorunu çerçevesinde düşünüldüğünde de e-yönetişim önemli bir yere sahiptir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin iyi tasarlanarak kullanımı ile, hükümet bilgilerine ve kaynaklarına artan erişim, daha az marjinalleştirme ve daha fazla erişimin olduğu verimli bir döngünün yerleşmesi sağlanabilir. Bunun gerçekleşmesi için, e-yönetişim programlarının yoksulların ve diğer dezavantajlı kesimlerin ihtiyaçları dikkate alınarak dikkatlice tasarlanması gerekir; aksi takdirde, bu tür programlar muhtemelen yalnızca halihazırda dijital teknolojilere rahatlıkla erişebilmekte olan kesimlere fayda sağlayacaktır. E-yönetişim girişimleri yoksullara en az iki şekilde yardımcı olabilir. Birincisi, hükümeti şeffaf hale getirebilirler. İkinci olarak ise yurttaşların yönetsel birimlere geri bildirimini kolaylaştırmaya yardımcı olabilirler (Warschauer, 2003, s. 173).

Kamu bilgilerinin paylaşımı, yukarıda da söz edildiği gibi iktidarın meşruiyetinin ve yönetebilirliğinin kaynağı haline gelmiştir. Gerek yurttaşlara gerekse sivil toplum

kuruluşları gibi farklı paydaşlara kamu bilgilerinin açık olması, demokratik katılım, şeffaflık, katılımcı demokrasi gibi ilkelerin hayata geçirilmesinin ön koşullarından birisi haline gelmiştir (Uçkan, 2003, s. 23). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin sunduğu imkanlar doğrultusunda yönetsel yapı içerisindeki ihtiyaç, talep ve sorunlar daha görünür hale gelebilmektedir.

Birleşmiş Milletler tarafından, 2001 yılından beri yaklaşık olarak iki yılda bir olmak üzere ülkelerin dijital sistemlere adaptasyonunu ve yıllar içerisinde kat edilen seviyeyi ölçümlemek adına, altyapı yeterliliği, yurttaşların söz konusu sistemler ile bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanma potansiyelleri ile destek düzeyleri, çevrimiçi hizmet servislerinin içerikleri ile kullanıma hazır durumda olmaları üzerinden e-devlet uygulamalarındaki mevcut durumları e-Devlet Anketi Araştırma Raporu (*E-Government Survey*) yayınlanmaktadır.

2020 e-Devlet Gelişmişlik Endeksi (UN, 2020)'ne göre Çok Yüksek (*Very High*) kategorisinde 193 ülke arasında ilk beş sırada yer alan ülkeler Danimarka, Güney Kore, Estonya, Finlandiya ve Avustralya olmuştur. Bu ülkeleri İsveç, Birleşik Krallık, Yeni Zelanda, Amerika Birleşik Devletleri ve Hollanda'nın takip ettiği görülmektedir. Adalet; Çevre, Tarım ve Hayvancılık; Devlet ve Mevzuat; Eğitim; Güvenlik; Kişisel Bilgiler; İş ve Kariyer; Sağlık, Sosyal Güvenlik ve Sigorta; Şikayet ve Bilgi Edinme; Telekomünikasyon; Trafik ve Ulaşım; Vergi, Harç ve Cezalar hizmet gruplarında (türkiye.gov.tr) yüzlerce hizmetin sunulmakta olduğu Türkiye, 2018 yılındaki sıralaması ile aynı kalarak 53. sırada yer almaktadır.

Güler ve Şahnagil (2017, s. 17-18)'e göre, yirminci yüzyılın sonlarında içsel yönetsel süreçlerde daha ağırlıklı olarak kullanılmış olan ve devletin elektronikleşmesinde temel rol üstlenen bilgi ve iletişim teknolojileri, internet kullanımının yaygınlaşması ile beraber hizmet sunumunda yurttaşlar ve diğer paydaşlarla etkileşim halinde olmak gibi dışsal boyutlar kazanmıştır. Özellikle e-devlet uygulamaları

vasıtasıyla görülen hizmetlerdeki artış, hizmet sunum ve kullanım maliyetlerinin düşmesi ile erişilebilirliğin nispeten yaygınlaşmış olması ile bağlantılı düşünülmektedir. Bu gelişmelerle ilişkili olarak ise hizmet talebi, politika belirleme süreçlerine katılım ve baskı yaratabilme olanağı, sorunlara yönelik şikayetlerin iletilmesi gibi konularda yurttaşların katılım oranlarının da artmakta olduğu dile getirilmektedir.

Siber mekan (cyberspace) kavramı, “işlemler, ilişkiler ve düşüncenin bizzat kendisinden” oluştuğu ve piyasa, yönetim, kimlik, otorite, kamu, mülkiyet gibi geleneksel kurumların işlerliğini tamamen yitirdiği, tamamen farklı bir var oluş düzlemi olarak varsayılmaktadır (Barlow, 1996). Bu yaklaşım, bilgi ve iletişim teknolojilerinin, geleneksel dünyadan tamamen yeni ve farklı paralel bir gerçeklik inşa ediyor olduğu gibi yanlış bir izlenimden kaynaklanmaktadır. Warschauer (2003, s. 12)’e göre bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi, gelenekselden yeniye böyle radikal bir adımı atmayı gerektiren paralel bir dünya yaratmamış olsa da yaşadığımız gerçek dünyada köklü bir değişime katkıda bulunmuştur. e-Ticaret, e-yönetişim ve internet destekli öğrenme gibi gerçek hayatla ilişkili uygulamalar gelişmektedir. Uçkan (2003, s. 24)’a göre ise siber mekan, gerçek bireylerin ve bu bireylerden oluşan gerçek toplulukların, bilişim ve iletişim teknolojilerinin sunduğu araçlardan yararlanarak iletişim ve etkileşim kurmaları ve bunların “gerçek ilişkiler”, “gerçek eylemler” ve “gerçek sonuçlar” olmaları açısından bakıldığında “gerçek” ve “siyasi bir mekandır”.

Rainie ve Wellman (2012, s. 14) bu durumu bilgi, iletişim ve eylem arasındaki sınırların bulanıklaşması şeklinde yorumlamaktadır. Bu dönüşüm ile birlikte internet, mobil cihazlar, sosyal ağlar gibi bilgiyi bir tıkla “parmaklarının ucunda” bulabilme imkanına sahip olan bireyler, gerek bilgi edinme gerekse de -geçerli olsun ya da olmasın- kendi uzmanlık alanlarına dair fikirleri hakkında iddialarda bulunmak ve kimi durumlarda da eyleme geçmek konusunda daha rahat hale gelmişlerdir. Sosyal medyayı ve internet tarayıcılarını devasa bir bilgi deposu olarak kullanmakta ve bu ortamlardan bilgi

toplamakta, farklı kişilerle etkileşime geçmekte ve gerekirse birden fazla kez çeşitli görüşlerden yararlanarak kıyas yapabilme olanağını elde etmektedirler.

İletişim pratiklerinde, medyanın kullanımında ve kamusal alanda görülen yapısal dönüşüm ile yeni bir sanal iletişim ortamının doğmuş olması, demokrasi ve dolayısıyla kamusal alana katılım pratikleri ile ilgili tartışmaların seyrini de değiştirmiştir. Bir küresel iletişim ağı olarak internetin gelişimi ile kamu yönetiminin de daha etkili ve verimli olmasının sağlanabileceği fikrine ek olarak etkin ve katılımcı bir demokrasi oluşumunun mümkün olabileceği bir yeni yönetim modeli olarak e- devlet bununla bağlantılı olarak ise e-demokrasi kavramı düşünüldüğünde, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki dinamik dönüşümün yönetim ve siyaset alanları ile de bağı daha yoğun bir hal almıştır. Aşağıdan yukarı ve yukarıdan aşağı iki yönlü seyir gösteren bu yeni iletişim ve etkileşim ortamı, müzakereci ve katılımcı bir demokrasi olasılığını gündeme getirmektedir.

İnternetin ağ (*network*) oluşturma özellikleri, Habermasçı anlamda kişisel çıkarların başkalarıyla diyaloga girmenin bir ürünü olarak dönüştürülebileceği ve ortak çıkarlara saygı gösterilerek aşılabileceği inancını teşvik etmektedir. Kolsaker ve Lee-Kelley'e göre bu oldukça idealize edilmiş bir senaryodur zira yurttaşların internet erişimi ve teknolojik yeterliliği, önyargıları ve yanlış bilgileri tanıma yetenekleri, sanal demokrasinin atmosferini yorumlama, gezinme ve şekillendirme yetenekleri ve özel iletişim veya eğlence yerine katılım için interneti kullanma arzusu gibi bir dizi varsayım tarafından da bu fikir zayıflatılmaktadır. Dolayısıyla e-yönetişim, dış etkileşimler oluşturmak, siyasi karar alma sürecine temsilci katılımını artırarak demokrasiyi geliştirmek, demokratik kurumları ve süreçleri güçlendirmek ve halkı ihtiyaç ve önceliklerine saygı duyulacak şekilde siyasi seçimlere dahil etmek için basit hizmet sunumunun ötesine geçen bir profil çizmektedir. Nitekim, Kolsaker ve Lee-Kelley de - teoride çekici bir önerme olsa da- bu hedeflere ulaşmanın zor olabileceğini savunmaktadır. Kısacası çevrimiçi bir kamusal alanın büyümesi, hükümet-yurttaş

ilişkilerinin doğasına ve burada yurttaşın rolüne ilişkin geleneksel kavramların yeniden değerlendirilmesini gerektirebilir (Kolsaker & Lee- Kelley, 2008, s.726). İnternetin temel etkileşim aracı olması, yurttaşın kamusal alana ve siyasi karar alma süreçlerine katılım konusunda kişisel istek duyması burada önem arz etmektedir.

İdareci ve siyasilere erişimin kolaylaşması, politika yapımı, karar verme süreçleri, talep ve şikayetlerin ilgili mercilere daha hızlı ve rahat iletilebiliyor olması aynı zamanda kamu kurum ve kuruluşlarının da dijital stratejiler geliştirerek imkanlarını bu doğrultuda kullanmalarını gerekli kılmaktadır. Dijital çağ ve mevcut teknolojilere uyum sağlayabilmek, çeşitli kaynaklardan toplanan büyük veriden etkin şekilde yararlanarak dijitalleşme ve dijital dönüşümü sağlamakta yönetimlere önemli rol düşmektedir (Akman vd., 2018, s.4).

Demokratik süreçlere katılımın temsil bağlamında kısıtlı bir şekilde düşünülmekte olduğu modern demokrasiler de bilgi ve iletişim teknolojilerinin sunduğu güncel imkanlar sayesinde siyasal süreçlerde de farklı erişim araçları ortaya çıkmaktadır. Özellikle anlık erişimi olanaklı kılması ve belli bir konuda kamuoyu oluşturabilme potansiyeli bakımından sosyal medya platformları burada önemli bir yer tutmaktadır. Yurttaşlar “dijital bir numara ile devletlerine, bir ip numarası ile de sanal aleme bağlı bulunuyorlar” ve bu siyasal süreçlerin işleyişinin aşağıdan yukarı ve yukarıdan aşağı bir değişim içerisine girmesini beraberinde getirmiştir (Akman vd., 2018, s. 16). Yöneten ve yönetilen, temsil eden ile temsilci arasındaki ilişkinin demokratikleştirilmesi anlamında dijital teknolojilerin kullanılması, interaktif hizmet servisleri aracılığı ile bilgi akışının hızlanması ve kolaylaşmasını da beraberinde getirmektedir.

Bilginin üretimi, işlenmesi ve dağıtımı süreçlerinde yaşanan gelişmeler ile bilgiye erişimin daha rahat ve hızlı hale gelmesi, yurttaşların daha bilgili hale gelmesine ve çeşitli kaynaklarda karşısına çıkan bilgileri karşılaştırarak daha sorgulayıcı ve eleştirel yaklaşabilmesine olanak sağlamaktadır. Bu durum da yöneticiler açısından bir meşruiyet

krizinin doğmaması adına daha şeffaf ve hesap verebilir mekanizmaların ortaya konması gerekliliğini beraberinde getirmektedir. Bu süreçte yurttaş, bir paydaş olarak görülmelidir zira etkileşim ve iletişimi temel alan bir yönetim bilinci, yalnızca yukarıdan aşağıya alınacak kararlar ve gerçekleştirilecek uygulamalar ile değil aşağıdan yukarıya yurttaş talepleri ve ihtiyaçlarının göz önüne alınabilmesi ve bu etkileşimi sağlayacak altyapı ve kanalların yaygınlaştırılması ile mümkün olabileceği düşünülmektedir.

Yeni teknolojilerin sağladığı imkanlar ile şekillenmekte olan toplum, yapılması gereken işleri dijital teknolojileri kullanarak daha hızlı ve etkin biçimde istediği yer ve zamanda bu işlerini halledebilecek bireyler öngörmektedir. Bu doğrultuda sonraki bölümde dijital teknolojiler eşliğinde dönüşen ortamda bu teknolojik araçları bilinçli, etkin ve güvenli kullanması beklenen yurttaşları ifade etmekte kullanılan dijital yurttaşlık kavramı ele alınacaktır.

3.2. Dijital Çağ'ın Yeni Yurttaş Tipi: Dijital Yurttaş

Bilişim teknolojileri, ekonomiden siyasete, sağıktan eğitime, haberleşmeden pazarlamaya pek çok alanda etkisini göstermiş ve göstermeye devam etmektedir. Son yıllardaki hızlı gelişimi de göz önüne alındığında bilişim teknolojilerinin etkili olmadığı ve yeni imkanlar doğrultusunda dijital dönüşüme gerek duymayan alan neredeyse yoktur denebilir. Bilhassa internetin yaygın olarak kullanılmaya başlanması ile bilgiye erişim kolaylaşmış ve buna ek olarak şeffaflık, eşitlik, özgürlük gibi kavramlar da bu sürece entegre edilmiştir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi ve yaygınlaşması gerek kendilerini ifade edebilmek gerekse de kişisel hak ve özgürlükleri kullanabilmek konusunda sunduğu yeni olanaklar ile bireylerin gündelik hayatını kolaylaştırma ve politik alana katılım hususlarında önemli potansiyel taşımaktadır (Şendağ & Uysal, 2010). Bireylerin topluma

katılımı ve güncel gelişmelere entegrasyon sürecinde internet başta olmak üzere akıllı cihazlar ve mobil uygulamalar gibi araçlar mühim bir yere sahiptir.

Dijital toplumun bir üyesi olan dijital yurttaş, bilişim teknolojilerini ve kitle iletişim araçlarını etkin ve düzenli bir biçimde kullanan ve dijital platformlarda da etik kurallara, kişi haklarına saygı çerçevesinde sorumluluk ve güvenlik bilinci ile hareket eden yurttaşdır (Mossberger, Tolbert, & S. McNeal, 2008). Kısaca ifade etmek gerekirse dijital yurttaşlık, teknoloji kullanımı konusunda yurttaşların sorumluluk sahibi davranış kurallarını anlatmak için kullanılmaktadır.

Choi (2016), dijital yurttaşlık üzerine yaptığı araştırma sonucunda, kavramın dört farklı temel üzerinden etik, medya ve enformasyon okuryazarlığı, katılım/bağlılık ve eleştirel direnims³⁶ bağlamında yurttaşlık şeklinde farklı açılımlarıyla ele alındığı sonucuna ulaşmıştır.

Dijital yurttaşlar teknoloji okuryazarıdır; gerçekleştirecekleri her iş için mümkün olduğu ölçüde teknolojik imkanlar ve internetten yararlanmaktadırlar. Bunun yanı sıra mikro ve makro ölçeklerde güncel gelişmelerden haberdar olmak, küresel sorunlara yönelik farkındalık; devlet kurumlarıyla gerçekleştirilmesi gereken iş ve işlemler; haberleşme, alışveriş ve bankacılık işlemleri vb. pek çok alanda mobil uygulamalar gibi akıllı bilişim teknolojilerinden faydalanmaktadırlar (Işıklı, 2018, s. 150). Dijital yurttaşlığın dijital erişim, dijital ticaret, dijital iletişim, dijital okuryazarlık, dijital etik, dijital hukuk, dijital hak ve sorumluluklar, dijital güvenlik olmak üzere dokuz temel elementi Ribble ve Bailey (2007) tarafından ortaya koyulmuştur.

³⁶ Choi'nin çalışmasında bu unsurlar "(...) digital citizenship as *Ethics, Media and Information Literacy (MIL)*, *Participation/Engagement (P/E)*, and *Critical Resistance (CR)*" şeklinde ifade edilmektedir. Burada çeviri için bir açıklama yapmak gerekli görülmüştür: *Critical Resistance* terimi mühendislik alanında "kritik direnç" olarak Türkçeleştirilmektedir. Çalışmanın bağlamı düşünüldüğünde ise kavramın, genelgeçer yerleşik anlayışlar ile mevcut güç yapılarına karşı eleştirel bir tutum takınmayı ve politik aktivizm yoluyla satatükoya meydan okumayı (Arap Baharı ve *Occupy Wall Street* hareketleri örnek verilebilir) içeriyor olması (s. 581) nedeniyle "eleştirel direnims" olarak çevrilmesinin uygun olacağı düşünülmüştür.

Dijital teknolojilerin sunduğu araçları kullanımda yaş skalasının gitgide düşmekte ve dijital yerliler olarak adlandırılan yeni neslin bu teknolojinin içerisinde büyümekte olmasından dolayı dijital yurttaşlık algısı ve buna yönelik eğitimin çocukluktan itibaren yerleştirilmesi gerekmektedir (Ribble, 2011 akt. Çubukçu, 2013). Zaman içerisinde dijital araçların gelişip çeşitlenmekte ve bu teknolojiler ile iç içe büyüyen yeni nesillerin gelmekte oluşu, aslında her nesil içerisinde dijital yerli ve dijital göçmen olarak ayrımların doğmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle dijital yurttaşlığın kuşaklar arası ve kuşak-içi farklılıkları göz önünde bulundurması beklenmektedir.

Longford (2005), internet çağında gerçek dijital yurttaşlığın, günümüzün internet koşullarında açık veri hareketinin ilkeleri olarak da uyarlanan "ademi merkeziyetçilik, açıklık, şeffaflık, fikir birliği, esneklik, evrensel erişilebilirlik, ticarileşme ve otoriterlik karşıtlığı" (s. 69) değerlerini vurgulayan "direnme ve yeniden şekillendirme kapasitesini" (s. 75) teşkil etmesi gerektiğini iddia etmektedir. Coleman'a göre ise dijital yurttaşlık, "otorite, eşitsizlik, örgüt ve ideoloji" gibi geleneksel tartışmaları da kapsayıcı bir konum almalıdır; bunu yaparken ise "duyguların ve hassasiyetlerin müzakere edilmesi, mekanların ve ilişkilerin yönetilmesi, çocukların, yetişkinlerin ve gençlerin doğası ve politik statüsü ve popüler kültür ile iktidar arasındaki birçok kesişme" (Coleman, 2006, s. 261) gibi gündelik politik deneyimleri de dışlamamalıdır.

3.3. Dijital Çağ'da Katılım ve Aktif Yurttaşlık

Bu bölümde, katılım kavramının dijital çağın sunduğu olanakların yardımı ile yurttaşlık açısından pasif ve yukarıdan aşağı yönelimli bir süreçten aktif ve etkileşimci bir pratiğe evrilmesi hususu genel hatları ile IAP2 (Uluslararası Halk Katılımı Örgütü-International Association for Public Participation, iap2.org) tarafından geliştirilen beş

basamaklı katılım merdiveni kavramsallaştırması temel alınarak dünyadan dijital katılımı olanaklı kılan uygulama örnekleri ile birlikte ele alınacaktır.

3.3.1. Dijital Çağ’ın Katılım Pratiği: Dijital Katılım

Tarihsel ve kuramsal seyri yukarıda incelenen yurttaşlık konusundaki genel yaklaşım başlangıçta belli kesimlerin yurttaşlık kapsamı için çizilen sınırların ötesinde bırakılması bakımından dışlayıcı bir pratik olduğu yönünde idi. Çalışmanın önceki bölümlerinde dile getirildiği gibi son dönemlerde ise özellikle küreselleşme ve bilgi ve iletişim teknolojilerinin olumlu etkisi ile çeşitliliklere daha açık toplumun tüm üyelerini kapsayabilecek yurttaşlık tanımlamaları yapılmakta olduğu görülmektedir. Zira yurttaşların içinde yaşamakta oldukları siyasal topluluk ile ilişkilerinde aidiyet hissini ve katılım motivasyonunu sağlamanın önemi de bu noktada kendini göstermektedir.

Bilginin üretimi, kullanımı ve yönetimi modern devletin yönetebilirliğinin ardındaki temel meşruiyet kaynağı olarak görülmektedir. Bilginin paylaşılması iktidarın paylaşılması demektir. Bu nedenle katılım konusu da en temelde yönetsel süreçler hakkında bilgi sahibi olma -hakkı- ile başlayan ve gitgide daha etkileşimci bir görünüm kazanan gelişim seyri ile öneme sahiptir. Katılım konusunda literatüre katılım merdiveni (etkileme, iyileştirme, bilgilendirme, danışma, ikna etme, iş birliği, yetki devri, yurttaş kontrolü) gibi önemli bir katkı sunmuş olan Sherry R. Arnstein’a göre “yurttaş katılımı, yurttaş gücü demektir” ve “siyasi ve ekonomik süreçlerden dışlanmış durumda olan yurttaşların, gücün yeniden dağıtımı ile gelecekleri hakkında alınacak kararlara müdahil olabilmek imkanı edinmesi” sürecini ifade etmektedir (1969, s. 216).

Yurttaşların, yaşamlarını ilgilendiren konularda bilgi sahibi olup bunları anlama, gerektiğinde görüşlerini kendi aralarında yahut yetkililer ile paylaşma yolu ile karar alma süreçlerine etkide bulunabilme ve dolayısıyla siyasal ve yönetsel süreçlerde yönlendirici

olabilmeleri yönetime güveni ve desteği olanaklı kılmaktadır. Tam da bu noktada D. Kiwan, gençlerin demokratik süreçlere katılımı üzerine yapmış olduğu çalışmasında, bilgiye ve küresel rekabete dayalı toplumlarda yurttaşlar kaynak gibi görülmezler ise demokratik güven ortamının sürdürülebilirliğinin mümkün olamayacağını belirtmektedir (2014, s.71).

Katılımcılık konusu, Antik Yunan ve Roma yurttaşlık anlayışları ile bağlantılı bir şekilde bireylerin kamu işlerine dahil olmaları bağlamında ele alınmaktadır. Eroğul'a göre siyasal katılma ile devlet yönetimine katılma birbirinden ayrı düşünülmemesi gereken kavramlardır. Eroğul, bu anlamda yöneten-yönetilen ilişkisi çerçevesinde toplumun iktidar ilişkileri barındıran her kurumunda katılımdan bahsedilebileceğini de ifade etmektedir (Eroğul, 1991). Bu durum katılımın sosyal boyutu olarak da ele alınmaktadır (Brodie, Cowling, & Nissen, 2009).

Yurttaş katılımının geleneksel yöntemleri düşünüldüğünde birtakım dezavantajlar göze çarpmaktadır. Roberts bunları ölçek, dışlanma ve hız-zaman eksenlerinde ele almaktadır. Fazla sayıda kişi veya grubun katılımının söz konusu olacağı bir durumda ölçeğin büyüklüğü bir sorun olabilmektedir. Buna ek olarak toplumdaki dezavantajlı ve dışlanmış konumdaki yurttaşların ne ölçüde söz sahibi olabildiğinin tartışmalı olduğu düşünülmektedir. Son olarak hızlı karar alınmasını gerektiren durumlarda pratik araçların mevcut olmayışı süreci sekteye uğratabilmektedir (Roberts, 2008'den akt. Uçar Kocaoğlu, 2017, s. 45)

Dijitalleşme ile değişen bir diğer unsur, yönetsel ve siyasal katılımın biçimi olmuştur. Artık yaygın olarak kullanılmakta olan akıllı iletişim araçları, bilgisayarlar ve internet vasıtası ile yurttaşlar, talep ve tepkilerini sivil toplum kuruluşlarına ve kamu kurum ve kuruluşlarına iletebilmektedirler. Dolayısıyla bilişim ve iletişim teknolojilerinin, kamu örgütleri veya kamu görevlileri ve yurttaşlar arasındaki iletişimi “yapılabilir kılması” (Karkın, 2012, s. 52) bakımından dijital katılımı şekillendiren bir

rolü vardır. Bu denklemde sivil toplum örgütleri, kendilerine aktarılan talep, beklenti ve sorunları gerek kamuoyuna gerekse de ilgili yönetsel birimlere ulaştırmak adına önemli işleve sahiptir. Medya ve çeşitli kitle iletişim kanallarının da katkısı ve desteği ile bir kamuoyu oluşturmak mümkün olmaktadır.

İnternet ve bağlantılı medya kanalları, bireylerin fiziksel dünyadaki günlük iletişim ve sosyalleşme rutinini değiştiren katılımcı bir ortam olması ve bireylere birbirleri ile şehir, bölge yahut ülke fark etmeksizin küresel ölçekte etkileşimde olma ve sosyalleşme imkanı sunması nedeniyle Rainie ve Wellman (2012, s.13) tarafından “yeni mahalle” olarak nitelendirilmiştir.

Dijital çağın ağ toplumunun ağ bağlantılı bireyleri artık yeni içerikler oluşturarak seslerini yeni sosyal çevrelerinde duyurabilecekleri araçlara sahiptir. Bu araçların başlıcaları internet, elektronik posta, kişisel bloglar, forum siteleri, Twitter, Facebook gibi sosyal medya uygulamalarıdır. Bu platformlar vasıtası ile bireyler yeni diyaloglara girerek sosyal ağlar oluşturabilmektedirler.

Gelişen bilgisayar teknolojisi ve internet kullanımı, yurttaşların yönetsel süreçlere katılımını ve devlet-yurttaş ilişkisinin dinamiklerini de çeşitli yönlerden etkilemiş ve değişime uğratmıştır. Yurttaşlar sendika, sivil toplum örgütleri ve siyasi partiler gibi sivil veya siyasi kuruluşlara üyelik dışında/yanında hiyerarşik olmayan yatay ağlara dahil olmaktadır. Loader, Vromen ve Xenos (2014, s.145) yurttaşların etkileşim ve siyasal-yönetsel alanlara katılım pratiklerindeki bu değişimi “görev değil kendini gerçekleştirme odaklı” oldukları şeklinde yorumlamaktadır.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ile özellikle e-devlet uygulamalarının sağladığı olanaklar ile yurttaşlar ve yönetim birimleri arasında bilgi akışı ve iletişim giderek gelişmekte ve değişken talepler doğrultusunda hizmetlerde de çeşitlenmeler söz konusu olmaktadır.

Bu imkan ve değişimleri Uçkan (2003, s. 33-38) şu şekilde ifade etmektedir:

- i. Sahip olduğu küresel ağ altyapısı ile bilgisayar vasıtasıyla gerçekleştirilen iletişim, demokratik potansiyeli ile güçlü bir alternatif iletişim alanı ve sürekli bağlantılılık olanağı sunmaktadır.
- ii. Devasa boyutlarda bilgi/veri elektronik ortamda bulut bilişimin de sunduğu imkanlarla depolanabilmekte ve kullanıma sunulabilmektedir. Politik alanda ve demokratik karar alım süreçlerinde bu veriler önemli rol oynamaktadır. Gerek yönetsel birimler gerekse de yurttaşlar içerik üretim-yayma-yönetim süreçlerine dahil olabilmektedirler.
- iii. İnternet ortamında oluşturulan anketler, forumlar, e-oylama uygulamaları, haber grupları, sanal toplantılar gibi iletişim kanallarının kullanımı, yurttaşların gerek kamu görevlileri ile gerekse de seçilmişler ve sivil toplum temsilcileri gibi araçlar ile etkileşim halinde olabilmelerini sağlamaktadır. Bu sayede bir demokratik diyalog alanının oluştuğu ifade edilebilirse de bu sürecin etkinliği, yurttaşın motivasyonuna ve aynı zamanda bu etkileşimin ne ölçüde kapsayıcı olduğu ile yakından ilişkilidir.³⁷

Dijital teknolojilerin, sunmuş olduğu araçlardan yararlanılarak yurttaşların demokratik süreçlere aktif katılımını sağlamak amacı ile kullanılmasını (Seifert & Rössel, 2019, s. 1) ifade eden dijital katılım ile bilgiye pasif erişim boyutundan aktif yurttaş katılımına geçilmesi mümkün olmaktadır (Backus, 2001, s. 3). Backus, bilginin pasif aktarımından aktif yurttaş katılıma doğru gerçekleşecek bu geçişin yurttaşların

³⁷ Dijital imkanlar ve internetin kullanımının yaygınlaşması ve doğurduğu imkanlar ile yeni kamusal alan olarak “siber mekan” kavramından söz edilmişti. Bu yeni alternatif kamusal alanın demokratikleştirici etkisinin verili kabul edilemeyeceği ve barındırdığı risk ve sınırlılıklar hakkında detaylı bir çalışma için bkz. Anthony G. Wilhelm, *Democracy in the Digital Age: Challenges to Political Life in Cyberspace*, Routledge, New York, 2000. Ayrıca bu konu, internetin yurttaşlar üzerinde daha önce olmadığı kadar yoğun bir denetim mekanizması kurması/kurduğu ile bağlantılı olarak “gözetim toplumu” tartışmalarında da yer bulmaktadır. Bu bağlamda yapılmış Türkçe çalışmalar için bkz. (Bozkurt, 2000; Dolgun, 2004; Gücüyener, 2011)

bilgilendirilmesi, temsil edilmesi, oy verme süreçlerine katılımlarının teşviki, yurttaşlara danışılması ve yurttaşların yönetsel süreçlere dahil edilmeleri doğrultusunda seyrettiğini belirtmektedir (2001, s. 3).

Tüm olumlu yönlerinin yanında, dijital çağda yurttaş katılımının birtakım dezavantajlı noktaları da bulunmaktadır. OECD tarafından 2003 yılında hazırlanan çalışma, güncelliğini korumaktadır (OECD, 2003, s. 60-68): Buna göre dijital katılım karşısındaki başlıca engelleri yukarıda da değinilen dijital bölüme konusu oluşturmaktadır. Gerekli teknolojik araçlara sahip olmayan kesimlerin dijital katılım sürecinin dışında kalması riski her zaman güncelliğini korumuş bir sorundur. Gençlerin katılım süreçlerinde aktif yer almasını sağlamak da bir diğer zorlayıcı nokta olarak ele alınmaktadır. Bunun yolu da toplumda bir katılım bilincinin yerleştirilmesinde yatmaktadır. Bir diğer sorun alanını ise toplanacak büyük boyutlardaki verinin depolanması ve işe yarar çıktılar haline gelecek biçimde işlenmesi süreci oluşturmaktadır. Bunun için uygun teknolojik altyapının, yeterli donanıma sahip bir uzman ekibinin ayrıca da söz konusu verilerin yurttaşların kişisel verileri olduğu düşünüldüğünde gizlilik ve güvenliği sağlayacak yeterli önlemlerin alınması zorunlu olmaktadır. Bunun dışında çok sık ve yoğun biçimde dijital katılım mekanizmalarının devreye sokulması, yurttaşlarda bir “yorgunluk” doğmasına ve katılımın azalmasına yol açma riskini barındırmaktadır.

Barındırdığı tüm avantaj ve dezavantajlar ile dijital çağda aktif yurttaş katılımı tartışmalı bir konudur. Aşağıda, katılımın kendi içinde ilerlemeci bir yapıya sahip karşılıklı etkileşim süreci olduğu kabulünden hareket ile aşama aşama aktif ve etkileşimci bir pratiğe evrilmesi, IAP2 (Uluslararası Halk Katılımı Örgütü-International Association for Public Participation, iap2.org) tarafından geliştirilen beş basamaklı katılım merdiveni baz alınarak incelenecektir.

3.3.1.1. Bilgilendirme (*Information*)

Yönetim süreci karşılıklı etkileşime dayanmaktadır zira kamu kurumu da olsa özel sektör kuruluşu da olsa salt bir tek kurum, hedeflenen sonuçları gerçekleştirme yolunda atılacak adımların organizasyonunu gerçekleştirmekte maddi/beşeri kaynak ve bilgi tekeline sahip olamamaktadır. Bu nedenle farklı kesimlerle iş birliği halinde yürütülecek bir süreç, ortak amaçlara ulaşma adına daha etkili olabilecektir.

Hükümetler ile kamu kurum ve kuruluşlarının yanı sıra yurttaşlar boyutunda da kamu yönetiminin işleyişinde daha fazla etki sahibi olabilmek, bu amaçla da yönetsel ve demokratik süreçlere daha fazla katılım önemli görülmektedir. Bu da yönetsel faaliyetlere katılımı sağlayacak uygun mekanizmaların inşa edilmesi ile mümkün olabilmektedir. Karar alma ve uygulama süreçlerinde yurttaşların çeşitli araçlarla (klasik olarak broşür, billboard, poster) yapılacak duyurular ile bilgilendirilmesi (Brodie, Cowling & Nissen, 2009) de bu yönde izlenecek yollardan ilki olarak kabul edilmektedir.

Yurttaşları tek yönlü biçimde yukarıdan aşağı bilgi akışı sağlamak anlayışı ile bilgilendirmek, müzakere ve geribildirim olanağını ortadan kaldırmaktadır. Bu nedenle yurttaşlarla derinlemesine/detaylı bilgi paylaşımında bulunmak ve geribildirim kanalları sunmak gerek güven tesisi gerekse de bu ilk basamakta nispeten aktif bir katılım sürecini sağlamak adına önemlidir.

Dijital çağa gelindiğinde klasik bilgilendirme mekanizmaları da yerini -özellikle- bilgi ve iletişim teknolojilerinin sunduğu imkanlar doğrultusunda elektronik kanallara bırakmıştır. İnternet kullanımı ile birlikte bilginin sınırları ortadan kalkmış ve siyasal ve yönetsel alanlarda internetin katkısına başvurulmasına yönelim başlamıştır (Eroğlu, 2006, s. 195). Özellikle yerel, bölgesel, ulusal ve ulusüstü ölçeklerdeki idari birimlerin web siteleri, sms bildirimleri, e-posta zincirleri gibi yollarla yurttaşları yönetsel süreçler hakkında bilgilendirmeler, gerek daha detaylı bilgi akışının sağlanabilmesi gerekse de

hızlı geribildirim olanağını doğurması bakımından yurttaşların daha aktif bir konum kazanmasını olanaklı kılmaktadır.

Tam da dijital teknolojilerin yurttaşlara bilgi akışını sağlamada önemini dikkate alarak bir uygulama geliştiren 79 bin 379 nüfuslu Fransız Rueil-Malmaison Belediyesi, COVID-19 pandemisi nedeniyle alınan kapanma ve izolasyon önlemleri hakkında yurttaşları bilgilendirmek adına bir katılım platformu kurmuştur (JaimeRueilParticipe.fr). İlk olarak 2018 yılında yurttaşların yaşadıkları bölge ile ilgili karar bütçe planlamasına aktif katılımını sağlamak amacı ile oluşturulan platform pek çok çevrimiçi oylama ve anket ile (aynı zamanda dijital araçlara erişimi sınırlı olanlar için fiziksel oy sandıkları ile) bölge için geliştirilen proje fikirlerini oylamışlardır. Bu dönemde platforma 30 binden fazla ziyaret gerçekleşmiş ve 2440 da oy kullanılmıştır. COVID-19 nedeniyle kapanmaya giden Rueil-Malmaison'da yönetim, yurttaşlar ile ve yurttaşlar arasında iletişimi arttırmak adına platformu daha etkili kullanmaya başlamıştır (ECNL, 2021, s. 17). *CitizenLab* internet sitesinde yer alan bilgiye göre 17 Mart-11 Haziran tarihleri arasında 43.000'den fazla oturum girişi gerçekleşmiş; şehir, platforma kaydolan 285 gönüllü terzi tarafından dikilen 30.000'e yakın maske satın almış; ihtiyaç sahibi ailelere 6000'den fazla yardım kolisi teslim edilmiş; izole durumda olan ve risk grubuna giren 353 kişinin temel ihtiyaçları da gönüllüler tarafından giderilmiştir (Beekers, 2020).

Rueil-Malmaison örneği göstermektedir ki dijital teknolojilerin en temel seviyede de olsa yönetim-yurttaş ilişkilerini geliştirmek, bilgi akışını dinamik hale getirmek ve yurttaşlar arasındaki etkileşimi arttırmak amacı ile düzenli biçimde kullanımı pasif bilgilendirme mekanizmalarından yurttaşların aktif rol aldığı katılım pratiklerine geçişi mümkün kılmaktadır.

3.3.1.2. Danışma (Consultation)

Katılımın bir diğer boyutu olan danışma “halkın kendisini bizzat etkileyecek bir konu/karar ile ilgili süreç başlamadan veya başladıktan sonra görüş bildirmesidir” (Aydın, 2019, s. 2126). Katılımın danışma boyutunda temel amaç, yapılması planlanan işte yurttaşların görüşlerinin ve geribildirimlerinin alınarak sonuçları daha ihtiyaç odaklı bir hale getirebilecek biçimde süreci hızlandırmaktır. Klasik olarak uygulanan yöntemler ise anketler, odak grup görüşmeleri, toplumsal yorumlar ve kamuya açık toplantılar ile yurttaş görüşlerinin alınması şeklindedir (Brodie, Cowling, & Nissen, 2009, s. 19).

Dijital çağda yurttaşların fikirlerine danışabilmek için çevrimiçi platformlar aracılığı ile uygun iletişim kanallarının sağlanması gerekmektedir. Burada kullanılacak en uygun yöntem olarak da akla çevrimiçi anket uygulamaları gelebilir. Elbette unutulmamalıdır ki yurttaşların görüşlerine danışılıyor olması bunların yönetim tarafında yanıt bularak karar alma süreçlerinde etkili olmasının garanti olduğu anlamına gelmemektedir. Ayrıca uygulanan anket çalışmalarının kapsamı, hedef kitlesi gibi parametreler de katılımın etkinliğini etkileyebilecektir.

Yurttaşların politika yapım süreçlerine bilgi ve iletişim teknolojilerinin ve internetin sağladığı araçlar ile dahil edilmesinin bir yöntemi de çevrimiçi referandumlardır. Belçika’nın 76 bin 265 nüfuslu Kortrijk şehrinde Ekim 2019 yılında ülkenin ilk dijital referandumuna ev sahipliği yapmıştır. Referandumda kent sakinlerine “Kortrijk kent merkezinin her ayın bir Pazar günü araç trafiğine kapatılması” hakkında görüşleri sorulmuştur. Kimlik bilgilerini girmelerinin ardından oylamanın gerçekleştiği çevrimiçi platforma erişim sağlayan yaklaşık 10 bin kişi “evet” veya “hayır” oylarını kullanmışlardır. %16 oranında bir katılımın gerçekleştiği oylama sonucunda %57 “hayır” oyu çıkmış ve proje gerçekleştirilmemiştir (vrtNWS, 2019). Kortrijk, Belçika’da dijital referandum düzenleyen ilk yönetim olma özelliğine sahiptir ve Belediye Başkanı Vincent

Van Quickenborne’a göre burada yaşayan yurttaşları bölgenin yönetimi hakkında alınacak büyük kararlara dahil etmenin en iyi yöntemidir (Lodewijckx, 2019).

3.3.1.3. Karar Alma Süreçlerine Katılım (*Involvement*)

Yönetmel ve demokratik süreçlere yurttaş katılımını yalnızca yukarıdan aşağı yönlü bilgilendirme ile gerçekleştirmek mümkün görünmemektedir. Kamu kurum ve kuruluşları ve/veya siyasi temsilciler ile aşağıdan yukarı yönlü bir iletişim faaliyetini sağlayacak kanalların da meydana getirilmesi bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Yurttaşların talep ve ihtiyaçlarını iletebilecekleri ve sunulan hizmetlere yönelik öneri ve şikayetlerini dile getirebilecekleri geribildirim mekanizmaları, bürokratik süreçlerin denetlenebilirliğini sağlama noktasında da önem arz etmektedir.

Özellikle düzenli gerçekleşen demokratik seçimler, medya organları aracılığı ile kamuoyu yaratma ve toplumsal hareketler gibi temel yöntemler dahi, yurttaşlara, seslerinin duyulmasının sağlandığı bir yapı içerisinde yaşamakta olduklarını düşündürebilecektir. Ancak Warschauer (2003)’a göre tüm bu araçlar da kendi içinde belirli sınırlılıklar barındırmaktadır: seçimler yalnızca belli dönemlerde yapılmaktadır ve seçim kampanyaları da bağış ve rüşvet gibi konulardan etkilenmektedir. Basın yayın organlarının ise reklam gibi maddi kaygılar yahut siyasi etkilerden bağımsız olup olmamaları bağlamında özgürlüklerinin kuşku götürür vaziyetleri bu süreçlerin kusursuz işlemediğini göstermektedir.

Katılımcı bütçeleme modeli, son dönemde kamusal süreçlere aktif yurttaş katılımını sağlamak adına gittikçe yaygınlaşan bir uygulama olarak ön plana çıkmaktadır.

“Pratik uygulamada katılımcı bütçeleme vatandaşlara ‘kendi çevrelerindeki ihtiyaçları önceliklendirme’, ‘diyalog kurma’, ‘yeni hizmetleri uygulamaya koyma’, ‘kente sahip çıkma’, ‘yönetime hesap sorma’, ‘kaynakları etkin şekilde kullanma’,

‘sorumluluk alma’ bilinci vermektedir. Vatandaşların katılımcı bütçelemede yer almalarını gerektiren süreçler; ‘fizibilite raporlarının hazırlanması’, ‘yerel konseye bütçe teklifi verilmesi’, bütçe onaylanma sürecinin denetimi, ‘üretim sürecinin takibi’, ‘hizmet dönüşümünün değerlendirilmesi’ süreçleridir” (Demirkaya, 2010, akt. Ergen, 2012, s. 324-325).

Katılımcı bütçeleme modeli, aktif yurttaşlığı teşvik etme hedefinin yanı sıra -kent- yönetimleri ile yurttaşlar arasındaki etkileşimi geliştirmenin önemli bir yoludur. Paris Belediyesi, 2014’ten beri katılımcı bütçeleme modelini başarılı bir biçimde yürütmektedir. Çevrimiçi ve geleneksel oylama yöntemleri ile gerçekleştirilen karar verme süreci sonunda yurttaşların bütçe belirleme prosedürlerine dahil olması sağlanmaktadır. 2014 yılından 2019 yılına kadar Paris Belediyesi’ne toplam 11 bin 253 proje fikri sunulmuş, yaklaşık yüz bin kişinin katılımı ile gerçekleştirilen oylamalar sonucunda seçilen projeler de uygulamaya konulmuştur³⁸. Fransa’nın dışında İspanya da söz konusu modelin uygulandığı ülkelerden birisidir. Bir açık-kaynaklı çevrimiçi proje platformu olan “decidim.org” vasıtası ile binlerce yurttaş karar alma süreçlerine katılmakta, proje tekliflerinde bulunabilmekte ve kararların uygulanma sürecini yakından izleyebilmektedir (SODEMSEN, 2021, s.208-212).

3.3.1.4. İş Birliği (Collaboration)

Katılımcı ve hizmetlerin kullanıcısı konumundaki yurttaşların yönetenler ve birbirleri ile arasında tesis edilecek iş birliği, alınacak/alınan kararların kabul edilebilirliğini ve uygulanabilirliğini etkilemektedir (Aydın, 2019, 2127). Katılımın bu seviyesinde, gücün hükümet ve yönetilenler arasında adeta bu süreçte partner olarak yer alıyorlarmış gibi paylaştırılması söz konusudur. Yurttaşlardan ve farklı düzeylerde

³⁸ Paris, yatırım bütçesinin %5’ini 2014’ten 2020’ye kadar katılımcı bütçeleme yoluyla harcamayı planlamıştı ve bu da toplam yarım milyar Euro’yu temsil etmekteydi (Verhaeghe, 2018).

paydaşların temsilcilerinden oluşan danışma komiteleri, katılımcı karar alma sürecinde oydaşmacı iş birliği boyutunda başvuru yapılarıdır (Brodie, Cowling, & Nissen, 2009, s. 19).

Bu basamaktaki ilk örnek uygulama, Antalya Muratpaşa Belediyesi'nin yurttaşlar arasındaki etkileşimi kolaylaştırmak ve hızlandırmak adına kurmuş olduğu Türkiye'nin ilk dijital demokrasi ve dayanışma uygulaması olma özelliğine sahip "komsumeclisi.com" platformu Belediye Başkanı Ümit Uysal'ın sözleri ile medyaya şu şekilde tanıtılmıştır (cnnturk.com, 2020):

"Komşuluk kavramı bizim kültürümüzde çok değerli. Zor günlerde yardım etmek isteyen insanımız da çok, yardım almaya ihtiyacı olan insanımız da çok. Biz, bu iki grup insanı internette bir araya getiriyoruz. İhtiyaç sahibi komşularımız, www.komsumeclisi.com üzerindeki formu doldurarak başvuruda bulunacak. Sosyal Yardım İşleri Müdürlüğü'müzün, 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu ile Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetleri Hakkındaki yönetmeliğine göre kamu verilerinden yapacağı kontrolün ardından gerçek ihtiyaç sahibi komşularımız belirlenecek ve sisteme dahil olacak. Sistemin diğer yanında ise yardımsever komşularımız olacak. Onlar da desteklerini komsumeclisi.com üzerinden, sistem içinde yer alan marketler aracılığıyla gerçekleştirecek. Destekler, ihtiyaç sahibi komşularımıza marketlerce teslim edilecek gıda destek kolisi ya da yine sistem içindeki marketlerde kullanabilecekleri alışveriş çeki olarak ulaştırılacak. (...) Belediyemiz burada, sadece, yardım eden ve yardım alanı buluşturan platformun sahibi. Komşu Dayanışma Sistemi, bizim kültürümüzün, geleneklerimizin, yardımseverliğimizin dijital ortama aktarılmış halidir. "

Yukarıda yer verilen açıklamadan hareketle dijital Komşu Dayanışma Sistemi'nin dikkat çeken özelliği, tıpkı katılımın iş birliği basamağının açıklanmasında da yer verildiği gibi tarafların hiyerarşik bir yapı ile değil ortak paydaş/partner olarak hareket ediyor olmalarıdır. Bu platformda, belediye ve yurttaşlar arasında yardım alan-yardım

eden, hizmet sunucu-hizmetin kullanıcısı gibi dinamikler yerine, belediyenin yalnızca kurulan platformun sahibi olarak pasif konumda olduğu ve yurttaşların birbirleri ile etkileşime geçerek süreci yürüttükleri vurgulanmaktadır. Kısacası, söz konusu dijital katılım platformunun sağlayıcısı ve aktif katılımcılar olarak yurttaşlar arasında iş birliğine dayalı bir etkileşim sağlanmaktadır.

Katılımın iş birliğine dayalı ilişkiler temelinde yükselen uygulamalarına ikinci bir örnek için de Avusturya'nın 200 binden fazla nüfusa sahip Linz kentinde yaşayan yurttaşların istedikleri yer ve zamanda istedikleri konuda politika önerisi sunabilmelerine imkan tanıyan dijital demokrasi platformunu göstermek yerinde olacaktır.

“Şehrin *CitizenLab*³⁹ tarafından desteklenen yeni platformu, vatandaşların fikirlerini şehirle herhangi bir zamanda, herhangi bir konuda paylaşımlarına olanak tanıyan aşağıdan yukarıya bir katılım özelliği olan yurttaş tekliflerini içermektedir. 60 gün içinde diğer yurttaşlardan 30 oya ulaşan projeler, şehir tarafından dikkate alınmakta; yazarlar fikirlerini tartışmak ve sonunda ilgili yerel uzmanlarla görüşmek için belediye binasına davet edilmektedir” (Cuau, 2020).

Bu aşamadan sonra da eğer yurttaşın sunduğu öneride spesifik bir konuda uzman görüşüne ihtiyaç duyuluyor ise bu imkan sağlanmakta (<https://innovationshauptplatz.linz.at/en/>) ve karşılıklı görüş alışverişine dayanan, yurttaşların fikirlerini paylaşımlarını teşvik eden bu dijital platform aracılığı ile kenti ilgilendiren projelerin belirlenmesi sürecinde aktif katılım sağlanmaktadır.

³⁹ CitizenLab, Citizenlab,- benzer pek çok sivil teknoloji platformu gibi- daha güçlü topluluklar için kentler ve burada yaşayan topluluklar arasında iletişimi ve iş birliğini kolaylaştıran bir dijital demokrasi platformudur. Kent sakinleri kendi fikirlerini yayınlabilir, tartışabilir ve oylayabilir veya şehirlerinin düşündüğü projeleri ve programları oylamayı, önceliklendirmeyi ve finanse etmeyi seçebilir. 18'den fazla ülkede 300'den fazla yerel yönetim, politikalarını 200.000'den fazla vatandaşın oluşan büyüyen bir toplulukla birlikte oluşturmak için halihazırda CitizenLab'ı kullanmaktadır (CitizenLab, 2021).

3.3.1.5. Yetkilendirme (*Empowerment*)

Katılım merdiveninde en yüksek seviyeyi yetkilendirme basamağı oluşturmaktadır. İdeal olarak, yurttaş, bir topluluğun eşit bir üyesi olarak kabul edilen, diğer tüm yurttaşların haklarını tanıyıp saygı duyan ve katılım için aktif olarak sorumluluk üstlenen bir bireydir. Katılım sürecinin farklı basamaklarının ele alındığı bu başlık ile görüldüğü gibi, yurttaşların toplum yaşamına katılımı, sürece güven duymaları ve nasıl katkıda bulunabileceklerini keşfetmeleri boyutları ile birlikte gelişen, adım adım ilerleyen bir süreçtir.

Higgins (1999), topluluk yaşamına katılarak -yurttaşlık pratiği sergileyerek- kişinin yaşamı üzerinde bir kontrol duygusu ve yüksek bir aidiyet ve toplumsal yapıya üyelik duygusu- özünde bir güçlenme/yetkilenme duygusu elde edilebileceğini ifade etmektedir. Bu pratikler yurttaş jürileri, oylamalar gibi karar alma yetkisinin kısmi devri ile oluşacak mekanizmalarla gerçekleştirilebilmektedir (Brodie, Cowling, & Nissen, 2009, s. 19). Yetkilendirme aşamasında esas amaç belli bir konuda son kararı verme yetkisinin yurttaşlara verilmesidir.

Birleşmiş Milletler'in 2020 yılında yayınlanan e-Devlet Anketi Raporu'nda, elektronik platformların çoğalmasının daha geniş veya daha derin katılımı sağladığı konusunda bir belirsizliğin mevcut olduğu ifade edilmektedir. Rapor'a göre, çoğu durumda e-katılım/dijital katılım oranı düşük kalmaktadır çünkü teknolojiye erişim ve dijital becerilerle ilgili nedenlerin de ötesinde, çevrimiçi katılım motivasyonlarının anlaşılabilmesi ve kamu kurumlarının gündem belirleme ve karar verme gücünü paylaşma konusundaki isteksizliği, diğer birçok faktörün yanı sıra gözlemlenen sınırlı ilerlemede önemli bir rol oynamaktadır (United Nations, 2020). Özellikle yönetsel anlamda düşünüldüğünde, yurttaşlar kamu hizmetlerinin aktif kullanıcılarıdır. Bu nedenle bürokrasi/bürokrat odaklı uygulamalar yerine yurttaşların bulunduğu şartlara duyarlı,

dinamik talep ve ihtiyaçlarını gidermeye yönelik yurttaş odaklı uygulamaların ve bunları sağlayacak mekanizmaların ortaya koyulması önem arz etmektedir.

Yurttaşların yerel, bölgesel ve ulusal ölçekte yönetim birimlerine daha hızlı ve etkin bir biçimde geribildirim sağlayabilmelerinin yolları dşnldğnde akla ilk olarak bilgi ve iletişim teknolojilerinin -başta internet- imkanlarından yararlanmak gelmektedir (Seifert & Rssel, 2019). Nitekim elektronik demokrasi uygulamaları denilince ilk akla gelen e- seçim, e-referandum ve e-oylama gibi sistemler (Council of Europe, 2009, s.7) de bu düşünce ile geliştirilmiştir. Bu yöntemin de birtakım güçlük ve sorunları vardır. Özellikle, eğer belirli merkezlere yerleştirilen kiosklar aracılığı ile gerçekleştirilecek bir elektronik oy kullanma işlemi yerine her yurttaşın mekansal olarak sınırlanmadan oy kullanabileceği bir sistem söz konusu ise akla dijital bölünme bağlamında her hanede bu oy verme işlemini gerçekleştirecek araçların yahut internet erişiminin olmayabileceği unutulmamalıdır. Bu durumda ekonomik eşişsizliklerden kaynaklanan bir dijital uçurum, oy verme sürecinde katılımı sorunlu hale getirebilecektir.

Birleşmiş Milletler tarafından geliştirilen e-Katılım Endeksi (*e-Participation, EPI*) de yurttaşlar ile devlet arasında oluşturulan çeşitli katılım kanalları üzerinden ülkeleri değerlendirmeye almaktadır. e-Devlet Endeksi'ne tamamlayıcı nitelikte olan e-Katılım Endeksi'nin odaklandığı temel noktaların, yukarıda katılım için sunulan beş basamaktan nden oluştuğu görülmektedir: endeks, devletten yurttaşa bilgi paylaşım olanaklarını ölçümlemek için e-bilgilendirme (*e-information sharing*), karar alma süreçlerine uyum için e- karar verme (*e-decision-making*) ve özellikle politika yapım süreçlerinde paydaşların karşılıklı etkileşimi ile yurttaşların dahil olabilmesi için e-danışma (*e-consultation*) boyutlarına odaklanmaktadır (United Nations, 2020, s. 250). Bu başlıklar altında gerçekleştirilen anketlerde temel inceleme noktalarını ise

- i. Yurttaşların bilgi edinme hakkı kapsamında hükümet verilerine erişim imkanlarının durumu,

- ii. Çevrimiçi kamu hizmetlerinin geliştirilmesi noktasında yurttaşlardan gelecek geribildirimler,
- iii. Sosyal medya, çevrimiçi anketler veya çevrimiçi tartışma forumları gibi yurttaşların fikirlerini yansıtabilecekleri araçların mevcudiyeti

gibi yurttaş katılımını ve devlet-yurttaş etkileşimi ölçümlemeyi hedefleyen konular oluşturmaktadır.

Toparlamak gerekirse, hayatın her alanını etkileyen yeni dijital teknolojiler ile bilgi ve iletişim teknolojileri sosyal bilimler alanında da büyük önem verilen ve farklı etkileri ilgi ile incelenen bir nesne durumundadır. Yönetmel, toplumsal ve siyasal alanlarda katılımın olmadığı bir dijital çağ fikrini düşünmek neredeyse imkansız hale gelmiştir. Dijital dünyaya aktif katılımı mümkün kılacak araçlara ve bunları kullanacak yetenek ve isteğe sahip olmak, yurttaşın içinde yaşadığı topluma ait olma hissini de beraberinde getirebilecektir.

Çalışma kapsamında, dijital teknolojilerin yardımı ile hükümetler ve yurttaşlar arasındaki ilişkiyi, yukarıdan aşağıya tek yönlü bilgi aktarımından karşılıklı etkileşim ve iş birliğine dayalı katılımcı süreçlere dönüştürmekte etkin bir role sahip olan sivil teknolojiler (*CivicTech*) ve bu alanda çalışan belli başlı girişimlere değinmekte fayda görölmektedir.

3.4. Dijital Çağda Yurttaş Katılımı İçin Sivil Teknoloji (*CivicTech*) Platformları

Yurttaş katılımını teşvik eden ve etkinliğini artıran faktörler bağlamında sivil teknoloji girişimlerine de değinmek yerinde olacaktır. Kamu kurumları ve yurttaşlar arasında var olan boşluğun, demokratik uygulamaların etkin şekilde hayata geçirilebilmesi karşısında bir sorun olduğu ve aktörlerin katılım için motive edilerek

harekete geçirileceği aracı kurum veya platformların varlığının gerektiği fikrinin (Pattie, Seyd & Whiteley, 2004), sivil teknoloji (*civic technology* veya *CivicTech*) platformlarının ortaya çıkışında itici güç olarak kabul edilmesi mümkün görünmektedir.

Dünya Bankası (<https://www.worldbank.org/en/programs/govtech>), sivil teknolojilerin kullanım amacını şu şekilde açıklamaktadır:

“Yurttaşların geri bildirimi ve şikayet yönetimi mekanizmalarını içeren sivil teknoloji araçlarının geliştirilmesi ve dağıtılması, bağlantının yüksek ve düşük olduğu ülkelerde, basit teknoloji ve ücretsiz açık kaynak uygulamaları kullanılarak yapılabilir. Sivil teknoloji faaliyetleri, hizmet sözleşmeleri, uygulama ve izleme mekanizmaların barındıran hizmet standartları gibi hesap verebilirlik araçlarına ve hükümetin daha fazla şeffaflık için çabalarını ilerletmek için teknolojinin kullanımına odaklanır.”

Sivil teknolojiler, yurttaşları bilgilendirmeye, onları birbirine bağlamaya ve kamu yararı için birlikte çalışmak üzere hükümetleriyle etkileşim kurmalarını sağlamaya odaklanmaktadır. Sivil teknolojilerin faydalarını görmek kolaydır: yurttaşların birbirleriyle bağlantı kurmasına ve hükümetleriyle konuşmasına yardımcı olarak onları güçlendirmekte ve sosyal değişimi beslemektedir (Ransbeeck, 2019). Ayrıca, hükümetlerin, yurttaşlarının ne istediğini ve neye ihtiyaç duyduğunu daha iyi anlamasına yardımcı olabilmektedir.

Etkin ve etkili biçimde tasarlanıp kullanılan bir sivil teknoloji platformu, geniş katılımı ve bir topluluğa aidiyet hissini sağlama olanağı sunması bakımından kıymetlidir. Bunun için ise veri toplama ve işleme süreçlerindeki karmaşıklığın ortadan kaldırılması gereklidir (May & Ross, 2018). Sürecin organizasyonundaki veri sağlayıcılar ve hizmet kullanıcıları olarak yurttaşların tecrübeleri sonucundaki geri bildirimlerine açık olmak, bir iletişim ortamı sağlamak katılım ve etkileşimi sağlamak açısından önem taşımaktadır.

Dünyanın pek çok yerinde sivil teknoloji platformları, hükümetler ve yerel yönetimler ile yurttaşlar arasında dijital teknolojiler yardımı ile etkileşimin artırılması

için köprü görevi üstlenmektedir. Faaliyet alanlarına göre sivil katılımı kolaylaştırmaya adanmış hizmet veya ürünler sunan başlıca sivil teknoloji platformları:

- i. Yurttaşların sanal ortamda politikadan kültüre, yemek tariflerinden seyahate kadar çok çeşitli konularda etkileşim ve paylaşımlarının arttırılmasına odaklanan *Meetup* ve *mySociety*,
- ii. Dijital devlet uygulamalarının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasına odaklanan *Open Government Partnership (OGP)*, *Code for America*, *e-Estonia* ve *Government Digital Service (GDS)*,
- iii. Yönetim ve siyaset alanlarında alınan kararlarda etkide bulunma misyonuna sahip *Change.org*, *WikiLeaks* ve *38 Degrees*,
- iv. e-Demokrasi uygulamalarının yaygınlaştırılması, yurttaşların güçlendirilmesi, yurttaş görüşlerinin yöneticilere ulaştırılması, karar alma süreçlerinde yönetim birimleri ile birlikte hareket edilmesini sağlamak gibi amaçlar için çalışan ve yurttaşlar ile -özellikle- yerel yönetimler arasında aracılık pozisyonu üstlenen *CitizenLab*, *Démocratie Ouverte*, *FixMyStreet*

Bu girişimlerden *CitizenLab*'in çalışma prensibi hakkında yapılmış olan aşağıdaki açıklama, dijital teknolojilerin yurttaş katılımını arttırmaya yönelik olarak sivil teknoloji platformlarında nasıl kullanıldığına dair bir fikir edinilmesi açısından fayda sağlayacaktır (CitizenLab, 2021):

“Yurttaşlardan gelen veri girdileri platformda toplandıktan sonra, CitizenLab kentlerin bu girdiyi yönetmesini ve kullanmasını kolaylaştırır. CitizenLab, geleneksel moderasyon ve atama özelliklerine ek olarak (aracın mevcut idari iş akışlarına sorunsuz bir şekilde uymasını sağlamak için tasarlanmıştır), ayrıca kendi Doğal Dil İşleme teknolojisini de geliştirmiştir. Entegre makine öğrenimi algoritmaları, yurttaşlardan gelen metin girişini işler ve yapılandırılmamış verileri açık ve eyleme

geçirilebilir bilgi parçacıklarına dönüştürür. Yorumlar bir arada gruplandırılır, sınıflandırılır ve bir harita üzerinde işlenir, bu sayede yöneticilerin seçmenlerden gelen anlamlı içgörüler toplamasına yardımcı olur. Ayrıca bu güvenilir verilere erişim sağlayarak hükümetler daha iyi kararlar alabilir ve böylece politika kararlarına yönelik desteği geliştirebilirler.”

Özetle, dijital teknolojilerin, insanların demokratik süreçlere katılımını kolaylaştırmak ve bunun yanı sıra aktif katılım pratiğinde bulunmak konusunda motivasyon ve becerilerini arttırmak anlamında olumlu ve dönüştürücü etkileri bulunmaktadır. Sivil teknolojiler olarak Türkçeleştirilmiş *CivicTech* uygulamaları da bireylerin salt kamu hizmetlerinin pasif tüketicileri olmaktan çıkıp aktif yurttaşlar haline gelmesine yardımcı olmaktadır.

SONUÇ

Tarihsel süreç boyunca yaşanan toplumsal, ekonomik ve kültürel değişimler bireye ve devlete bakışı etkilemiş ve bu da yurttaşlık tartışmalarının dinamik bir biçimde farklı boyutlar kazanarak inceleme nesnesi olmaya devam etmesine yol açmıştır. Teknolojik gelişmeler de toplum yaşamını etkileyip dönüştüren bir etkiye sahip olmuştur. Bu doğrultuda bilgi ve iletişim teknolojilerinde atılan adımlar, iş görme ve insanların yaşayış biçimlerinden yönetsel ve siyasi arenaya kadar yeni tanımlar ve yaklaşımlar geliştirilmesi ihtiyacını beraberinde getirmiştir.

Veri (*data*), dünyadaki en önemli değerlerden biri haline gelmiştir ve hızlı teknolojik değişimin diğer yönleriyle birlikte hükümetler için potansiyel olarak dönüştürücü bir fırsat sunmaktadır. Hükümetler, hızla gelişen teknolojik atmosferde seyretmekle kalmayıp aynı zamanda dijital devrim çağında devlet ve toplumlarının geleceğini şekillendirebilmek, sürece adapte olabilmek adına bir çaba içerisindeyler. Bu doğrultuda yaşanan dijital dönüşümden yurttaşlık teori ve pratikleri de nasibini almıştır.

“Yeni girişimler ve teknolojik imkanlar yurttaşları nasıl daha etkili ve güçlü kılabilir?” Bu soru üzerine düşünüldüğünde bulunan cevaplar kademe kademe -yukarıdan aşağı doğru- öncelikle devletin teknolojik gelişmeleri karar alma süreçleri ve hizmet görme biçimlerine uyarlaması, zamanla yurttaşların yönetim faaliyetinde söz hakkına sahip olabilmesi ve gerek siyasiler gerekse de kamu kurumları ve çalışanları ile daha kolay etkileşime geçebilmeleri için farklı kanalların açılması ile yeni yöntem ve süreçler olmuştur. E-devlet, m-devlet, e-demokrasi, e-yönetişim, dijital devlet gibi farklı isimler olsa da her biri dijital teknolojilerin yönetim ve siyaset alanlarında toplum yaşamını nasıl etkilediğini ifade etmek için kullanılan bu kavramlar, devlet-yurttaş etkileşimi bakımından da yenilikçi potansiyele sahip olan teknolojik gelişmelere adaptasyon sağlamak adına atılan adımları ifade etmektedir.

Birinci ve İkinci Sanayi Devrimi (Endüstri 1.0 ve Endüstri 2.0) ve dünya savaşları göstermiştir ki teknoloji yalnızca üretim, savaş yahut da tüketim ile ilişkilendirilecek makine veya sistemlerden daha fazlasıdır. Öyle ki, yeni teknolojiler insan yaşamını, ekonomiden eğitime pek çok alanda etkilemekte, toplumların ve yönetimlerin değer yargılarını ve dünyaya bakış açılarını şekillendirmekte önemli bir rol üstlenmektedir. Özellikle Üçüncü Sanayi Devrimi (Endüstri 3.0) ile dijital imkanların yaygınlaşarak cep telefonu ve bilgisayar gibi teknolojilerin gündelik hayata gitgide daha çok hakim olması ile bir elektronik kültür ortamı doğmuştur. Büyük veri analizi, yapay zeka, arttırılmış gerçeklik, blokzinciri gibi yeni teknolojilerin artan bir hızla toplumları dönüştürdüğü, veri madenciliğine ve dolayısıyla temelde bilgiye verilen önem ile bilgi toplumu veya Dördüncü Sanayi Devrimi (Endüstri 4.0) olarak adlandırılan döneme girilmiştir. İnsan faktörünün geri getirilip makine ile insan arasındaki etkileşim çerçevesinde şekillenen, insanların robotlar ve makinelerle sürekli ve verimli bir ilişki içinde olduğu bir sistemin hedeflendiği son model ise Beşinci Endüstri Devrimi (Endüstri 5.0 ya da Toplum 5.0) olarak adlandırılmaktadır.

Günümüzün bilgiye dayalı toplum yapısının yönetim anlayışında da katılım, aktif yurttaşlık, açıklık, hesap verebilirlik gibi kavramlar etrafında şekillenen yeni yönetim modelleri, dijital çağın getirdiği değişiklikler ile yeniden şekillenmektedir. Sürekli gelişim gösteren yeni teknolojileri yalnızca insan kullanımına adanmış basit birer araç olarak görmek yerine hem bu karmaşık yapıların olumlu ve olumsuz etkilerinin anlaşılabilmesi hem de bireysel, örgütsel ve toplumsal düzeylerde hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu da söz konusu teknolojik olanak ve değişimlerden etkilenen her kesimin rol alacağı bir iş birliği ortamı ile mümkün olabilir.

Yeni teknolojilerin bireylerin yaşamını ve toplulukları nasıl ve ne ölçüde etkilemekte olduğuna yönelik fikir ve geri dönüşlerin paylaşılmasının sağlanması, bu görüşlere önem verilmesi önemlidir. Zira bireyler ve toplumlar salt tüketici veya seçmen

kitlesi değil, bu teknolojiler ile dönüşen ve yeniden tasarlanan hayatı yaşamakta ve yaşayacak olanlardır. Dolayısıyla gerek bireysel gerekse de çeşitli toplumsal hareketler veya sivil toplum örgütleri kanalı ile seslerini duyurabilmeleri, bu sayede paydaşlarla oluşturulacak iş birliği mekanizmaları ile yönetsel ve toplumsal çıkarların bir ortak paydada buluşabilmeleri sağlanmalıdır.

İş görme yöntemlerinden insan ilişkilerine, ekonomiden yönetim pratiklerine kadar çok geniş bir skalada etkili olan dijitalleşmenin, devlet-yurttaş ilişkilerini de bir dönüşüme uğratması beklenen bir sonuç olmuştur. Bilginin merkezi önemde olduğu ve bilgi kaynaklarına erişimin hızlı ve kolay, insanlar arası etkileşimin de fiziksel sınırları aşarak zaman ve mekandan bağımsız kolaylıkla gerçekleşmesinin mümkün hale geldiğı dijital çağda, dijital dünyaya aktif katılımın olmadığı bir yapı mümkün görünmemektedir.

Katılımın klasik boyutları olarak düşünülebilecek siyasi partilere üyelik, seçimlerde oy kullanma, sivil toplum örgütlerine üyelik, protestolarda yer almak gibi yöntemler dijital teknolojilerin bilgiye erişim ve iletişimi çok daha hızlı ve kolay hale getirmesi ve yurttaş ile etkileşimin öneminin gittikçe artması ile bir dönüşüme girmiş ve dijital katılım pratikleri ortaya çıkmıştır. Bu yeni katılım anlayışı, yurttaşların yönetsel ve siyasal kararların alınması ve uygulanması süreçleri hakkında -daha hızlı ve kolay- bilgi sahibi olmasını, ilgili konularda yurttaşlardan yönetime veya yönetimden yurttaşla daha yoğun danışma ve geribildirim döngüsü sağlama imkanını, kamu hizmetlerinin görülmesi noktasında sürece katkıda bulunulması olanağını arttırmıştır. Ayrıca elektronik oylama, yurttaş katılımını ve etkileşimini iyileştirmeye ve arttırmaya yönelik oluşturulan dijital platformlar gibi yeni uygulamaların da aktif katılımı arttırdığı düşünülmektedir.

Yurttaşların farklı ölçeklerde yönetim birimleri ile karar alma süreçlerinde ve toplum yaşamında aktif katılımını sağlayacak ve kolaylaştıracak mekanizmaların varlığı son derece önemli bir gündem konusudur. Bireysel boyutta düşünüldüğünde dijital katılım ile özellikle internetin ve mobil teknolojilerin sunduğı olanaklar sayesinde zaman

ve mekana olan bağımlılık ortadan kalkmıştır. Söz konusu araçlara ve bunları kullanacak yetenek ve isteğe sahip olmak, yurttaşın içinde yaşadığı topluma aidiyet hissini de beraberinde getirebilecektir.

Dijital katılım ve aktif yurttaşlık ilişkisi üzerinde düşünüldüğünde, olumlu etkileri olsa da birtakım sınırlılık ve risklerin de mevcut olduğu görülmektedir. İlk olarak değinilmesi gereken konu, dijital bölünmedir. Yaş, dil, eğitim, refah seviyesi, dijital teknolojilere erişimde herkesin eşit durumda olmaması gibi farklılıklar nedeni ile her kesimin dijital katılım sürecine dahil olma imkanının olmaması, dezavantaj doğurmaktadır. Ayrıca dijital bölünmeyi görünür kılan eşitsizliklerin yanı sıra bireylerin dijital yurttaşlık deneyimlerini etkileyen bir diğer unsur da bizzat kendi isteksizlikleri de olabilmektedir. Bu isteksizliğin sebebi teknik bilgi eksikliği olabileceği gibi aksine anket, çevrimiçi oylama, forum vb. dijital katılım uygulamalarının çok fazla/sık gerçekleştirilmesinin verdiği bir yorgunluk da olabilir. Ayrıca bu durum, daha küçük ölçekteki kararların ele alındığı uygulamaların dışında ulusal düzeyde katılımı da olumsuz etkileme riskini barındırmaktadır. Son olarak ise dijital teknolojilerin büyük bir veri kaynağı kullandığı düşünülürse, kişisel verilerin korunması bağlamında güvenlik ve mahremiyet düzleminde de düşünülmesi gerekmektedir.

Yurttaşlığın dışlayıcı doğası düşünüldüğünde (özellikle ırk ve cinsiyet temelli kimlik bağlamında) dağıtık hesap defteri olarak da adlandırılan blokzinciri teknolojisi ile daha da iyileştirilecek kimlik yönetimi sistemi, yurttaşlığın bu dışlayıcı yapısını da sağlamlaştırmaktan daha fazlasına yol açmayacaktır (Gstrein & Kochenov, 2020). Bu açıdan düşünüldüğünde yapay zeka teknolojileri söz konusu olduğunda ele alınan önemli bir tartışma başlığı olan önyargı (*bias*) konusu da dijital çağda yurttaşlık tartışma ve pratiklerinin -doğal olarak- eşitlikçi, katılımcı ve şeffaf olacağı varsayımını zayıflatabilecek etkiye sahiptir.

Sonuç olarak, yeni nesil teknolojik gelişmelerin, bilgi paylaşımını ve bu yolla paydaşlar arasındaki karşılıklı etkileşimi arttırdığı, demokratik katılım mekanizmalarının işlerliğine katkıda bulunduğu ve yurttaşların yönetsel ve toplumsal alanlardaki aktif katılım pratiklerine olumlu etki sağladığı görülmektedir. Elbette unutulmamalıdır ki, yerel, bölgesel veya ulusal ölçeklerde yönetsel ve siyasal süreçlere aktif yurttaş katılımının gerçekleştiği bir yapıyı inşa etmenin yanında, bunu sağlayacak katılımcı inovasyonların teknik yeterliliği, yurttaşların dijital okur-yazarlık seviyeleri ve bunun yanında katılım faaliyetine dönük motivasyonları ve gerek tekil gerekse de örgütsel katılım bilincinin yerleşmesi gibi konular da dijital çağda aktif yurttaşlığın deneyimlenmesinde belirleyici etkiye sahiptir.

KAYNAKÇA

- 8 Principles of Open Government Data: David Orban's Interview with Larry Lessig. (2007). <https://opengovdata.org/> adresinden alındı
- Ağaoğulları, M. A., Çulha Zabcı, F., & Ergün, R. (2009). *Kral-Devletten Ulus-Devlete*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Ağaoğulları, M. A. (1989). Fransız Devriminde Birey-Devlet İlişkisi (1789-1794). *AÜ SBF Dergisi*, 44(03), 195-228.
- Ağaoğulları, M. A., & Köker, L. (1991). *İmparatorluktan Tanrı Devletine Siyasal Düşünceler*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Akman, E., Negiz, N., Akman, Ç., & Kiriş, H. M. (Dü). (2018). *Dijital Çağın Etkisinde Yönetim – Siyaset – Kent*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Akman, E., Negiz, N., Akman, Ç., & Kiriş, H. M. (2018). Her Şey Dijitalleşiyor, Güncelleme Yapmadan Yaşayamazsınız! E. Akman, N. Negiz, Ç. Akman, & H. M. Kiriş (Dü) içinde, *Dijital Çağın Etkisinde Yönetim – Siyaset – Kent* (s. 1-21). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Aktan, C. C. (2015). İdeal Devlet ve İyi Yönetim: Temel İlkeler, Kurallar ve Kurumlar . *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 50-60.
- Aquinas, T. (2020). Aristoteles, Politika 3.1-3'ün Özeti: Vatandaşlık Sorunu. A. Öztürk, & D. Özsel (Dü) içinde, *Yurttaşlık ve Demokrasi* (C. C. Çevik, Çev., s. 329-342). Ankara: Nika Yayınevi.
- Aristoteles. (1975). *Politika* (1 b.). (M. Tunçay, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Armağan, M. V. (2018, Eylül). Bilgi Toplumunda Akıllı Şehirler ve Katılımcı Yurttaşlık. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Ankara.
- Ashrafian, H. (2015). Artificial Intelligence and Robot Responsibilities: Innovating Beyond Rights. *Science and Engineering Ethics*(21), 317-326. doi:<https://doi.org/10.1007/s11948-014-9541-0>
- Aslan, D. (2020). *Dijitize Etmek, Dijitalleşme, Dijital Ürün*. Nisan 16, 2021 tarihinde Deha20: <https://www.deha20.com/index.phpindex.php?url=yazilar/detay/dijitize-etmek-dijitallesme-dijital-urun%C2%A030-04-2020-20-27-05> adresinden alındı
- Atzori, M. (2015). Blockchain Technology and Decentralized Governance: Is the State Still Necessary? Haziran 27, 2021 tarihinde https://www.academia.edu/23719128/Blockchain_Technology_and_Decentralized_Governance_Is_the_State_Still_Necessary adresinden alındı
- Aydın, A. (2019, Mart). Olumlu ve Olumsuz Manası ile Siyasal Katılım Türlerinin İncelenmesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10(17), 2119-2138. doi:10.26466/opus.509050
- Backus, M. (2001). *E-Governance and Developing Countries: Introduction and examples*. Research Report No. 3.

- Bali, M. (2016). *Critical Digital Citizenship: Promoting Empathy and Social Justice Online*. Connected Learning : <https://clalliance.org/blog/critical-digital-citizenship-empathy-social-justice-online/> adresinden alındı
- Barlow , J. P. (1996, February 8). *A Declaration of the Independence of Cyberspace*. Mart 14, 2021 tarihinde Electronic Frontier Foundation (EFF): <https://www.eff.org/cyberspace-independence> adresinden alındı
- Bauböck, R. (1994). *Transnational Citizenship: Membership and Rights in International Migration* . Aldershot: Edward Elgar Publishing.
- Beekers, E. (2020, 08 26). *Case study: Rueil-Malmaison creates a lasting online community to lead covid recovery*. Mayıs 18, 2021 tarihinde citizenlab: <https://www.citizenlab.co/blog/case-study/case-study-rueil-malmaison-creates-a-lasting-online-community/> adresinden alındı
- Belge, Z. S. (2020-1). Aktif ve Pasif Yurttaşlardan Oluşan Toplumlarda Planlama Süreci ve Plancının Rolü. *idealkent*, 11(29), 350-371. doi:10.31198/idealkent.681057
- Bilim, Teknoloji ve Yenilik Kurulu, Japonya Hükümeti. (2015). *Report on The 5th Science and Technology Basic*. https://www8.cao.go.jp/cstp/kihonkeikaku/5basicplan_en.pdf adresinden alındı
- Birch , A. (1993). *The Concepts and Theories of Modern Democracy*. London: Routledge.
- Blockchain Türkiye Platformu. (2019). *Blokzinciri Teknolojisi Terminoloji Çalışması*. (Ö. Özkan, Dü.)
- Bloomberg, J. (2018). *Digitization, Digitalization, And Digital Transformation: Confuse Them At Your Peril*. Forbes: <https://www.forbes.com/sites/jasonbloomberg/2018/04/29/digitization-digitalization-and-digital-transformation-confuse-them-at-your-peril/?sh=b98e1272f2c7> adresinden alındı
- Borrett, A. (2021). *Covid-19 slowed growth in internet access when it was needed most*. TechMonitor: <https://techmonitor.ai/leadership/workforce/covid-19-increased-digital-divide-when-access-needed-most> adresinden alındı
- Bottomore, T. B., & Marshall, T. H. (2000). *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*. (A. Kaya, Çev.) İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Boucher, P., Nascimento, S., & Kritikos, M. (2017). *How blockchain technology could change our lives*. Brussels: European Union. Haziran 26, 2021 tarihinde [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/581948/EPRS_IDA\(2017\)581948_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/581948/EPRS_IDA(2017)581948_EN.pdf) adresinden alındı
- Bozkurt, V. (2000, Ağustos). Gözetim ve İnternet: Özel Yaşamın Sonu mu? *Birikim*(136), 69-74. <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-136-agustos-2000/2328> adresinden alındı
- Bozkurt, V. (2014). *Endüstriyel, Post Endüstriyel Dönüşüm, Bilgi, Ekonomi, Kültür*. Bursa: Ekin Kitabevi.

- Brennen, S., & Kreiss, D. (2014). *Digitalization and Digitization*. Culture Digitally: <https://culturedigitally.org/2014/09/digitalization-and-digitization/> adresinden alındı
- Britannica. (2021, April 29). *Emmanuel-Joseph Sieyès*. Haziran 7, 2021 tarihinde Britannica: <https://www.britannica.com/biography/Emmanuel-Joseph-Sieyes> adresinden alındı
- Brodie, E., Cowling, E., & Nissen, N. (2009). Katılımı Anlamak: Bir literatür taraması. *Stratejik Planlama ve Politika Geliştirmede Katılımcılık Projesi Rehberi*. (A. T. Esen, Çev., & E. Demir, Derleyici) Londra: Involve ve Shared Practice.
- Butcher, J. (tarih yok). *Data is the new oil of the 21st century*. S4RB: <https://blog.s4rb.com/data-is-the-oil-of-the-21st-century> adresinden alındı
- Carens, J. H. (1987). Aliens and Citizens: The Case for Open Borders. *The Review of Politics*, 49(2), 251-273.
- Castells, M. (2000). Globalization & Identity in the Network Society: a Rejoinder to Calhoun, Lyon and Touraine . *Prometheus*(4), 107-123.
- Castells, M. (2006). *Kimliğin Gücü: Enformasyon Çağı:Ekonomi,Toplum ve Kültür* (Cilt 2). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2008). *Ağ Toplumunun Yükselişi - Enformasyon Çağı:Ekonomi,Toplum ve Kültür* (Cilt 1). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- change.org: *Dünyanın değişim platformu*. Mayıs 14, 2021 tarihinde: <https://www.change.org/> adresinden alındı
- Choi, M. (2016). A Concept Analysis of Digital Citizenship for Democratic Citizenship Education in the Internet Age. *Theory & Research in Social Education*, 44(4), 565-607. doi:<https://doi.org/10.1080/00933104.2016.1210549>
- Citizens make society*. (tarih yok). Mayıs 14, 2021 tarihinde mySociety: <https://www.mysociety.org/> adresinden alındı
- Citoyen. (1753). *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, 3. (D. Diderot, & J. D'Alembert, Derleyiciler) Paris. Şubat 18, 2021 tarihinde <http://enccre.academie-sciences.fr/encyclopedia/article/v3-1022-0/> adresinden alındı
- cnnturk.com. (2020, Nisan 15). *Muratpaşa'da 'Komşu Dayanışma Sistemi' başladı*. Mayıs 18, 2021 tarihinde cnnturk.com: <https://www.cnnturk.com/yerel-haberler/antalya/muratpasada-komsu-dayanisma-sistemi-basladi-1511040> adresinden alındı
- Coeckelbergh, M. (2020). Artificial Intelligence, Responsibility Attribution, and a Relational Justification of Explainability. *Science and Engineering Ethics*, 2051–2068. doi:<https://doi.org/10.1007/s11948-019-00146-8>
- Cohen, J. L. (1999). Changing Paradigms of Citizenship and the Exclusiveness of the Demos. *International Sociology*, 3(14), 245-268.

- Coleman, S. (2006). Digital voices and analogue citizenship: Bridging the gap between young people and the democratic process. *Public Policy Research* (December 2006–February 2007), 257-261.
- Council of Europe. (2009). *Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy)*. https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/Recommendation_CM_Rec2009_1_en_PDF.pdf adresinden alındı
- Cuau, C. (2020, Nisan 14). *Case Study: Citizen Proposals in Linz*. Mayıs 18, 2021 tarihinde Citizenlab: <https://www.citizenlab.co/blog/case-study/case-study-citizen-proposals-in-linz/> adresinden alındı
- Cuthbertson, A. (2017, November 6). *Tokyo: Artificial Intelligence 'Boy' Shibuya Mirai Becomes World's First AI Bot to Be Granted Residency*. Mayıs 4, 2021 tarihinde Newsweek: <https://www.newsweek.com/tokyo-residency-artificial-intelligence-boy-shibuya-mirai-702382> adresinden alındı
- Çakmaklı, D. (2015). Active Citizenship in Turkey: Learning Citizenship in Civil Society Organizations. *Citizenship Studies*, 19(3-4), 421–435. <http://dx.doi.org/10.1080/13621025.2015.1006174> adresinden alındı
- Çımrın, F. K. (2011). Manuel Castells'i Yeniden Okumak: Küresel Ağ Hareketleri Yaklaşımının Eleştirel Bir Değerlendirmesi. *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 65-77.
- Davies, T. (2013). *Can the G8 Open Data Charter deliver real transparency? The Conversation*: <https://theconversation.com/can-the-g8-open-data-charter-deliver-real-transparency-15434> adresinden alındı
- Demirci Celep, N. (2020). *Toplum 5.0: İnsan Merkezli Toplum*. tedmem. <https://tedmem.org/mem-notlari/degerlendirme/toplum-5-0-insan-merkezli-toplum> adresinden alındı
- Demirel, D. (2010). Yönetişimde Yeni Bir Boyut: E-Yönetişim. *Türk İdare Dergisi*(466), 65-94.
- Demirel, D. (2021). Bilgi Toplumu (Information Society). Y. Mamur Işıkçı, E. Alacadağlı, & E. Akcagündüz (Dü) içinde, *Kamu Yönetimi Ansiklopedisi* (s. 68-76). Ankara: Astana Yayınları.
- Digital. (2005). TechTarget: <https://whatis.techtarget.com/definition/digital> adresinden alındı
- Digital. (2021). Cambridge Dictionary: <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/digital> adresinden alındı
- Digitalization. (tarih yok). Gartner Glossary: <https://www.gartner.com/en/information-technology/glossary/digitalization> adresinden alındı
- Digitization. (tarih yok). Gartner Glossary: <https://www.gartner.com/en/information-technology/glossary/digitization> adresinden alındı

- Dignum, V. (2017). Responsible Artificial Intelligence: Designing Ai for Human Values. *ITU Journal*(Special Issue 1), 1-8.
- Dil, K., Yazıcı, S., Arslan, H., & Çetin, E. (2018, Fall). Eleştirel Düşünme ile Aktif Yurttaşlık İlişkisi Üzerine Nicel Bir Çalışma. *Turkish Studies Social Science*, 13(26), 511-527. doi:10.7827/TurkishStudies.14635
- Dolay, B. (2009, Mayıs 14). *Kablosuz Sensör Ağları*. Ocak 2021, 5 tarihinde <https://e-bergi.com/y/kablosuz-sensor-aglari/> adresinden alındı
- Dolgun, U. (2004). Gözetim Toplumunun Yükselişi: Enformasyon Toplumundan Gözetim Topluma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(3), 55-74.
- Dünya'nın ilk robot vatandaşı Suudi Arabistanlı*. (2017, Ekim 25). BBC NEWS : <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41780346> adresinden alındı
- Ergen, Z. (2012, Temmuz-Aralık). Yönetimden Yönetişime: Katılımcı Bütçeleme Modeli. *Maliye Dergisi*(163), 316-334.
- Eroğlu, H. T. (2006). Yönetime Katılma Biçimleri ve Yerel Yönetimlerde Demokratik Mekanizmalar. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(11), 190-206.
- Eroğul, C. (1991). *Devlet Yönetimine Katılma Hakkı*. Ankara: İmge Kitabevi.
- European Comission. (tarih yok). : https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-coin-measuring-active-citizenship-2006_en.pdf adresinden alındı
- European Center for Not-for-Profit Law Stichting (ECNL). (2021). *Participation Champions: Supporting civic engagement through implementation of the UN Participation Guidelines*.
- FixMyStreet, Mayıs 14, 2021 tarihinde: <https://www.fixmystreet.com/> adresinden alındı
- Gellner, E. (1992). *Uluslar ve Ulusçuluk*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- George, G., Haas, M., & Pentland, A. (2014). Big Data and Management: From the Editors. *Academy of Management Journal*, 57(2), 321-326. doi:10.5465/amj.2014.4002
- Girim, G. (2017). Çağdaş Yurttaşlığı Kavramak: Temel Yaklaşımlar, Yeni Boyutlar ve Yeni Bir Yurttaşlık Çerçevesi. *Sosyoloji Konferansları - Istanbul Journal of Sociological Studies*, 56(2017-2), 155-182.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Gil-Garcia, J., Dawes , S., & Pardo, T. (2018). Digital government and public management research: finding the crossroads. *Public Management Review*, 20(5 Special issue: Digital Government and Public Management.), 633-646. doi:10.1080/14719037.2017.1327181
- Gill, K. S. (1991). Artificial Intelligence For Social Citizenship: Toward An Anthropocentric Technology. *Applied Artificial Intelligence: An International Journal*,, 5(1), 15-27. doi:10.1080/08839519108927915
- Government can and should work well for everyone*. (tarih yok). Mayıs 14, 2021 tarihinde Code for America: <https://www.codeforamerica.org/> adresinden alındı

- Government Digital Service. (tarih yok). Mayıs 14, 2021 tarihinde GOV.UK: <https://gds.blog.gov.uk/about/> adresinden alındı
- Görgün Baran, A., & Erdem, M. (2017). Bilgi Toplumunda Dijital Bölünme: Bilişim ve İletişim Teknolojileri Kullanım Yetenekleri Üzerinden Bir Tartışma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(Kayfor15 Özel Sayısı), 1505-1518.
- GSMA. (2019). *GSMA Mobile gender gap report 2019*. <https://data.gsmainelligence.com/api-web/v2/research-file-download?id=39256208&file=2725-110319-Gender-Gap-Report-2019.pdf> adresinden alındı
- Gstrein, O., & Kochenov, D. V. (2020). Blockchain and Citizenship: Uneasy Bedfellows. O. Pollicino , & G. De Gregorio (Dü) içinde, *Blockchain and Public Law (Forthcoming 2021)*. Haziran 27, 2021 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/346616916_Blockchain_and_Citizenship_Uneasy_Bedfellows adresinden alındı
- Gücüyener, M. (2011). Panoptikonik Gözetimden Synoptisizme Gözetim Toplumu. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Afyonkarahisar.
- Gürbüz, İ. (2018). *Dijitalizasyon ve Dijitizasyon Neden Farklı Kavramlar?* LinkedIn: <https://www.linkedin.com/pulse/dijitalizasyon-ve-dijitizasyon-neden-farkl%C4%B1-kavramlar-i%C3%BCz/?originalSubdomain=tr> adresinden alındı
- Harayama, Y. (2017). *Society 5.0: Aiming for a New Human-centered Society*. https://www.hitachi.com/rev/archive/2017/r2017_06/trends/index.html adresinden alındı
- Hardy, K., & Maurushat, A. (2017). Opening up government data for Big Data analysis and public benefit. *Computer Law & Secuity Review*(33), 30-37.
- Hawthorn, T. (2019, October 31). *Active Citizenship*. Mayıs 13, 2021 tarihinde The Canadian Encyclopedia: <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/active-citizenship> adresinden alındı
- Heater, D. (1999). *What's Citizenship?* USA: Polity Press.
- Heater, D. (2004). *A Brief History of Citizenship*. New York: New York University Press.
- Heggart, K., & Flowers, R. (2019). Justice Citizens, Active Citizenship, and Critical Pedagogy: Reinvigorating Citizenship Education. *Democracy and Education*, 27(1).
- Higgins, J. W. (1999, October). Citizenship and empowerment: a remedy for citizen participation in health reform. *Community Development Journal* , 34(4 Special Issue: Community Development in Canada), 287-307. <https://www.jstor.org/stable/44258774> adresinden alındı

- Hoskins , B., Jesinghaus, J., Mascherini, M., Munda, G., Nardo, M., Saisana, M., . . . Villalba, E. (2006). *Measuring Active Citizenship In Euope*. Mart 3, 2021 tarihinde European Comission: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-coin-measuring-active-citizenship-2006_en.pdf adresinden alındı
- Hoskins, B. (2014). Active Citizenship. A. Michalos (Dü.) içinde, *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research* (s. 14-16). Dordrecht: Springer.
- Hype. (tarih yok). Cambridge Dictionary: <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/hype> adresinden alındı
- Isin, E., & Wood, P. (1999). *Citizenship and Identity*. London, California, New Delhi: SAGE Publications.
- Işıklı, Ş. (2018). Dijital Vatandaşlık: Katılımcı Demokrasi Kuramına Aktüel Bir Katkı. *ISOPHOS: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi* (1), 142-161.
- ITU. (2020). *ITU Data*. <https://itu.foleon.com/itu/measuring-digital-development/gender-gap/> adresinden alındı
- Jaynes, T. L. (2020). Legal Personhood for Artificial Intelligence: Citizenship as the Exception to the Rule. *AI and Society* , 35(2), 343-354. doi:10.1007/s00146-019-00897-9
- Jha, A., Bhattacharjee, R. K., Nandi, M., & Barbhuiya, F. A. (2019). A Framework for Maintaining Citizenship Record on Blockchain. *ACM International Symposium on Blockchain and Secure Critical Infrastructure (BSCI '19)*, (s. 29-38). doi: <https://doi.org/10.1145/3327960.3332389> 29-38
- Ju, J., Lü, L., & Feng, Y. (2018). Citizen-centered big data analysis-driven governance intelligence framework for smart cities. *Telecommunications Policy*(42), 881–896. <https://doi.org/10.1016/j.telpol.2018.01.003> adresinden alındı
- Kadioğlu, A. (2012). Vatandaşlık: Kavramın Farklı Anlamları. A. Kadioğlu (Dü.) içinde, *Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara*. İstanbul: Metis.
- Kantarci, A. (2021, April 17). *Bias In AI: What It Is, Types & Examples Of Bias & Tools To Fix It*. Mayıs 5, 2021 tarihinde AI Multiple: <https://research.aimultiple.com/ai-bias/#:~:text=Innovation%20Series%20Summit-,What%20is%20AI%20bias%3F,prejudices%20in%20the%20training%20data> adresinden alındı
- Karabacak , Z., & Sezgin, A. (2019). Türkiye’de Dijital Dönüşüm ve Dijital Okuryazarlık. *Türk İdare Dergisi*(488), 319-340.
- Karkın, N. (2012). E-katılım kavramı ve süreci: Kamu siyasa oluşum sürecine vatandaş katkısının olabilirliği. *Sosyoekonomi*, 17(17), 41-62.
- Kartal, F. (2001). Liberal and Republican Conceptualizations of Citizenship: A Theoretical Inquiry. *Turkish Public Administration Annual*(27-28), 101-130.
- Kartal, F. (2010a). Dışlayıcı Bir Kurum Olarak Yurttaşlığın Evrimi: Polis’ten Küresel Düzene. F. Kartal (Dü.) içinde, *Yurttaşlık Tartışmaları: Yeni Yaklaşımlar*. Ankara: TODAİE.

- Kartal, F. (Dü.). (2010). *Yurttaşlık Tartışmaları: Yeni Yaklaşımlar*. Ankara: TODAİE.
- Kelly, G. A. (1979). Who Needs a Theory of Citizenship? *Daedalus*, 108(4), 21-36. <https://www.jstor.org/stable/20024632> adresinden alındı
- Kemp, S. (2020). *Digital 2020: 3,8 Billion People Use Social Media*. <https://wearesocial.com/blog/2020/01/digital-2020-3-8-billion-people-use-social-media#:~:text=Our%20new%20Digital%202020%20reports,passed%20the%203.8%20billion%20mark>. adresinden alındı
- Kemp, S. (2020, Ocak 30). *Digital 2020: 3.8 Billion People Use Social Media*. Ocak 3, 2021 tarihinde we are social: <https://wearesocial.com/blog/2020/01/digital-2020-3-8-billion-people-use-social-media#:~:te+xt=Our%20new%20Digital%202020%20reports,passed%20the%203.8%20billion%20mark>. adresinden alındı
- Kiwan, D. (2014). Avrupa’da gençliğin gelişimi ve gençlik politikası - Avrupa yurttaşlığı yolunda STK’ların ve kamu otoritesinin rolü. Y. Volkan , & D. Bahçeci (Dü) içinde, *Şebeke Gençlerin Katılımı Projesi Kitapları No:6* (s. 59-80). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Kolsaker, A., & Lee-Kelley, L. (2008). Citizens’ attitudes towards e- government and e- governance: a UK study. *International Journal of Public Sector Management*, 21(7), 723–738. doi:10.1108/09513550810904532
- Kosorukov, A. A. (2017). Digital Government Model: Theory and Practice of Modern Public Administration. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 20(3), 1-10.
- Kurtuluş, Ö. (2017, Ağustos 8). *Özgür Kurtuluş Dijital Demokrasi Deneyimleri: İspanya’da Podemos*. Haziran 26, 2021 tarihinde Özgür Kurtuluş: <http://ozgurkurtulus.com.tr/dijital-demokrasi-deneyimleri-ismanyada-podemos/> adresinden alındı
- Kymlicka, W., & Norman, W. (2012). Vatandaşlığın Dönüşü: Vatandaşlık Kuramındaki Yeni Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme. A. Kadioğlu (Dü.) içinde, *Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara* (s. 185-217). İstanbul: Metis.
- Leadership4iR. (2017). *AI Robot to Run For Mayor in Japanese City*. Mayıs 2, 2021 tarihinde Leadership4iR: <https://leadership4ir.com/2018/04/19/ai-candidate-runs-for-mayor-in-japan/> adresinden alındı
- Leca, J. (1991). Individualisme et citoyenneté. P. Birnbaum , & J. Leca (Dü) içinde, *Sur l’individualisme: Théories et méthodes* (s. 159-). Paris: Les Presses de la Fondation nationale des sciences politique.
- Leydet, D. (2017). Citizenship. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. (E. N. Zalta, Dü.) Şubat 25, 2021 tarihinde <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/citizenship/>> adresinden alındı
- Liss, E. (Dü.). (2018). *Citizen-Centred Digitalisation: Towards a Co-evolution of Technology and Society*. Brussels: ELF.

- Loader, B., Vromen, A., & Xenos, M. (2014). The networked young citizen: social media, political participation and civic engagement. *Information, Communication & Society*, 17(2), 143-150. <http://dx.doi.org/10.1080/1369118X.2013.871571> adresinden alındı
- Locke, J. (2012). *Hükümet Üstüne İkinci Tez*. İzmir: İlya İzmir Yayınevi.
- Lodewijckx, I. (2019, 11 11). *Case Study: 10,000 citizens partake in Kortrijk's digital referendum*. Mayıs 18, 2021 tarihinde citizenlab: <https://www.citizenlab.co/blog/civic-engagement/case-study-citizen-participation-in-kortrijk/> adresinden alındı
- Longford, G. (2005). Pedagogies of Digital Citizenship and the Politics of Code. *Techné*, 9(1), 68-96.
- Lupton, D. (2015). *Digital Sociology*. Oxon and New York: Routledge.
- Lyon, D. (1986, November). From 'Post-Industrialism' To 'Information Society': A New Social Transformation? *Sociology*, 20(4), 577-588.
- Ma, A., & Canales, K. (2021, May 9). *China's 'social credit' system ranks citizens and punishes them with throttled internet speeds and flight bans if the Communist Party deems them untrustworthy*. Mayıs 15, 2021 tarihinde Business Insider: <https://www.businessinsider.com/china-social-credit-system-punishments-and-rewards-explained-2018-4> adresinden alındı
- Mamur Işıkcı, Y., Alacadağlı, E., & Akcagündüz, E. (Dü). (2021). *Kamu Yönetimi Ansiklopedisi*. Ankara: Astana Yayınları.
- Manyika, J., Silberg, J., & Presten, B. (2019, October 25). *What Do We Do About the Biases in AI?* Ocak 5, 2021 tarihinde Harvard Business Review: <https://hbr.org/2019/10/what-do-we-do-about-the-biases-in-ai> adresinden alındı
- Marshall, T. H. (1950). *Citizenship and Social Class and Other Essays*. Cambridge: University Press.
- May , A., & Ross, T. (2018). The design of civic technology: factors that influence public participation and impact. *Ergonomics*, 61(2), 214-225.
- Mayer-Schönberger , V., & Cukier, K. (2013). *Big Data: A Revolution That Will Transform How We Live, Work and Think*. New York: Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company.
- McDonald, H., Graham-Harrison , E., & Baker, S. (2018, May 26). *Ireland votes by landslide to legalise abortion*. Mart 6, 2021 tarihinde The Guardian: <https://www.theguardian.com/world/2018/may/26/ireland-votes-by-landslide-to-legalise-abortion> adresinden alındı
- Meetup. (tarih yok). Mayıs 14, 2021 tarihinde <https://www.meetup.com/tr-TR/> adresinden alındı
- Memiş, L., & Güç, M. (2018). Akıllı Teknolojiler ve Veri Odaklı Kent Yönetimi: Büyükşehir Belediyelerine Yönelik Bir Model Önerisi. E. Akman, N. Negiz, Ç. Akman, & H. Kiriş (Dü) içinde, *Dijital Çağın Etkisinde Yönetim – Siyaset – Kent* (s. 22-57). Ankara: Detay Yayıncılık.

- Moor, J. (2006). The Dartmouth College Artificial Intelligence Conference: The Next 50 Years. *AI Magazine*, 27(4), 87-91. doi:<https://doi.org/10.1609/aimag.v27i4.1911>
- Mossberger, K., Tolbert, C., & McNeal, R. (2008). *Digital Citizenship: The Internet, Society, and Participation*. Cambridge & London: The MIT Press.
- Nahavandi, S. (2019). Industry 5.0—A Human-Centric Solution. *Sustainability*, 11(16). doi:<https://doi.org/10.3390/su11164371>
- Negoita, C. (2018). From Users to Smart Citizens: A Revolution in Progress. Exploring the Smart City trend in Romania. E. Liss (Dü.) içinde, *Citizen-Centred Digitalisation: Towards a Co-evolution of Technology and Society* (s. 70-87). Brussels: ELF.
- Nelson, G. S. (2019, July). Bias in Artificial Intelligence. *North Carolina Medical Journal*, 80(4), 220-222. doi: <https://doi.org/10.18043/ncm.80.4.220>
- Nouri, S. (2021, Feb 4). *The Role Of Bias In Artificial Intelligence*. Nisan 21, 2021 tarihinde Forbes: <https://www.forbes.com/sites/forbestechcouncil/2021/02/04/the-role-of-bias-in-artificial-intelligence/?sh=33c71069579d> adresinden alındı
- OECD. (2003). *Promise and Problems of E-Democracy: Challenges of Online Citizen Engagement*. Paris: OECD. Nisan 8, 2021 tarihinde <https://www.oecd.org/gov/digital-government/35176328.pdf> adresinden alındı
- Okcu, M. (2021). Bildiğimiz Kamu Yönetiminin Sonu: Kamu Yönetiminde Yapay Zeka ve Dijital Dönüşüm. A. Öcal, & Y. Hayta (Dü) içinde, *21. Yüzyılda Türk Kamu Yönetiminin Değişimi* (s. 215-256). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Oldfield, A. (2012). Vatandaşlık: Doğal Olmayan Bir Pratik mi? A. Kadioğlu (Dü.) içinde, *Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara* (s. 92-106). İstanbul: Metis.
- Open Data Handbook*. (tarih yok). <http://opendatahandbook.org/resources/> adresinden alındı
- Open Definition*. (tarih yok). <http://opendefinition.org/> adresinden alındı
- Önday, Ö. (2020, March). Society 5.0 : Its Historical Logic and Its Structural Development. *Scientific Reports*, 2(1), 32-42. doi:10.5281/zenodo.3731954
- Özdemir, V., & Hekim, N. (2018). Birth of Industry 5.0: Making Sense of Big Data with Artificial Intelligence, “The Internet of Things” and Next-Generation Technology Policy. *OMICS: A Journal of Integrative Biology* , 22(1), 65-76. doi:<https://doi.org/10.1089/omi.2017.0194>
- Özkazanç, A. (1998). Türkiye'de Siyasi İktidar ve Meşruiyet Sorunu: 1980'li Yıllarda Yeni Sağ. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Ankara.
- Parker, G. (2004). *Sovereign City : The City-State through History*. London: Reaktion Books.
- Parlak, B. (2011). *Kamu Yönetimi Sözlüğü*. Bursa: MKM-Marmara Kitap Merkezi.
- Pattie, C., Seyd, P., & Whiteley, P. (2004). *Citizenship in Britain: Values, Participation and Democracy*. New York: Cambridge University Press.

- Peeters, R., & Schuilenburg, M. (2018). Machine justice: Governing security through the bureaucracy of algorithms. *Information Polity*, 1-14. doi:10.3233/IP-180074
- Platformu, B. T. (2019). *Hukuk, Düzenlemeler ve Kamu İlişkileri Çalışma Grubu Raporu*. <https://bctr.org> adresinden alındı
- Postman, N. (2006). *Teknopoli: Yeni Dünya Düzeni*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Qui sommes-nous ? (tarih yok). Mayıs 14, 2021 tarihinde Démocratie Ouverte: <https://www.democratieouverte.org/> adresinden alındı
- Rainie, L., & Wellman, B. (2012). *Networked: The New Social Operating System*. Cambridge & London: The MIT Press .
- Reilly, J., Lyu, M., & Robertson, M. (2021, March 30). *China's Social Credit System: Speculation vs. Reality: How far along is China's much-hyped social credit system – and where is it heading next?* Mayıs 15, 2021 tarihinde The Diplomat: <https://thediplomat.com/2021/03/chinas-social-credit-system-speculation-vs-reality/> adresinden alındı
- Riesenberg, P. (1992). *Citizenship in the Western Tradition: Plato to Rousseau*. Chapel Hill, London: The University of North Carolina Press.
- Roberts, A. S. (2021, January 29). *What those mourning the fragility of American democracy get wrong*. Mart 17, 2021 tarihinde The Conversation: <https://theconversation.com/what-those-mourning-the-fragility-of-american-democracy-get-wrong-153813> adresinden alındı
- Russell, S., & Norvig, P. (2010). *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. New Jersey: Prentice Hall.
- Sağiroğlu, Ş., & Koç, O. (Dü). (2017). *Büyük Veri ve Açık Veri Analitiği: Yöntemler ve Uygulamalar*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Santos, H. R., & Tonelli, D. F. (2014). Possibilities and Limits of E-participation: A Systematic Review of E-democracy. *XXXVIII Encontro da ANPAD*. Rio de Janeiro.
- Sarı, O. (2020). Yapay Zekânın Sebep Olduğu Zararlardan Doğan Sorumluluk. *TBB Dergisi*(147), 251-312.
- Scott, T. (2012). *The City-State in Europe, 1000-1600: Hinterland, Territory, Region: Cities and their adversaries, 1150–1300*. Oxford: Oxford Scholarship Online.
- Seifert, A., & Rössel, J. (2019). Digital Participation. D. Gu, & M. Dupre (Dü) içinde, *Encyclopedia of Gerontology and Population Aging*. doi:https://doi.org/10.1007/978-3-319-69892-2_1017-1
- Shapiro, A. L. (1999). The Internet . *Foreign Policy*(115), 14-27.
- Sharma, K. (2019, Nisan 12). *How to keep human bias out of AI*. Ocak 8, 2021 tarihinde TEDx- YouTube: <https://www.youtube.com/watch?v=BRRNeBKwvNM> adresinden alındı

- Skobelev , P., & Borovik , S. (2017). On the way from Industry 4.0 to Industry 5.0: from digital manufacturing to digital society. *International Scientific Journal "Industry 4.0"*, 2(6), 307-311.
- SODEMSEN. (2021). *Dünya Kentlerinden İlham Veren Proje Uygulamaları*. Ankara. <https://www.sodemsen.org.tr/> adresinden alındı
- Start your own petition on an issue you care about:*. (tarih yok). Mayıs 14, 2021 tarihinde 38 Degrees: <https://home.38degrees.org.uk/> adresinden alındı
- Şahnagil, T. G. (2017). Dijital Demokrasi Ve Yönetişim İlişkisi Çerçevesinde E-Demokrasi/E-Devlet Uygulamaları. *JOEEP | Journal of Emerging Economies and Policy*, 2(2), 16-29.
- Şendağ, S., & Uysal, Ö. (2010). Vatandaşlıkta Dönüşümler. H. F. Odabaşı (Dü.) içinde, *Bilgi ve İletişim Teknolojileri Işığında Dönüşümler* (s. 257-280). Ankara: Nobel.
- Tamer, H. Y., & Övgün, B. (2020). Yapay Zeka Bağlamında Dijital Dönüşüm Ofisi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 75(2), 775-803. doi:10.33630/ausbf.691119
- Tarkowski , A., & Mileszyk, N. (2018). Beyond Markets and Modernisation: A Vision of Human-Centred Digital Policy. E. Liss (Dü.) içinde, *Citizen-Centred Digitalisation: Towards a Co-evolution of Technology and Society* (s. 18-51). Brussels: ELF.
- Teknograph* . (2020). <https://www.aktekbilisim.com/wp-content/uploads/2020/11/aktek-teknograph-sayi-3.pdf> adresinden alındı
- Thompson, D. (2010, October 1). *Google's CEO: 'The Laws Are Written by Lobbyists'*. Mart 3, 2021 tarihinde The Atlantic: <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2010/10/googles-ceo-the-laws-are-written-by-lobbyists/63908/> adresinden alındı
- Tóth, C. (2018). When Robots Take Our Jobs – Who Will We Vote For? Arguments for Liberals. E. Liss (Dü.) içinde, *Citizen-Centred Digitalisation: Towards a Co-evolution of Technology and Society* (s. 88-112). Brussels: ELF.
- Touraine, A. (2002). *Modernliğin Eleştirisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Trop v. Dulles*, 356 U.S. 86. (1958). JUSTIA US Supreme Court: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/356/86/> adresinden alındı
- Turhan, G., & Okcu, M. (2018). *Siyasette Dijital Yerliler ve Göçmenler*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Turner, B. S. (1990). Outline of a Theory of Citizenship. *Sociology*, 24(2), 189-217. doi:10.1177/0038038590024002002
- Turner, B. S. (1997). Citizenship studies: A general theory. *Citizenship Studies*, 1(1), 5-18.
- Turner, B. S. (2001, June). The Erosion of Citizenship. *British Journal of Sociology*, 52(2), 189–209. doi: <https://doi.org/10.1080/00071310120044944>
- TÜBİTAK. (2016). *Yeni Sanayi Devrimi Akıllı Üretim Sistemleri Teknoloji Yol Haritası*. TÜBİTAK:

- https://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/akilli_uretim_sistemleri_tyh_v27aralik2016.pdf adresinden alındı
- TÜİK. (2020). [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanım-Arastirmasi-2020-33679](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanım-Arastirmasi-2020-33679) adresinden alındı
- Türkiye’de Dijital Vatandaşlık Algısı ve Bu Algıyı İnternetin Bilinçli, Güvenli ve Etkin Kullanımı ile Artırma Yöntemleri. (2013). *Middle Eastern & African Journal of Educational Research*(5), 148-174.
- Uçar Kocaoğlu, B. (2017). Vatandaş Katılımı Sürecinin Tasarımı. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 42 - 61.
- Uçkan, Ö. (2003). *E-Devlet, E-Demokrasi ve Türkiye*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- UNESCO. (tarih yok). Mart 12, 2021 tarihinde <https://en.unesco.org/programme/ifap> adresinden alındı
- United Nations. (2020). *E-Government Survey 2020: Digital Government in the Decade of Action for Sustainable Development*. New York: United Nations. publicadministration.un.org adresinden alındı
- Üstel, F. (1999). *Yurttaşlık ve Demokrasi*. Ankara: Dost.
- van Loenen, B., Vancauwenberghe, G., & Cromptvoets, J. (2018). *Open Data Exposed*. Berlin: Springer.
- Verhaeghe, K. (2018, Kasım 21). *What if citizens set the city budgets?* Mayıs 18, 2021 tarihinde citizenlab: <https://www.citizenlab.co/blog/civic-engagement/participatory-budgeting/what-if-citizens-set-city-budgets-with-participatory-budgeting/> adresinden alındı
- vrtNWS. (2019, October 21). *Kortrijk votes against monthly car-free Sunday in country’s first digital referendum*. Mayıs 18, 2021 tarihinde vrt: <https://www.vrt.be/vrtnws/en/2019/10/21/kortrijk-votes-against-monthly-car-free-sunday-in-countrys-firs/> adresinden alındı
- Warschauer, M. (2003). *Technology and Social Inclusion: Rethinking the Digital Divide*. Cambridge & London: The MIT Press.
- we have built a digital society and we can show you how*. (tarih yok). Mayıs 14, 2021 tarihinde e-estonia: <https://e-estonia.com/> adresinden alındı
- Wilhelm, A. G. (2000). *Democracy in the Digital Age: Challenges to Political Life in Cyberspace*. New York: Routledge.
- Yazıcı, S., Arslan, H., Çetin, E., & Dil, K. (2017). Aktif Yurttaşlık Ölçme Aracının Geliştirilmesi Üzerine Bir Çalışma. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12(12), 251-272. doi:<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11645>
- Yıldırım, M. (2015). *e-Devlet ve Yurttaş Odaklı Kamu Yönetimi*. Ankara: Nobel.
- your idea for our city Linz*. (2021, Mayıs 18). innovationshauptplatz: <https://innovationshauptplatz.linz.at/en/> adresinden alındı

Yücebalkan, B. (2020). Endüstri 4.0'dan Endüstri 5.0'a Geçiş Sürecine Genel Bakış.
Pearson Journal of Social Sciences & Humanities, 5(9), 241-250.
doi:<http://dx.doi.org/10.46872/pj.181>

ÖZET

Dijitalleşme, hayatın her alanını olduğu gibi yurttaşlık pratiklerini de etkilemektedir. Sosyopolitik alanda bu değişim, yurttaşların devletle ve birbirleri ile olan ilişkilerini de dönüştürmesi bakımından önem taşımaktadır. Bu çalışmada, öncelikle yurttaşlık ve dijitalleşme kavramlarına odaklı bir çerçevenin belirlenmesinin ardından, dijitalleşmenin farklı alanlarda yarattığı etki üzerinde durulmaktadır. Günümüzde fiziksel sınırların belirleyiciliğinden sıyrılarak zaman ve mekan gözetmeksizin etkileşimde olmanın mümkün hale geldiği düşünüldüğünde, içinde yaşadığı dijital dünyaya aktif katılım gösterecek yurttaşların varlığı kritik öneme sahiptir. Çalışmada, dijital gelişmelerin, dijital katılım bağlamında aktif yurttaşlık pratiklerinin pekişmesine yardımcı olduğu fikri literatür üzerinden ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yurttaşlık, Aktif Yurttaşlık, Dijitalleşme, Dijital Katılım

ABSTRACT

Digitalization affects citizenship practices as well as all areas of life. This change in the sociopolitical field is important in terms of transforming the relations of citizens with the state and with each other. In this study, after determining a framework focused on citizenship and digitalization concepts, the impact of digitalization in different areas is emphasized. Considering that, it is possible to interact regardless of time and place without the determinants of physical boundaries today, the existence of citizens who will actively participate in the digital world they live in is of primary importance. In the study, the idea that digital developments help reinforce active citizenship practices in the context of digital participation is discussed through the literature.

Key Words: Citizenship, Active Citizenship, Digitalization, Digital Participation